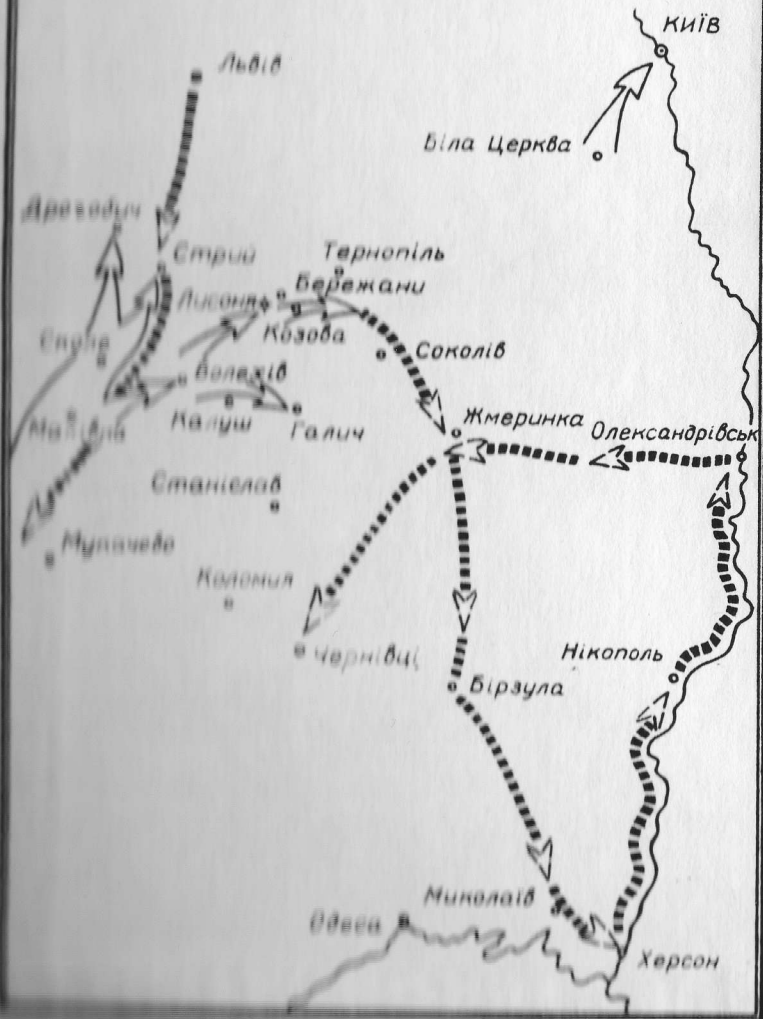
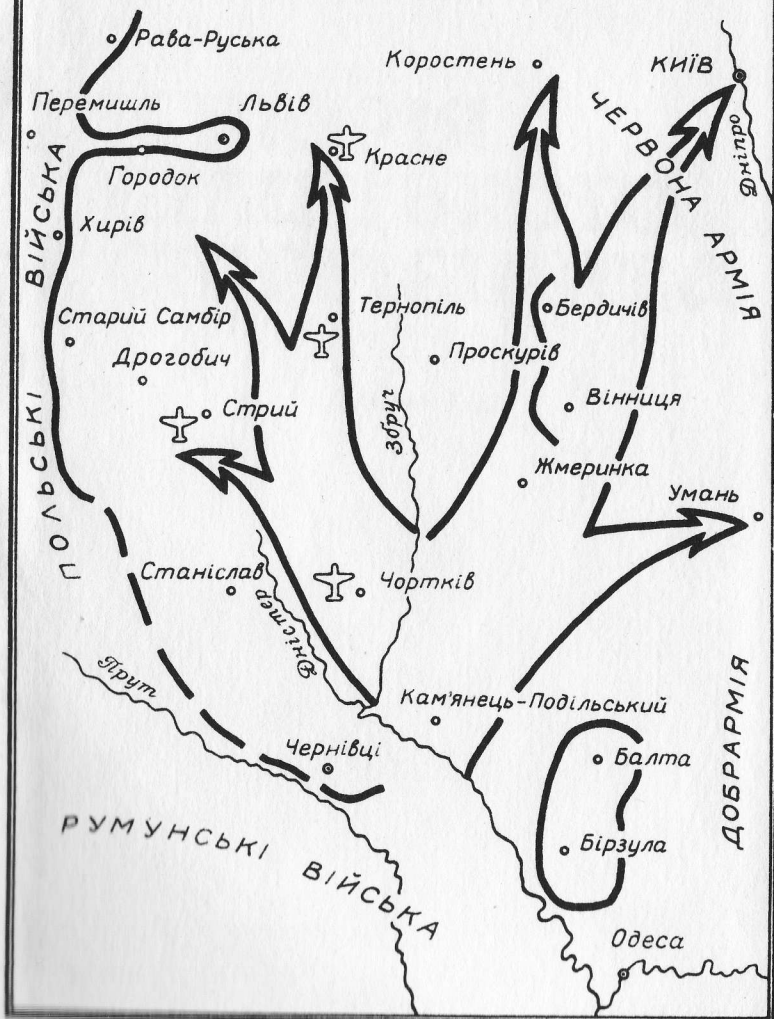

1914 - 1918

1918 - 1920

М. Р. ЛИТВИН
К. Є. НАУМЕНКО

ІСТОРІЯ ГАЛИЦЬКОГО СПРІАЄЦТВА

Видання друге

ЛЬВІВ
«КАМЕНЯР»
1991

ББК 63.3(2Ук331)
Л64

Рецензент Ю. А. Киричук

Редактор Б. В. Залізняка

Научно-популярное издание

Л и т в и н
Николай Романович,
Науменко
Ким Елиссевич

ИСТОРИЯ ГАЛИЦЬКОГО СТРЕЛЕЦТВА

Издание второе

Львов, «Каміньяр»
(На украинском языке)

Художник І. М. Крислач
Художній редактор В. І. Сава
Технічний редактор З. Ф. Стецьків
Коректор М. І. Ткач

ИБ № 2088

Здано на складання 09.07.90. Підписано до друку 03.10.90. Формат 70×100^{1/32}. Папір др. № 1. Гарнітура літературна. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 8,13+8 вкл. Умов. фарбовідб. 9,1. Обл.-вид. арк. 8,71+0,55 вкл. Тираж 50 000 пр. Замовлення 1455-0. Ціна 3 крб.

Видавництво «Каміньяр». 290008 Львів, Підвальна, 3
Львівська книжкова фабрика «Атлас». 290005 Львів, Зелена, 20

Литвин М. Р., Науменко К. Є.
Л64 **Історія галицького стрілецтва.**— Львів:
Каміньяр, 1991.— 200 с., 8 арк. іл.
ISBN 5-7745-0394-1: 3 крб., 50 000 пр.

Автори книги — кандидат історичних наук і підполковник запасу — вперше у радянській історичній літературі розкривають драматичний літопис галицького стрілецтва: бойовий шлях легіону Українських січових стрільців, Української галицької армії, трагедію червоних галицьких стрільців, які у 30-ті роки потрапили під каток сталінських репресій, про повоєнну долю військової еміграції.

Для широкого кола читачів, тих, хто цікавиться призабутими сторінками історії українського народу.

Л 0503020902-093 Без оголошення ББК 63.3(2Ук331)

M214(04)-91

ISBN 5-7745-0394-1

© Микола Литвин, Кім Науменко, 1990

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Історія — це пам'ять людського суспільства, його свідомість і совість, засіб самоочищення, виховання прийдешніх поколінь. На жаль, у часи культу особи та ідеологічних заморозків цілі пласти нашого минулого були сфальсифіковані або заховані за брешованою стіною сталінщини. Тому особливо серйозних досліджень чекає драматичний літопис Карпатського краю, та й, зрештою, всього українського народу. «Читати українську історію треба з бромом, — писав у трагічні травневі дні 1918 року прем'єр УНР Володимир Винниченко, — до того це одна з нещасних, безруких, беспорядних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше півдержавного) існування, що одгризалася на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія — ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування».

Одна з таких сторінок нашої історії — вибух визвольного руху на західноукраїнських землях, який спричинила перша світова війна, коли на зміну національному гнобленню Габсбурзької монархії накопилася репресивна машина Романівської імперії, яка нещадно душила протягом сторіч паростки національного життя на Україні. На жаль, тривалий час чимало радянських істориків трактували діяльність царської адміністрації на Прикарпатті мало як не миротворчу.

Між тим, як тільки-но вересневого ранку 1914 року російські війська вступили до Львова, верховний головнокомандуючий — великий князь Микола Миколайович видав маніфест, у якому висловлював радість, що нарешті «російський народ об'єднався» і що «завершено справу Івана Калита». А генерал-губернатор Галичини граф Бобринський негайно взявся втілювати ці ідеї в життя. «Галичина і Лемківщина, — зухвало оголосив він, — здавна корінна частина одної Русі Великої. У тих землях корінне населення все було російське, устрій їх повинен бути оснований на російських засадах. Я буду тут уводити російську мову, закон і устрій».

Уже восени закрито практично всі українські установи, бібліотеки, школи (польські, правда, продовжували існувати). Вчинялись обшуки, переслідувалась місцева інтелігенція. Власті, наприклад, арештували і вивезли до монастирської тюрми у Суздаль митрополита Андрея Шептицького, де він пробув до революційних подій 1917 року. Почалося навернення греко-католиків до православ'я. До Львова прибув архієпископ Волинський Євлогій, а з ним православне духовенство, представники якого очолили близько двохсот парафій. Розпочалася «інвентаризація» — фактичний грабунок галицьких банків, музеїв, книгарень. Було демонтовано обладнання ряду друкарень, зокрема Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові.

Окупаційну політику царату поділяли далеко не всі російські солдати і офіцери, про що свідчать спогади учасників тих подій, пізніше відомих радянських воєначальників Олексія Криленка, Костянтина Жукова, Олександра Василевського, Бориса Шапошникова, розповіді галичан про милосердя лікарів Пироговського товариства, діяльність новостворених сирітських притулків.

✓ На тлі цих драматичних подій цілком закономірним є виступ української суспільності проти шовіністичної політики царату, відтак — сформування із активістів січових, сокільських і пластуницьких товариств національного військового формування — легіону Українських січових стрільців. ✓ Однак упродовж десятиліть його бойовий шлях висвітлювався у нас однобоко, як правило, таврувався ярликами «реакційний», «антинародний». І головне тому, що він чинив опір військам царської Росії, яка, за словами В. І. Леніна, в разі воєнної перемоги «задушить Галичину» (ПЗТ. Т. 26. С. 227).

Як відомо, восени 1918 року в результаті революційних подій під натиском національно-визвольного руху розпадається на ряд незалежних держав «клаптикова» Австро-Угорська імперія. Тоді ж проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. ✓ Головною ударною силою збройних виступів у Львові та інших галицьких містах були українські січовики. Легіон УСС став ядром збройних сил молоді держави — Української Галицької армії. Навесні 1919 року вона нараховувала в своїх рядах понад сто тисяч галичан. Впродовж восьми місяців УГА стійко билася проти військ буржуазно-поміщицької Польщі, ✓ яких щедро озброювали правителі Антанти. ✓ В кривавих битвах за незалежність рідного краю галицькі стрільці проявили зразки героїзму і самопожертви. ✓ Тритижнева оборона Львова, наступальні операції на Городок, Судову Вишню, Хирів, Чортківський пролом золотими сторінками повинні увійти у драматичний літопис національно-визвольної війни українського народу проти експансії польської вояччини.

В повосенний час стрілецьтво дало українському народові цілу плеяду талановитих постатей — наркомів Радянської України, ректорів вузів, секрета-

рів ЦК КПЗУ і КСМЗУ, дипломатів і командирів Червоної Армії, відомих вчених, діячів культури. Із стрілецьких рядів вийшли й керівники ОУН—УПА, зарубіжних націоналістичних формувань. Такі реальності нашого минулого.

Перш ніж розпочати екскурс у драматичне минуле галицького стрілецтва, автори висловлюють сердечну подяку працівникам Центрального державного архіву Жовтневої революції СРСР, Центрального державного архіву Радянської Армії, Центрального державного архіву Жовтневої революції УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, державних архівів Львівської і Тернопільської областей, Львівської наукової бібліотеки АН УРСР ім. В. Стефаника, а також колегам із Інституту суспільних наук АН УРСР, усім, хто сприяв підготовці цієї книги.

У вогні світової війни

ПЕРШИЙ ЗДВИГ

Такого не бачив древній Львів, який під владою австрійських баронів і польської шляхти понад століття зазнавав упертого й послідовного поавстріячення та ополячення і який був по суті перетворений загарбниками в один з їх опорних центрів на українських землях. Сонячним недільним ранком 28 червня 1914 року на оміту дощем бруківку вийшли тисячні колони українців. Під звуки оркестрів і пісень марширували представники «Січі», «Сокола», «Пласту» та інших напіввійськових товариств, які в той день проводили перший (і, як виявилось, останній) так званий Шевченківський здвиг — огляд своїх формувань.

Від околиць до Великого театру і Народного Дому під захоплені вигуки «слава!», засипані квітами львів'ян-українців, які щільним натовпом вишикувались на вулиці, гарцювали кінні підрозділи,

очолювані сотником Володимиром Шухевичем, чітко йшли полки січовиків, стрільців «Сокола-Батька» під проводом Льонгіна Цегельського і Михайла Волошина. Завершували колони озброєні підрозділи січових стрільців.

«За короткий час свого існування,— писала на другий день львівська газета «Діло»,— зорганізовано 50 товариств «Січових стрільців». При Українському січовому союзі повстала стрілецька секція, яка зробилася генеральним штабом наших мілітарних організацій. Організовано чети, сотні, курії, заведено дуже гарний і практичний однострій, заложено кілька фахових офіцерських шкіл». Здви́г закінчився масовими військово-спортивними вправами стрілецьких підрозділів. На них був присутній австрійський намісник у Галичині Коритовський з великою свитою представників крайових і міських властей, у яких це українське свято за участю десяти тисяч стрільців, на відміну від галичан, викликало зовсім інші почуття.

Незважаючи на утиски, перешкоди властей, так звані пожежно-руханкові товариства «Січей», «Соколів» щільною мережею вкрили Галичину. Двадцять років тому в селі Купчинці на Тернопільщині і у Львові за почином відомого інженера Василя Нагірного виникли перші сокільські товариства, а влітку 1914-го вже працювало майже дев'ястсот його гнізд. Ще швидшими темпами розвивався січовий рух. У травні 1900 року снятинський адвокат, один з провідних діячів Галицької радикальної партії Кирило Трильовський заснував у селі Завалля на Станіславщині перший осередок «Січі». А у 1914 році їх нараховувалось вже понад тисячу.

Зростання національної свідомості, задушливість міжнародної атмосфери викликали в українській молоді потребу організуватися у гуртки для озна-

йомлення з військовою справою. 1911 року львівські учні середніх шкіл створили перший таємний гурток «Пласт». Його засновниками стали відомі пізніше військові старшини Роман Сушко, Іван Чмола, Олена Степанівна, син видатного письменника Петро Франко.

Наприкінці 1913 року К. Трильовському вдалося подолати опір властей і за допомогою галицького намісника затвердити статут чисто військового товариства, яке під назвою «Січові стрільці» було засновано у Львові в березні наступного року під проводом Володимира Старосольського. Стрілецькі товариства швидко розповсюджувались по всій Галичині, утворилися у Бориславі, Сокалі, Яворові, Бережанах, Бучачі, Тернополі та інших містах краю. Їх очолили віддані ідеї національного відродження українські запасні старшини Роман Дашкевич, Клим Гутковський, Григорій Коссак, Лев Лепкий, активно працювали в них Михайло Волошин, Степан Рудницький, Василь Кучабський та Дмитро Вітовський. Загальне керівництво рухом здійснював Український Січовий Союз, який очолив К. Трильовський.

Отож 28 червня 1914 року галицькі стрільці демонстрували свої досягнення, свій вишкіл на вулицях і площах Львова. Мабуть, ніхто з них не гадав, що незабаром — буквально через два-три місяці — доведеться демонструвати їх на полях битв першої світової...

Трапилось так, що в той самий день, 28 червня 1914 року, вдарив грім із хмар, які протягом останніх кількох років чорним воронням збиралися на небосхилі Європи. І вдарив він у столиці Боснії — мальовничому Сараєві, куди напередодні з офіційним візитом приїхав наступник австрійського престолу архікнязь Франц Фердинанд. Під час поїздки кортежу автомашин по вулицях міста виключений

із гімназії за антиурядову діяльність 19-річний Гаврило Принцип пострілами з «браунінга» вбив наслідника і його дружину Софію, княгиню Гогенберг. Та навіть досвідчені політики не думали, що цей терористичний акт стане приводом для початку страшної світової бойні.

Уже 19 липня Німеччина оголосила війну Росії. Через три дні проти кайзерівської імперії виступили Англія і Франція. 24 липня оголосила війну Росії Австрія, а 28-го — напала на Сербію. Пізніше історики підрахували, що з 59 держав світу в криваву бойню було втягнуто 48 держав з населенням півтора мільярда чоловік, що становило $\frac{3}{4}$ тодішнього населення Землі. У ході війни були мобілізовані і кинуті в жорстокі битви понад 70 мільйонів чоловік, 10 мільйонів з яких загинули.

Перша світова війна тяжко позначилася на долі України, поділеної кордонами, а відтепер — фронтами, принесла її народу неймовірні нещастя і страждання. Водночас вона сприяла зростанню національно-визвольного руху, в якому галицькому стрілецьку довелось відігравати часом неоднозначну, але завжди важливу роль.

Ще наприкінці 1912 року на з'їзді провідних діячів галицьких партій і організацій було ухвалено, що у випадку війни між Австро-Угорщиною і Росією українці повинні підтримати Австро-Угорщину, яка допоможе здійснити плани перетворення Галичини у «П'ємонт» — центр об'єднання усіх українських земель. Вважалося, та й не без підстав, що Росія — більш жорстокий гнобитель України, ніж Австрія. Так, академік В. І. Вернадський писав: «У XIX столітті Україна як політичний організм із самостійним внутрішнім життям перестала існувати, будучи остаточно, за висловом Петра І, «прибраною до рук» Росією». І далі: «Українці засвої-

ли погляд на Галичину як на П'ємонт українського національного відродження, тоді як російські офіційні сфери звикли дивитись на неї як на вогнище українського сепаратизму».

Водночас серед галичан популярною була думка, висловлена у тому ж 1912 році на з'їзді українського жіноцтва у Львові, про необхідність підтримувати Австрію «як довго її інтереси будуть згідні з інтересами українського народу та із його національним достоїнством».

З метою втілення своїх планів у життя 2 серпня 1914 року українські політичні партії об'єдналися у Головну Українську Раду, яка на другий день зі сторінок «Діла» звернулася до галичан з відозвою. В ній говорилося, що Росія є «історичним ворогом України» і війна «кличе український нарід стати однодушно проти царської імперії... Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України». Звернення підписали голова Ради Кость Левицький, Михайло Павлик, Микола Ганкевич та інші.

У ті ж дні була створена Центральна Бойова Управа, яка звернулася до уряду країни з проханням дозволити сформувати легіон Українських січових стрільців. Невдовзі згода була отримана: адже йшла війна, і цісар потребував гарматне м'ясо. Правда, командування австро-угорської армії, як і уряд, без ентузіазму поставилось до цієї ініціативи українського громадянства. Перепони чинилися з перших же днів створення легіону. «УСС мали організуватися, — зазначав стрілецький історик О. Думін, — на основі перестарілого цісарського патенту з 22 серпня 1851 року про формування добровільних військових товариств на час війни». В ньому не передбачалося військових звань старшин (офіцерів), ні забезпечення за рахунок військового відомства і т. п.

На прохання Управи відкликати з військ для формування легіону сто українських старшин царське командування виділило лише 16. Серед них були Дмитро Вітовський, Михайло Баран, Григорій Коссак, Яків Струхманчук, Теодор Рожанковський. І ще один факт. 10 серпня австрійці передали у Львові для легіону УСС тисячу гвинтівок системи Верндля, які ще у 1888 році зняли з озброєння. Це були важкі однозарядні кріси, причому без ременів, і стрільці мали прив'язувати до них мотузки.

У відповідь на звернення Бойової Управи вступати у ряди січових стрільців, щоб битися за визволення України та створення української держави, зголосилися тисячі добровольців. «Пішло в ряди УСС в першій мірі багато інтелігентської середньої і високошкільної молоді,— писав О. Думін.— Це була та частина української суспільності, яку гостра українсько-польська боротьба вже зарання привчила цікавитися політичними справами». Цілком справедливо автор відзначав, що в легіоні «зібрався був цвіт галицько-української інтелігенції, між ними і деякі активні суспільно-політичні діячі».

До пізньої ночі вирувала юрба людей у Народному, Академічному Дрмах, інших місцях у Львові, де йшов запис до легіону. Вже за кілька днів було створено перший курінь УСС, який розмістився на вулиці Зеленій, 5. Його очолив підстаршина Дмитро Дмитрович Вітовський.

Біографія цього 26-річного командира — типова для більшості старшин легіону. Народився у селі Медусі під Галичем у бідній селянській сім'ї. Після закінчення сільської школи батькові вдалося влаштувати Дмитра у Станіславську гімназію. Продовжив навчання у Львівському університеті. Вже у гімназії юнак брав активну участь у роботі таємного

гуртка, а студентом вступив до радикальної партії, заснованої, як відомо, Іваном Франком і Михайлом Павликом. З великим завзяттям він створював на Покутті товариства «Січі», був одним з організаторів антиурядових студентських демонстрацій у Львові, у тому числі 1 липня 1910 року, коли від куль поліції загинув його товариш — студент Адам Коцко. За участь у цьому виступі Вітовський, у числі 101-го учасника демонстрації, був виключений зі Львівського університету. В листопаді 1911 року він організував втечу із Станіславської тюрми колишнього студента Львівського університету Мирослава Січинського, який у 1908 році вбив австрійського намісника в Галичині графа Потоцького. Вже у 1914 році за організацію акції проти чорноризників станіславського єпископа Хомишина, що спільно з урядовцями виступили проти вшанування пам'яті Тараса Шевченка, Дмитра Вітовського заарештували, понизили із ступеня старшого кадета запасу до підстаршини. Вітовський, мабуть, не уникнув би тюрми, якби не почалася війна.

Як вже згадувалося, австрійські власті поставились до створення легіону УСС з підозрою. «Бойова управа,— писав відомий політичний і громадський діяч Іван Макух,— змагала до того, щоб мати якнайбільше молоді в рядах Українських січових стрільців, але австрійська військова начальна команда і міністерство війни не годилися на це і дозволили організувати невеликий легіон». І справді, добровільно до УСС зголосилося в Галичині до 28 тисяч чоловік, яких вистачило б для формування двох повнокровних піхотних дивізій, але уряд обмежив легіон кількістю 2 тисячі. Це викликало велике обурення з боку стрілецьтва. «Всі або ніхто!» — висунули вони вимогу. Та квоту було збільшено несього на 500 чоловік. Погано озброєних і невишко-

лених стрільців австрійське командування вирішило кинути на фронт проти наступаючих російських військ під Радзивилів (нині Червоноармійськ), де на легіон чекала неминуча загибель. На щастя, тодішній тимчасовий командир Т. Рожанковський проявив твердість і відмовився виконувати наказ, за що, між іншим, був тут же усунутий з посади.

Генеральний штаб австрійської армії намагався поставити на чолі легіону УСС свого представника полковника Станіслава Шептицького, брата митрополита Андрея Шептицького. Але проти нього виступили ряд українських політичних діячів, зокрема К. Трильовський. Рішенням Бойової Управи на дану посаду був призначений директор Рогатинської приватної української гімназії поручник запасу Михайло Галушинський.

Син священика із Бучача на Тернопільщині, він після закінчення Тернопільської гімназії навчався у Львівському та Віденському університетах. Потім працював вчителем Золочівської гімназії, а з 1909 року — директором Рогатинської «Рідної школи». Зі студентських років брав активну участь у громадсько-політичному житті краю, обирався головою «Академічної Громади» у Львові, «Січі» у Відні, був засновником і одним з керівників товариства «Просвіта». На жаль, «до воєнної справи ніколи не чув я надзвичайного покликання,— визнавав сам М. Галушинський,— а вже якоїсь більшої пошани не мав ніколи. До того в часі моєї військової служби і військових вправ я не мав спромоги даліше випробувати своїх сил і спосібностей, як вести чету з мирним числом мужви».

З перших днів війни прикарпатські землі стали ареною великих битв армій Росії і Австро-Угорщини. Уже 12 серпня російські війська вступили у Тернопіль, 15 серпня — у Бучач, 22 серпня — Чорт-

ків і розгорнули наступ на Львів. У зв'язку з цим 4 тисячі добровольців 30 серпня евакуювали до Стрия.

З вересня на привокзальній площі відбувалося урочисте прийняття присяги. Більшість січовиків виступили проти традиційного тексту. І лише після погрози командування припинити постачання легіону та яскравого виступу Михайла Галушинського погодилися, але вимагали виключити слова про вірність монархії і заявляли, що під її штандартами будуть боротися за волю України.

МИ НЕ ПОКЛОНИМСЯ ЦАРЕВІ! МИ ПРАГНЕМ ВОЛІ!

Через день легіон прибув ешелонами у Мукачеве. Підпорядкований австрійській групі військ під командуванням генерала Гофмана, легіон зосередився в закарпатських селах Горонді і Страбичеві.

У останньому, до речі, проживав і мав господарство відомий галицький радикал із Збаражчини Яцко Остапчук, згодом представник Української Народної Республіки на Закарпатті. Отож приїзд сюди стрільцтва не був випадковим.

У ті дні на 450-кілометровому фронті, що простягнувся від Івангорода до Кам'янця-Подільського, розгорнулась одна з найбільших у першій світовій війні Галицька битва за участю з обидвох боків понад 1,5 мільйона солдат і офіцерів. Вона почалася ранком 6 серпня наступом військ російського Південно-Західного фронту під командуванням генерала М. Іванова. Через місяць армія генерала Рузького зайняла Львів, який був зданий без бою, а генерал Брусилів військами своєї 8-ї армії ово-

лодів Галичем і відтіснив цесарську армію в Карпати. У результаті операції російська армія зайняла Галичину, а війська Австро-Угорщини зазнали важких втрат — до 400 тисяч солдат і офіцерів, з них майже 100 тисяч потрапили у полон.

Під час цієї операції начальник штабу австрійського корпусу полковник С. Шептицький писав своєму братові — митрополиту греко-католицької церкви Андрею Шептицькому: «Росіяни атакують. Ми зазнали поразки. В районі Гнилої Липи точаться тяжкі бої. Твоє селянське військо, твої Українські січові стрільці бою ще не бачили навіть здалеку, та відомо, що при першій же нагоді вони збираються «зі славою» здатися москалям».

До певної міри С. Шептицький мав рацію: адже чимало українців, силою рекрутованих до австрійської армії, зовсім не рвалися проливати кров за цесаря і часто здавалися в російський полон. Наприклад, три старші брати майбутнього члена ЦК КПЗУ Олексі Кожана — Теодозій, Дмитро і Степан із села Заболотці на Бродівщині у першому ж бою під Красне здалися росіянам і, до речі, були одразу відпущені додому. Таких випадків було багато.

Однак стосовно Українських січових стрільців зневага С. Шептицького не мала під собою підстав. Незважаючи на труднощі і складні обставини, вони вже у перших боях проявили мужність і відвагу. Про це свідчать хоча б слова генерала Гофмана, сказані у бесіді з командиром куреня Г. Коссаком: «Твій курінь — моя еліта, а січовий стрілець — мій найкращий жовнір».

7 вересня було затверджено організаційну структуру УСС, призначено командирів, оголошено їх військові звання. Командиром 1-го куреня став отаман М. Волошин. Йому підпорядковувались сотні Василя Дідушка, Романа Дудинського, Никифора

Гірняка і Осипа Будзиновського. Другим куренем командував недавній народний учитель з Ясениці, що під Дрогобичем, 32-річний отаман Григорій Коссак. До нього увійшли сотні Сеня Горука, Осипа Семенюка, Осипа Букшованого та, мабуть, найбільш освіченого сотника легіону Михайла Барана. За плечима цього селянського сина із Скали-Подільської Борщівського повіту були Тернопільська гімназія, Чернівецький університет та Львівська торгова академія. Третім півкуренем командував отаман Степан Шухевич, а його сотнями — Дмитро Вітовський і брат Г. Коссака — Іван, недавній професор Чортківської учительської семінарії.

Командирами чет (взводів) було призначено чимало представників інтелігенції, зокрема недавній студент Паризької художньої школи уродженець Тернопільщини Яків Струхманчук, третій брат Г. Коссака — молодий журналіст Василь Коссак, уже згадуваний Петро Франко. Значна частина четарів походила із трудового селянства — Іван Цяпка, Матвій Яворський, Іван Рогульський, Григорій Іваненко та інші.

Отже, легіон УСС очолили переважно представники селянства і трудової інтелігенції, що створювало особливий тип взаємовідносин між командирами та рядовими стрільцями. До речі, зверталися стрільці один до одного словом «товариш», прийнятим згодом у Червоній Армії. І мови не може бути про «буржуазний», «реакційний» характер старшинського складу УСС, про що до цих пір стверджується в історичній літературі. Нагадуємо: із середовища галицьких старшин вийшли відомі діячі Комуністичної партії Західної України Г. Іваненко, М. Стронський, О. Букшований, командири Червоної Армії М. Баран, Г. Коссак, П. Шеремета, радянські, партійні, наукові працівники, діячі культури

Радянської України Я. Струхманчук, Ф. Замора, М. Яворський, М. Ірчан та багато інших.

У вересні 1914 року легіон розташувався у мальовничій долині Закарпаття, наполегливо готуючись до майбутніх битв. У ті дні серед старшин ходили різні чутки щодо використання УСС. І справді, у верхах австро-угорської вояччини обговорювався так званий план Небеля — створити велику українську армію на базі легіону. Під проводом С. Шептицького, який дав на те згоду, армія мала з території союзнаї Туреччини пробитись через Кавказ і Кубань на Україну, щоб спільними зусиллями визволити її та оголосити суверенною державою.

Але як можна було зреалізувати згаданий план, коли стрільці носили подерту військову одягу мадярського покрою та старе взуття. Не краще виглядали і старшини. Про озброєння легіону ми вже говорили. Недаремно стрільці співали в строю:

Машерують добровольці
Через Мезетеребеш,
Чи то військо, чи то банда,
Ти ніяк не розбереш.

Плани планами, однак у зв'язку з важким становищем на фронті генерал Гофман 10 вересня віддав наказ про введення легіону УСС у бойові дії. Першою покинула Горонду сотня Василя Дідушка, вийшовши на Верецький перевал проти наступаючих частин 2-ї кубанської козачої дивізії. 17-го зайняла лінію сторожових постів на Ужоцькому перевалі сотня Осипа Семенюка. Саме вона першою серед підрозділів легіону 25-го вересня зав'язала бій у районі Сянки з кубанцями і зазнала перших втрат — 22 стрільці вбиті. У ті ж дні виступала в район Чинадієво сотня Осипа Букшованого. Решту підрозділів планувалось використати досить своєрідно.

22 вересня до Мукачева прибув надпоручник генерального штабу Петро Кватернік з планом так званої «малої війни». Згідно з цим планом сотням С. Горука, Д. Вітовського, Р. Будзиновського, М. Барана і Є. Коника було наказано поділитись на стежі (розвідувальні групи) по 20 стрільців на чолі із старшинами. Ці 50 стеж мали проникнути за лінію фронту і вести в тилу російської армії партизансько-диверсійну війну та розвідку противника. У своїх спогадах М. Галушинський писав, що всі його старшини виступили проти цього плану. «Та висилка стеж,— писав колишній командир легіону УСС,— рівняється майже розбиттю цілої організації, яку я так старався зложити і довести до ладу».

Незабаром, після неодноразових спроб перетнути лінію фронту, майже всі стежі повернулися у район дислокацій. Лише кілька розвідгруп зуміли проникнути в тили росіян. Так, стежа четаря Г. Іваненка, втративши п'ятьох стрільців при переході, досягла Дрогобича, перерізала там лінії зв'язку, збрала відомості про сили і розташування російських частин. Стрільців переховувала біднота сіл Грушів і Волоща. Але незабаром група розкололася: більшість розійшлася по домівках, а Іваненко з кількома стрільцями повернувся 8 листопада в Горонду. Стежа Р. Біленького пройшла до Болехова і в сутичці з росіянами загинула. Кілька груп зникли безслідно. У австрійського командування склалася думка, що всі вони здалися росіянам. Наказом генерала Гофмана діяльність стеж була припинена, і всі сотні 7 жовтня зайняли оборону на Бескидах. На той час склалася така обстановка, що 27 вересня російські війська прорвали австрійську оборону на Ужоці і розвивали наступ через Бескиди на Воловець і Сваляву.

Отримавши підкріплення з Балканського фронту, австрійські війська у першій половині жовтня перейшли в наступ через Карпатські перевали у загальному напрямі на Стрий, Миколаїв та Львів. Наступ розвивався успішно. Тодішній командуючий 8-ю армією росіян генерал Олексій Брусилів у своїх спогадах писав: «Я був атакований з фронту майже удвічі більшими силами противника. Здійснювалось охоплення мого лівого флангу військами, які спускалися з Карпат від Турки і, нарешті, у напрямі на Стрий—Миколаїв—Львів виходили до мене в тил».

У ході цього наступу група УСС отамана Г. Коссака, що діяла в авангарді 130-ї австрійської бригади, 9 жовтня зав'язала бій за Тухольку. За цим боєм стежив особисто генерал Гофман, адже галичани діяли на дуже важливій ділянці — в долині Латориці, по якій проходила залізниця. Долаючи сильний опір противника, сотні Д. Вітовського, С. Горука, І. Устияновича та інші оволоділи Синьовидним, Любінцями, Голобутовом і 20 жовтня зайняли Стрий. Група С. Шухевича у взаємодії з 129-ю бригадою австрійців відбила у росіян Борислав і Дрогобич.

За здачу цих міст без наказу генерал Брусилів звинуватив своїх командирів, а одного з них — командира козачої дивізії — усунув з посади. Командуючий був змушений зняти з-під Перемишля найбільш боєдатну 58-му піхотну дивізію і кинути її 21 жовтня на Стрий. Після жорстокого дводенного бою австрійські війська, а з ними і курені УСС, відійшли у Карпати.

Отже, саме тоді, наприкінці вересня та у жовтні 1914 року, в боях у Карпатах і на Прикарпатті пройшли бойове хрещення галицькі старшини і стрільці легіону УСС. Тоді ж з'явилися перші жерт-

ви. Так, сотня В. Дідушка на Веречках втратила 63 бійців, тільки протягом 15 жовтня сотня О. Букованого зменшилась на 16 стрільців, стільки ж втратила сотня Д. Вітовського в бою під Стриєм.

Невдовзі указом імператора Франца Йосифа I були нагороджені Срібними медалями хоробрості II ступеня Василь Дідушок, Лев Коберський і Володимир Марків. Похвально відгукнувся про бойові дії УСС у наказі по корпусу генерал Гофман.

Та цими подяками й нагородами австрійське командування і особливо польські офіцери, які займали в армії високі посади, не змогли приховати свого неприязного ставлення до українського війська. Про це свідчить один із старшин УСС, який писав про ті дні, коли січові стрільці «брали участь у божевільних (помислу австрійського поручника генерального штабу Петра Кватерніка) патрулях-двайцятках, що мали за завдання проводити партизанку (!?) в заплілі російської армії, а мимоходом кажучи, були обраховані на цілковиту ліквідацію цієї не на руку деяким кругам стрілецької військової організації».

У листопадові дні 1914-го у Карпатах знову заgrimіли гармати. Чотири армійські корпуси генерала Брусилова при підтримці трьох кавалерійських дивізій розпочали наступ з метою якомога швидше прорватись в Угорську долину. В надзвичайно впертому бою 3—5 листопада сотні В. Дідушка, К. Гутковського, Р. Дудинського, С. Горука, З. Носковського зуміли не тільки відстояти свої позиції в районі Синьовидного, а й завдати противнику серйозних втрат. У полон було захоплено понад 130 російських солдатів. Відзначилася в районі Тухольки сотня Д. Вітовського, яка спільно з командою панцирного поїзда втримала залізницю від Тухольки до Гребенова.

Після цих боїв командир дивізії генерал Гнат Фляйшман вручив медалі Хоробрості надзбручанцю Зенону Носковському, Якову Струхманчуку, а також дівчатам-стрільцям Софії Галечко і Олені Степанівні (похована на Личаківському цвинтарі).

У середині листопада серед верховного командування австрійської армії обговорювався план створення на основі легіону УСС експедиційного загону, який у складі турецької армії планувалось через Чорне море висадити на територію України. Як згадував Михайло Галушинський, у Константинополі була вислана делегація Бойової Управи для переговорів з командуванням турецької армії. Представники Галичини у Відні висунули вимоги: довести чисельність існуючого легіону до 5 тисяч чоловік, створити ще один полк УСС, гарантувати при перемозі утворення Української держави. Цісареві цей план видався занадто зухвалим. Тому, очевидно, і залишився на папері. До того ж туркам не вдалося оволодіти Чорним морем, на що вони розраховували.

У листопаді провели реорганізацію легіону. Тепер він складався лише з двох куренів — Степана Шухевича і Сеня Горука. М. Галушинський вибув у штаб групи Гофмана референтом із справ УСС, а його посаду обійняв отаман Гриць Коссак.

МАКІВКА

У грудні 1914 року командуючий Південно-Західним фронтом бездарний генерал-ад'ютант М. Іванов, відомий своєю жорстокістю (у 1906 році придушив повстання кронштадтських матросів), наказав генералу Брусилову силами своєї армії за будь-яку ціну оволодіти перевалами на Бескидах,

подолати Карпати і прорватись на Закарпаття. Врахувавши ту обставину, що сусідні армії генералів Д. Щербачова та П. Лечицького відставали і оголювали фланги Брусилова, талановитий воєначальник не став бездумно кидати свої війська на загибель. Він обмежився локальними операціями, і бої у Карпатах незабаром набули позиційного характеру, хоч і не були легкими. «Я схилив голову перед цими героями,— писав Брусилів пізніше,— які стійко переносили жахливий тягар гірської зимової війни».

Українські січові стрільці у першій половині грудня стримували натиск росіян у бік Сваляви, не дозволяючи їм переправитись через Латорицю. Найбільше дісталось куреню Степана Шухевича, який австрійське командування кидало на найбільш небезпечні ділянки — від Верецька до Сваляви. В тих боях особливо відзначилися сотні Д. Вітовського і М. Барана. В одній з сутичок під селом Гутари росіяни оточили і примусили здатися у полон стрілецький підрозділ, в якому знаходився сотник Михайло Баран. У глибині Росії він став свідком Жовтневої революції, яка назавжди визначила його долю. Галичанин у 1918 році став комуністом. Навесні 1920-го Михайло Баран повернувся до своїх товаришів як командир бригади Червоних українських січових стрільців.

Новий, 1915-й, рік галицькі стрільці зустріли на Бескидах. Стояли тріскучі морози, гори вкрились глибоким снігом. Погано одягнуті старшини і стрільці, що майже безперервно перебували на гірських вершинах, у першій бойовій лінії, постійно мерзли. Так під час чотириденного бою в районі Славська 89 чоловік з куреня С. Горука відморозили ноги і були відправлені в госпіталь. На початку січня почався наступ австрійських військ. Галичани билися

на Ужоцькому перевалі. Долаючи глибокий сніг, бездоріжжя, в тріскучі морози січня — лютого вони досягли Славська, Лавочного і Татарівки, яка кілька разів переходила з рук у руки. На початку березня сотні куреня Шухевича зайняли позиції на горі Маківка.

Командування цісарської армії не змінило свого ставлення до Українських січових стрільців: у середині березня 1915 року воно завдало їм нового дошкульного удару — ліквідувало Начальну Команду і створило два цілком самостійні курені під командуванням Г. Коссака і С. Горука. Курені підпорядковувались австрійським бригадам 55-ї дивізії генерала Фляйшмана. Тоді ж затверджено штатну чисельність УСС — 48 старшин і 2200 стрільців, присвоєно військові звання старшинам.

Був ясний, тихий день весняний,
Пестило сонце квіт ряству,
І на берізці на поляні
Бруньки розвилися перші, ранні,
Коли під шум смерек в борах
Упав наказ: «Вперед у наступ!
За ту неволю вісталітню,
Ходім у битву у побідну!»
Гарматний гомін на просторах
Котивсь під синій небосхил,
Зареготався скоростріль...

Так писав стрілецький поет Олекса Бабій у вірші «Маківка», присвяченому боям у Карпатах, що велися навесні 1915 року.

2 квітня могутнім артилерійським обстрілом почався наступ російських військ, які спрямували головний удар на Маківку, оскільки вона виявилася опорним пунктом австрійської оборони і не давала змоги обійти австрійську Південну армію. Особливо дошкульним вогонь артилерії був на ділянці фронту, де оборонялась сотня Д. Вітовського. «Дим

з наших і московських шрапнелій сковав гору мов мрякою, — писав у львівському альманасі «Шляхи» (1915) командир сотні. — Зносився над нею мов над вульканом. Шохвилини прошибали той дим блискавиці — то тріскали все нові шрапнелі. Не поодинокі, а так як паці цілих батарій, плювали ними, по чотири, по шість, по десять. А їм відповідала гора стовпами землі. В стовпах тої маси були столітні поторошені на тріски смереки, від мільонів літ нерушане камінне, а між тим людські руки, голови, ноги — людське м'ясо».

Російське командування кинуло на цю ділянку фронту кавалерійську дивізію генерала Олексія Каледіна (майбутнього отамана Донського козацтва, керівника антирадянських заколотів 1918 р.). Головний удар прийняв на себе курінь Г. Коссака, сотні якого відбили натиск росіян.

У ті дні на Південно-Західний фронт прибув російський самодержець Микола II. Із Львова цар зі своєю свитою приїхав до Самбора, де містився штаб армії Брусилова. Потім імператор побував у Хирові, де оглянув 3-й корпус, після чого виїхав у недавно захопленій Перемишль.

Мабуть, генералу Іванову хотілося підняти настрий царя добрими вістями з Карпат та завоювати його прихильність. Отож, підтягнувши важку артилерію і свіжі частини, 1 травня російські війська розпочали рішучий штурм Маківки. Особовий склад куреня В. Дідушка і підрозділи 129-ї бригади відчайдушно захищались, але їх сили танули. «Ворожий наступ удався, — згадував учасник тої битви Богдан Гнатевич. — Москалі захопили верх Маківки й частину хребта. При цьому попали в полон кілька австрійських сотень і частина сотень Будзиновського і Мельника. Становище було грізне. Прорив ширшав...»

У ніч на 2 травня в район Маківки прибув курінь Г. Коссака і одразу ж вступив у бій. Його сотні стрімкою контратакою відновили становище. На деяких ділянках доходило до рукопашних сутичок. 3 травня усі підрозділи Українських січових стрільців були виведені у другий ешелон. А вже на другий день росіянам вдалося розгромити австрійську 129-ту бригаду і оволодіти районом Маківки. При цьому у полон потрапило 1300 солдат і офіцерів цісарського війська. Правда, через день у бою під Плішкою курінь отамана Коссака відповів успішною операцією, у ході якої захопив більше тисячі полонених, серед яких було чимало козаків каледінської дивізії. У боях на Маківці загинуло 42 стрільці, 76 зазнали поранень, а 35 — потрапили в полон. Могили полеглих стрільців на південному схилі Маківки збереглися і донині.

Українська преса, провідні діячі українських національних партій із захопленням відзначали мужність, проявлену галицькими стрільцями в останніх боях. «Маківка — це перший визначний етап, — писала у травні 1925 року львівська газета «Діло», — на тому шляху, по яким українська нація зі стану пасивності переходила до стану активності, до чину. Битва на Маківці — це перша велика спроба галицьких українців стати самим активним чинником історії, стати ковачами й творцями своєї будучини».

Безумовно, у ході світової війни зростали не тільки бойова майстерність галицьких старшин і стрільців, а й їх національна свідомість. З цієї точки зору цікавим є лист четаря Івана Балюка до Дмитра Донцова, написаний у ті дні: «Війна навчила стрільців дуже багато і се озветься в громадському житті, оскільки не вигинуть ті, що творять стрілецьку думку. З весною сього року стала тво-

ритися в стрільцях група людей, що пильно слідять за українським громадським життям, здають собі цілком і вповні справу з діяльністю нашої еміграції, заняли вже становище щодо всіх прояв і потреб нашого життя і свідомі власної задачі, цілі і доріг на будуче. Ми далеко не такі, як собі нас представляє суспільство. Говориться: виступлення стрілецтва є початок нової епохи в народнім життю».

Справді, із середовища Українських січових стрільців вийшло немало видатних діячів українського відродження, які пізніше плідно працювали в установах Західноукраїнської Народної Республіки, на Радянській Україні, займали важливі посади в Українській галицькій армії і формації січових стрільців на Великій Україні, активно діяли в революційних, національно-визвольних організаціях Західної України та галицької еміграції.

ВІД СТРИПИ ДО ЛИСОНІ

У період з 19 квітня до 10 червня 1915 року німецько-австрійські війська здійснили так звану Горлицьку операцію, у ході якої вісім армій під загальним командуванням генерала Макензена прорвали оборону російських військ і рішучим наступом на Перемишль—Львів змусили противника залишити Галичину.

У цьому наступі курені галицьких стрільців рухалися у складі Другого австрійського корпусу і 16 травня вступили в Болехів. Лише 29 травня в районі села Лисовичі курінь Г. Коссака вступив у тяжкий бій. Тоді російські частини стрімким контрударом вийшли в тил 130-ї австрійської бри-

гади, за якою рухалися галицькі сотні. Під головний удар росіян потрапили новобранці із сотні четаря Івана Цяпки, які щойно прибули на фронт. Було втрачено вбитими, пораненими і взятими в полон до 180 стрільців. На іншій ділянці важкий бій вела сотня Осипа Букшованого. Поранений сотник потрапив у полон. 24-річний командир, виходець із бідної сім'ї з верховинського села Жаб'є, встиг зарекомендувати себе сміливим офіцером, заслужив любов і повагу підлеглих стрільців і старшин. За ним дуже сумували, тим паче, що сотню прийняв Роман Сушко, характер якого значно відрізнявся від характеру попереднього командира.

27 червня галицький курінь Г. Коссака зайняв старовинний Галич. Першими ступили на його вулиці стрільці сотні Вітовського, якого одразу ж призначили комендантом міста. Наступного дня під вогнем противника галицькі стрільці форсували Дністер і продовжували переслідувати відступаючі війська 8-ї російської армії. Бойових сутичок майже не було, і до Золотої Липи частини і підрозділи УСС йшли похідними колонами. Стояли теплі сонячні літні дні. Як писав жартома стрілецький поет,

Ясне сонце іше спало,
День щойно будився,
Братство січове вставало —
Йому шлях стелився.

Ось Вітовці на переді,
Мельниковці з ними.
Хлопці дужі, як медведі,
Хто без них, той згине!

Будзиновський на воронім,
З ним його соколи.
При стовпику бамбуковім
Йде доктор поволі.

Врешті ліс з джаганам
По полю хвилює,
Се Гаврилко з саперами
До цілі прямує.

У ті дні сотнику Вітовському пощастило побувати вдома: його сотня 2 липня проходила через рідне село Медуха. На честь славного земляка селяни побудували тріумфальну браму, зустрічали стрільців з квітами.

Але наступного дня у цьому районі закипіли бої. Наступ на Гнилу Липу зірвався, оскільки легіон зустрів сильний опір частин росіян, які встигли закріпитися на лівому березі Золотої Липи. Значних втрат зазнали підрозділи четарів І. Цяпки, М. Гаврилка, І. Балюка, а хорунжа О. Степанівна з групою своїх стрільців потрапила у полон. 7 липня обидва курені УСС були виведені у запас і майже місяць перебували у тилу, розкинувши свої табори в мальовничих лісах над Золотою Липою.

Із звільненням Львова і краю до галицьких стрільців стали надходити вісті від рідних та знайомих. З'явилося молоде поповнення з Коша.

На відміну від австрійської армії, легіон УСС мав свою запасну частину — створений у березні 1915 року Кіш або, як іноді його називали, «Кадру», що займався набором поповнення на території усєї Галичини, часом навіть за лінією фронту. В той період він нараховував до 250 стрільців, які протягом 4—6 тижнів опановували зброю, навчалися бойовим вправам. У липні 1915 року Кіш перебрався у Сколе, а потім ближче до фронту — у Пісочне. Поряд з бойовою підготовкою молодих галичан у Коші навчали письма, прилучали до культури. В підрозділі діяли бібліотека, стрілецький хор під керівництвом капелмейстера оркестру талановитого композитора, автора численних стрілецьких пісень

Михайла Гайворонського. Крім того, молоді стрільці активно допомагали місцевому населенню провадити сільськогосподарські роботи, чим залишали про себе добру пам'ять.

У цей час провідні діячі Головної Української Ради Кость Левицький, Євген Петрушевич та керівники Союзу Визволення України під тиском військових звернулись до цесаря Франца Йосифа з пропозицією збільшити чисельність Українських січових стрільців до 12 тисяч, запасного Коша — до 5 тисяч і реорганізувати легіон у бригаду полкового складу. Цесар у цілому дав згоду, пообіцявши передати це питання на розгляд командування армії. Але дана пропозиція не вписувалася у політику властей щодо українського національного війська і тому не була реалізована. У той же час полякам було дозволено створити кілька легіонів під командуванням Юзефа Пілсудського.

Наприкінці серпня галицькі частини знову втягнулися в запеклі бої у подільських степах між Серетом і Стрипою, де російські війська на підготовленому рубежі оборони зупинили наступ частин 55-ї піхотної дивізії. Спроби прорвати його з ходу не вдалися. Тільки протягом 27 серпня сотня Вітовського втратила 27 стрільців. На початку вересня росіяни перейшли в контрнаступ. Козача кіннота блискавичним ударом розтросила кілька австрійських полків, досягла Стрипи, де зустріла завзятий опір з боку куренів УСС. Галичани організовано відступили за Стрипу і, що було дуже важливо, утримали мости через ріку в районі сіл Семиківці і Соколів.

До 15 вересня на цій ділянці фронту точилися запеклі бої. Тяжкі випробування випали на долю куреня Г. Коссака. Російським частинам вдалося форсувати Стрипу в районі Соکیلників, захопити

Соколів і майже цілком оточити три сотні куреня Г. Коссака. Галицькі стрільці захищались відчайдушно і не відступили, доки на допомогу не підійшов курінь С. Горука з частинами 130-ї бригади. Після запеклого бою, у якому курінь Коссака втратив 39 чоловік вбитими і до 100 пораненими, противник був відкинутий за Стрипу.

Ще 23 липня 1915 року, коли на фронт прибув наслідник престолу архікнязь Карл, отаман Г. Коссака просив його дозволу реорганізувати легіон у полк. І лише у вересні після наполягань провідних діячів Головної Української Ради та командування УСС було визнано доцільним об'єднати курені в 1-й полк Українських січових стрільців, командиром якого призначено отамана Коссака. Як і раніше, до складу полку увійшли курені В. Дідушка, С. Горука і новоствореного — під командуванням Д. Вітовського. Чисельність особового складу була доведена до 1700 чоловік, крім того, 500 стрільців зараховано до Коша. Отже, стрільці нарешті отримали достатню кількість кулеметів, гармати і міномети, яких раніше взагалі не було. У ті дні, коли полк перебував на перепочинку, займаючись підвищенням своєї боєздатності, його відвідав відомий угорський письменник Мольнар, який пізніше у своїх творах надзвичайно схвально висловлювався про галицьких стрільців і старшин.

7 жовтня російські війська перейшли в наступ. Сотні гармат цілий день молотили стрілецькі окопи. А потім через Стрипу, навпроти Семиківець, де річка була мілкою і вузькою, з сухими берегами, убрід пішла піхота. Головний удар прийняли на себе сотні Будзиновського і Мельника. Кілька разів росіяни кидалися вперед, але перейти Стрипу їм не вдалося. Тільки 1 листопада, після численних спроб

і ціною великих жертв, російським військам вдалося проломити фронт лівого крила 55-ї дивізії. Генерал Фляйшман кинув на загрозливий відтинок два курені УСС та курінь німців. Біля Семиківець та в Раковецькому лісі зав'язався запеклий бій. У цій контратаці відзначилися чимало підрозділів і окремих галичан. Одним з них був син великого українського письменника Івана Франка — Петро. «Розстріляна під проводом четаря Петра Франка, — писав його командир С. Горук, — ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострільів. Вони захопили перші рови...»

Про напруженість бою 1 листопада свідчать тяжкі втрати — 48 вбитих старшин і стрільців. Особливо потерпіла сотня Вітовського, яка в Раковецькому лісі напоролася на засідку. Тож цілком справедливо згадував учасник тих подій старшина Д. Вахнюк: «Тяжкі, чотириденні бої під Семиківцями, що із найбільшим напруженням тривали від 31-го жовтня до 3 падолиста, перевершили своєю силою, енергією, завзятістю, напруженням і кривавою славою чи не всі дотеперині». Тоді росіянам таки вдалось захопити Семиківці, але 2 листопада успішною атакою сотень Вітовського, Мельника і Носковського село, точніше — його згарище, було відбито. З великими труднощами і відчутними втратами галицькі стрільці відкинули противника за Стрипу. В бою полягло 39 галичан, до ста чоловік пропали безвісти — напевно потрапили в полон.

Перехід до позиційної оборони і вивід полка в другий ешелон (у район села Соснів) усі зустріли з великим задоволенням. Спершу поховали з почестями полеглих товаришів. На їх братській могилі біля південно-західної околиці Семиківців звели високий курган та увінчали його великим дерев'яним хрестом з таблицюю.

Усю зиму до травня 1916 року полк УСС перебував у тилу. Протягом перепочинку старшинам і стрільцям дозволили короткі відпустки додому, було відновлено тісний зв'язок із Львовом, організовано польову пошту. Поряд із регулярними заняттями з бойової підготовки, військовими вправами велася широка культурно-освітня робота. Працювали курси для малограмотних за шкільною програмою. Плідну і вельми важливу діяльність розгорнула так звана Пресова Квартира, створена ще в період боїв на Бескидах. Деякий час вона перебувала у складі Коша, а восени 1915 року майже у повному складі прибула на фронт, у село Тудинка, де розміщалась Начальна Команда УСС. Організатором і натхненником її був сотник Никифор Гіряк.

Мабуть, чи не найбільшу послугу нащадкам зробили представники преси, залишивши чимало спогадів про діяльність УСС. У згаданих «Шляхах» один із старшин Л. Граничка писав: «Стрільці вже тоді тямали, що творять першу сторінку новішої української історії і що треба зберігати свої сліди, щоби потомки не стояли перед пустими сторінками нашої минувшини. Писалися дневники, повстала в Команді Пресова Квартира, яка збирала всякі документи, робилися численні світлини (фотографії. — Авт.), які й досі милують наше око славою минулого».

Великий внесок у цю справу зробили письменники та історики. Весною 1915 року на фронт прибув Осип Назарук, який згодом написав нариси «Слідами УСС» і «Над Золотою Липою». Незабаром у Львові почав видаватися щомісячник «Шляхи», в якому плідно працювали прозаїки і поети — галицькі старшини і стрільці, — такі як Андрій Баб'юк (Мирослав Ірчан), Василь Бобинський, Лев

Лепкий, Юрій Шкрумеляк, Антін Лотоцький, Мирослав Заклинський та інші. У журналі публікувалися художні твори, спогади, листи.

Невдовзі В. Бобинський і Л. Гец уклали «Стрілецьку антологію», яка містила 36 творів і 144 фотографії і малюнки. Серед авторів цього збірника були Д. Вітовський, О. Назарук, О. Курилас, Л. Лепкий, М. Гайворонський, І. Іванець, Р. Купчинський, І. Коссак, М. Яцків, В. Бобинський, Л. Гец, А. Баб'юк та інші.

У той же період засновано сатиричні журнали «Самопал» і «Самохотник», зусиллями А. Лотоцького, В. Огоновського і Ю. Шкрумеляка у Пісочній налагоджено випуск журналу «Червона Калина». У 1915 році у Відні О. Назарук видав «Співанки УСС», де містилось чимало творів стрілецького пісенника Романа Купчинського і молодого композитора Михайла Гайворонського. Пісні цього талановитого композитора «Чуеш, брате мій», «Човен хитається серед води», «Засумуй, трембіто», «Не схиляйте вниз прапора» та інші добре знали на Прикарпатті і Надзбруччі.

Композитор народився 1892 року в Тернополі. Закінчив Заліщицьку учительську семінарію, Музичний інститут імені М. Лисенка. Одягнувши стрілецьку форму, не полишав улюблену справу. І незабаром став капельмейстером військового оркестру. Згодом М. Садовський запросив талановитого скрипала диригентом оркестру в свій театр у Кам'янці-Подільському. Підтримував творчі зв'язки і дружні відносини із композиторами К. Стеценком, М. Леонтовичем, Н. Нижанківським, знаним у Європі і за океаном вокалістом львівської опери М. Голинським. Після війни викладав у Музичному інституті, був диригентом львівського «Бояна», співпрацював із львівськими театрами.

Безпосередньо на фронті з осені 1915 року плідно працював художник Осип Курилас. Цей талановитий митець народився у Щирці на Львівщині. Його батько — місцевий дяк-учитель — улаштував сина до Львівської бурси з тим, щоб він став священником. Але Осип, який з малих літ виявив хист до малювання, покинув бурсу і подався всупереч волі батьків до художньої школи. Потім навчався у Краківській академії, здійснив подорож по Європі. Але, повернувшись додому, здібний художник перебувався випадковими мізерними заробітками у Щирці і Львові.

З початком війни 44-літній художник потрапив до легіону УСС і був незабаром зачислений до Пресової Квартири, де став не тільки найстаршим за віком, а й одним з провідних у групі художників, серед яких виділялися І. Іванець, І. Сорохтей, В. Оробець, Л. Лепкий. За короткий час Осип Курилас створив дві сотні портретів старшин і стрільців, батальні картини «Маківка», «Битва на Лисоні» та інші. «У малярному відділі панує Курилас, — писав 1 січня 1935 року у львівському часописі «Назустріч» про виставку з нагоди 20-річчя УСС С. Гординський, — що мав під час війни свій найкращий час. Цей академіст не мав тоді часу думати про академію, і тому його речі такі безпосередні і невимушені».

На превеликий жаль, уже наприкінці 40-х років у Львові майже всі ці твори були по-варварськи знищені за вказівкою беріївських поплічників та їх слухняних виконавців із львівських установ культури. Можна хіба що уявити, що пережив відомий український художник, який у той час жив і творив у Львові, коли палили його «націоналістичні» творіння...

Наприкінці травня до стрілецьких окопів долинула звістка: не стало славетного Каменяра.

Івана Франка пов'язували із стрільцтвом найтісніші стосунки. Його сини Петро і Тарас служили в легіоні, а згодом — в УГА. Восени 1915 року він оселився у стрілецькому «Приюті для хорих і виздоровців УСС», заснованому в Львові 1914 року зусиллями командира Львівської станиці сотника Михайла Волошина і панни Івонни Домбчевської по вулиці П. Скарги, 2-а (нині Пирогова). Тодішня управителька Приюту мила Ольга Косакевичева відвела хворому затишну кімнату на першому поверсі з вікнами на південний захід. Разом з юними фронтовиками Франко лікував серце і немічні ноги.

Незважаючи на часом критичний стан здоров'я, письменник не одну вечірню годину провів у стрілецькій вітальні. У зимові дні на запашну каву сюди не раз приходили відомі львівські газетярі О. Назарук, Г. Голубець, М. Когут, театрал Л. Новина-Розлуцький. Під одним дахом з Іваном Франком жив і творив художник О. Новаківський, який теж користувався стрілецькою гостинністю...

Як згадує Кость Левицький, один з організаторів панахиди, на похорони Каменяра 31 травня 1916 року прибула велика стрілецька делегація на чолі з Г. Коссаком. Фронтовикам було доручено винести труну і супроводжувати віз-катафалк до Личакова; сотнику З. Носковському — покласти вінок від стрільцтва.

А через кілька днів нові вінки лягли до свіжих стрілецьких могил на фронті.

Весною 1916 року в російській Ставці під головуванням Верховного Головнокомандуючого Миколи ІІ відбулася велика нарада за участю військових верхів, на якій затверджено план операцій на літо 1916-го. Імператор вимагав покінчити з позиційною війною і перейти до активних дій. У планах операцій Південно-Західний фронт, яким з березня

командував відомий нам генерал Брусилов, отримав другорядне завдання. Але незабаром цей 63-річний кавалерійський генерал став національним героєм Росії. Адже в ході так званого Брусиловського прориву австрійська армія була майже повністю розгромлена, втративши за півтора місяця півмільйона солдат і офіцерів.

4 червня 1916 року австрійські війська, які глибоко зарилися в окопах уздовж західного берега Стрипи, вранці не побачили сонця. Перед його сходом їх позиції накрили тисячі російських снарядів, що нещадно шматували оборонні споруди, окопи, бліндажі, вогневі позиції артилерії, завдавали великих втрат передовим підрозділам. І коли вперед пішла піхота 2-го армійського корпусу, австрійські бригади генерала Фляйшмана не витримали і почали відкочуватись на Бережани. Тільки в кінці липня наступ росіян на цій ділянці фронту вдалося зупинити. Мабуть, не останню роль зіграв приїзд сюди самого імператора Вільгельма.

Полк УСС, яким з початку травня командував присланий австрійцями підполковник Антін Варивода, без бою відійшов під Бережани і закріпився в районі гори Лисоня. Він налічував на той час 47 старшин і 1685 стрільців.

Як це вже не раз бувало раніше, австрійське командування прикрило січовими стрільцями найбільш важливу ділянку — залізничний шлях Підгайці—Бережани. 12 серпня, коли стрільці ще не встигли заритися в землю, їм довелося вступити в сутичку з передовими частинами російської армії. На другий день, після запеклого бою, сотні куреня Василя Дідушка змушені були залишити район Лисоні і відійти до Бережан. За допомогою куреня Сеня Горюка становище було відновлене. Цей драматичний епізод став причиною для звинувачення УСС з боку

австрійського командування. «Без вияснення справи посипалися на Стрільцтво обвинувачення,— писали автори книги «Українські січові стрільці. 1914—1920» (Львів, 1935).— Вороги У. С. С., яких було чимало у штабах вищих команд, для яких саме існування Українського Легіону було небажаним хоч кінечним лихом, з вдоволенням рабів та підлесників кинули на У. С. С. демагогічне клеймо — «Зрадники».

2 вересня на цій ділянці фронту знову розгорнулися важкі бої. За допомогою артилерії, частин 2-го кавалерійського корпусу російська піхота великими силами почала новий рішучий наступ. Незабаром їм вдалося прорвати оборону австрійських частин. За піхотою туди увірвалася кавалерія. Створилася небезпечна ситуація для полку УСС.

Г. Коссак кинув назустріч загрози підрозділи Романа Сушка і Андрія Мельника. За короткий час сотня Сушка втратила половину стрільців, а сам сотник потрапив у полон. Ранком 3 вересня на Лисоню вийшли сотні Кучабського, Будзиновського, група Лисняка. До них приєднались сотня Мельника і останки сотні Сушка. На схилах гори йшла жорстока битва. «Перед моїми очима,— писав у спогадах учасник тієї січі сотник Богдан Гнатевич,— була кривава картина, якої я не забуду ніколи! Переді мною малий відтинок окопів. На цьому місці збилося кількадесят стрільців, а кругом них москалі. Між зеленю кущів та звалищами землянок роєм сіріють малі солдатські кашкети. Наступають завзято, намагаються замкнути перстень, не жаліють життя. Стрільці змагаються на всі боки.

Півгодинний завзятий бій віч-у-віч прорідив ряди стрільцтва. Тут і лежать в калюжах крові побиті та важкопоранені. Стогін ранених продирається крізь гамір бою. Нема як і кому їх відси забрати. Багато

з них догорає таки на місці, а ці, що не стратили ще всіх сил, шукають захорони під стінами окопів або за пнями дерев».

Вранці 4 вересня у бій вступив курінь Горука спільно з частинами австрійської бригади. Цілий день тривав бій, під час якого Лисоня переходила кілька разів з рук у руки, в якому полягли десятки старшин і стрільців полку. Багато людей було захоплено в полон, серед них — сотник А. Мельник, Р. Кучабський, четар І. Андрух. До речі, останній пізніше у спогадах писав, що цю групу галичан відправили в табір військовополонених, розташований під Царицином (нині Волгоград). У листопаді 1917-го, після визволення їх більшовиками, всі дванадцять старшин на чолі з Р. Сушком, А. Мельником та Р. Кучабським прибули до Києва і вступили в Окремий загін січових стрільців. Слід нагадати, що І. Андрух у 1921 році з Чехословаччини знову прибув до Києва для організації антирадянського підпілля, але був схоплений і розстріляний чекістами.

У період боїв на Лисоні австрійське командування висунуло в район села Посухів дві свіжі дивізії союзних турецьких військ, які стали сусідами УСС. Мабуть, російська розвідка встановила, де обороняються турки, оскільки 16 вересня, після того як артилерія пошматувала турецьку оборону, російська піхота у штиковому бою відкинула турків і здійснила глибокий прорив, вийшовши згодом у фланг і тил полку УСС. Стрімкою контратакою, в якій особливо відзначилася сотня Омеляна Лисняка, галичани відбили натиск противника і навіть турецькі траншеї. Але втримати позиції вони не могли.

29 вересня російські війська втретє розпочали штурм оборони австрійців у районі Лисоні. Кри-

вавий бій тривав три дні. 30-го росіяни наголову розгромили угорський полк і раптом вийшли у район села Потутори, де знаходився полк УСС. Оточені противником галицькі стрільці трималися стійко. Але росіяни переважаючими силами зламали їх опір. Лише командир полку з групами четарів Цяпки і Труха пробилися до Бережан.

Це була одна із найбільш трагічних сторінок бойового літопису Українських січових стрільців. У строю залишилося лише 150 стрільців і 16 старшин. У бою полягло і потрапило у полон сімсот галичан. Тільки за рахунок уцілілої технічної сотні Сіача чисельність полку була доведена до 400 чоловік.

ГРОЗОВИЙ ПОДИХ РЕВОЛЮЦІЇ

У жовтні 1916 року залишки полку УСС виведено до Пісочного і Розвадова, де дислокувався недавно створений Вишкіл УСС — учбовий центр для новобранців і виздоровців-фронтовиків. Ним командував досвідчений старшина — 47-літній отаман Мирон Омелянович Тарнавський.

Уродженець села Барилів на Радехівщині після закінчення Бродівської гімназії всупереч волі батька-священика, який готував сина для духовної кар'єри, пішов у австрійську армію, став офіцером. Але незабаром повернувся додому, деякий час працював урядовим чиновником у Львові. І все ж тяга до військової служби перемогла: з 1896 року Тарнавський — поручник піхоти. Українець та ще й вільнодумець, він не вписувався в офіцерський корпус цісарського війська — тож просувався по службі поволі. За двадцять років дістав звання лише отамана (майора.—*Авт.*). У боях перших днів війни

під Радзивиловом, Бродами, Львовом М. Тарнавський показав себе виваженим, сміливим командиром, був тяжко поранений. За власним бажанням у січні 1916 року перейшов до полку УСС на посаду командира Вишколу.

Таких частин у австрійській армії не було. Часто її новобранців, особливо з числа національних меншостей імперії, без елементарної підготовки кидали у бої, внаслідок чого боездатність солдат була на дуже низькому рівні, що не раз проявлялось у ході всієї світової війни. За допомогою Вишколу Українським січовим стрільцям цієї хиби вдалося уникнути. Під керівництвом М. Тарнавського старшини учбового підрозділу домагалися високої індивідуальної підготовки стрільців, а також підготовки і вишколу малих підрозділів — десятків і чет. При Вишколі у Роздолі діяли двомісячні курси підстаршин, а в Трускавці готувалися старшини. Особовий склад Вишколу нараховував від 300 до 3000 чоловік. За роки війни через нього пройшли понад 10 тисяч старшин і стрільців, що спричинилось до високої боездатності УСС.

Вишколом завжди командували досвідчені, авторитетні старшини — Гриць Коссак, Мирон Тарнавський, Франц Кікаль, Кость Слюсарчук. У ньому були Іван Франко, наслідник престолу Карл Франц Йосиф, а також митрополит Андрей Шептицький, який 28 жовтня 1917 року освятив прапор УСС, створений стрілецьким художником Іваном Іванцем. Прапор був із синього шовку із золотими літерами «УСС» на малиновому полі та гербами Києва і Галичини на звороті. До речі, І. Іванець з Осипом Куриласом став автором форми-однострою легіону.

У період перебування в глибокому тилу в жовтні 1916 року в складі полку УСС створено Гуцульську сотню чисельністю 180 старшин і стрільців. Напри-

кінці місяця, однак, прийшов наказ направити її у район Великого Бичкова на Закарпатті у підпорядкування групи австрійських військ. Гуцульські стрільці прагнули залишитися у складі УСС, але змушені були підкоритися наказу. І все ж вони показали характер: коли австрійці надіслали своїх командирів, гуцули відмовились їм підкорятися і виставили вимоги залишити своїх — українців. Погодилися прийняти лише одного — командира сотні четаря Ерле, який пізніше воював у складі УСС, а також УГА. Ця сотня, врешті-решт, у червні 1917 року повернулася до складу УСС.

Тоді ж, глибокої осені 1916 року, розпочалася важлива культурно-освітня місія галицьких стрільців на Волині. У зв'язку з тим, що населення Волині ненавиділо австрійців і вороже ставилось до окупації ними краю, було вирішено використати Українських січових стрільців для організації комісаріатів по набору новобранців до армії. З цією метою у грудні направлено на Волинь першу групу — 16 старшин, розподілених на три частини, які заснували комісаріати: сотник Д. Вітовський — у Ковелі, четар М. Саевич — у Володимирі-Волинському, четар М. Гаврилко — у Луцьку.

До речі, це відрядження старшини УСС зустріли без ентузіазму. Так, Д. Вітовський не без підстав писав, що його засилають на Волинь, подалі від війська. Сотник неодноразово звертався до командування з проханням повернути його на фронт, але «наші політики і стрілецькі чинники не пустили», — жалівся він товаришеві. Та Вітовський не сидів склавши руки, а самовіддано виконував свій обов'язок, правда, не завжди на користь властей. Використав він той період для влаштування особистих справ — викликав до Ковеля зі Станіславщини свою наречену — народну вчительку 22-річну Марію

Ліщинську і нарешті отримав можливість побратися.

Головним своїм обов'язком представники УСС вважали розвиток українського шкільництва у цьому відсталому краї. Вже за місяць їх діяльності засновано 46 сільських шкіл, де навчалися понад 800 селянських дітей. Тільки заходами Вітовського на Ковельщині відкрито 17 шкіл. Вчителями працювали старшини і стрільці Д. Вітовський, М. Саевич, М. Гаврилко, І. Вербовий, Б. Заклинський, Д. Лотоцький, Р. Гриневиц, К. Коник та інші. Значну допомогу надавали їм зі Львова Осип Назарук, Лука Мишуга, діяч НТШ І. Крип'якевич, зокрема надіслали 1500 підручників. Лише у квітні 1918 року галичани повернулися у полк, залишивши глибокий слід у пам'яті вдячних волинян.

17 лютого 1917 року полк УСС знову повернувся на фронт і зайняв ділянку оборони під Бережанами в районі села Куропатники. Полк, яким командував тепер австрієць отаман Ф. Кікаль, по суті був куренем, оскільки складався лише з чотирьох сотень — В. Дідушка, О. Семенюка, П. Орза і О. Букшованого, що недавно повернувся з російського полону. Будучи засланим у Сибір, Осип через Туркестан втік у Персію. У горах очолив загін курдів, завзято воював з урядовими військами, а потім перебрався до Туреччини. Коли на Карпатський фронт виїхали турецькі частини, разом з ними повернувся у рідний полк і відважний молодий галицький старшина.

У ті дні в стрілецькі окопи дійшла звістка про Лютневу революцію в Росії, про падіння монарха Миколи II. На фронті наступило затишшя. Війна вже набридла всім — і австрійцям, і росіянам, а тим більше галичанам. Їх моральний дух був підточений ще й ганебним рішенням цісаря від 4 листо-

пада 1916 року, який замість обіцяного права на відокремлення і заснування державності надавав Галичині статус автономії і фактично віддавав її полякам. Все частіше серед старшин і стрільців почали точитися розмови про те, що надії на здобуття волі для України під австрійськими прапорами виявилися марними, що треба розраховувати на власні сили. «Серед української суспільности цей злочинний прямо акт,— писав стрілецький історик А. Крезуб,— викликав зрозуміле обурення і скріпив переконання, що від Австрії нема чого надіятись українському народові».

Настрої стрілецтва у ті дні яскраво висловив устами стрільця Ярослав Галан у оповіданні «Невідомий Петро»: «Був уже третій рік війни, а ми ще не бачили її кінця. Та ми слухали своїх старшин і, коли був наказ, кєрвавилися. Наші лави з кожним місяцем і з кожним тижнем рідшали, та ми знали, що боремося з царською Росією, з тюрмою народів і трудящихся, і ми билися до останнього, хоч усе частіше оглядалися назад і тоді почували, що і в той бік зростає глуха ще тоді і затаєна лють. Наші очі щораз краще бачили, й ми розуміли щораз більше».

Проявом таких настроїв стало братання в районі Куропатників—Бишок—Конюх між галицькими стрільцями і солдатами російської армії, серед яких також було чимало українців. А почалося з того, що вечорами з російських окопів, які були на відстані всього 700—800 кроків, чулися українські пісні у виконанні співця з привабливим м'яким голосом. Якось галичани дізналися, що зовуть його Петром.

— Гей, Петре, заспівай ще! — гукали йому стрільці.

Петро не тільки співав. У відповідь на прохання галичан він, наблизившись до окопів, розповідав,

що на Україні настала воля, своя влада, що у Києві створено український уряд на чолі з президентом Михайлом Грушевським, якого в Галичині добре знали. Цей видатний український історик і громадський діяч народився у Холмі, більше двадцяти років працював у Львові, очолював всесвітньо відоме Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка.

— Товариші стрільці! — не раз лунало з російських окопів українською мовою.— Ми не стрілятимемо у вас більше, бо в нас ре-во-лю-ція. І царя вже в нас немає, і панів, товариші, не буде. Хай живе революція!

Незабаром в окопах і землянках галичан з'явилися київські, харківські, петроградські часописи. Їх читали з хвилюванням: адже в них проголошувалась свобода, обіцялась земля. А потім почалися зустрічі стрільців і солдат на нейтральній землі. На російській дротяній загорі було встановлено поштову скриньку, і галичани посилали листи рідним, які опинилися на російській території.

«Після вибуху російської Лютневої революції,— писав у спогадах «Січові стрільці» анонімний автор,— симпатії галичан зразу і різко звернулися до революційної Росії, яка проголосила волю всім націям. А після повстання Центральної Ради і українізації Південно-Західного фронту симпатії до Росії переросли у ворожнечу до Австрії».

За таких обставин з ініціативи Дмитра Вітовського 26 травня 1917 року було скликано таємну нараду старшин бойових куренів, Вишколу і Коша. Що робити далі? — таке запитання постало перед учасниками зборів. Більшість старшин, серед яких були О. Букшований, І. Сіяк, Г. Коссака, висловили пропозицію розпустити полк УСС, а поскільки він складався з добровольців, повернутися на батьківщину і готуватись до боротьби за національну не-

залежність Галичини. Але представник К. Левицького і Є. Петрушевича, який прибув з Відня, вимагав зберегти українську військову організацію. Так і вирішили.

А на тому боці фронту вже насувалися грозові хмари. Наростання антивоєнних настроїв у Росії, незадоволення трудящих мас Тимчасовим урядом військовий міністр Олександр Керенський вирішив зламати організацією нового наступу на фронті. Щоб підняти бойовий дух у військах, він поспішив у Галичину, зупинивши на кілька днів свій бронепоезд у прифронтовому містечку Козова.

15 червня Керенський приїжджав до Тернополя. Перед десятитисячним строем виголосив патетичну промову. Однак очікуваного результату вона не справила, навпаки: штабс-капітан Гренадерського полку Дзевалтовський передав Керенському антивоєнну резолюцію, яку було прийнято на мітингу корпусу за участю більше восьми тисяч чоловік.

І все ж 18 червня наступ почався. Гренадерський полк, кілька рот Фінляндського і Павловського полків категорично відмовились брати у ньому участь. За це вони були негайно роззброєні. Арештованих «бунтарів» відправили у кам'янець-подільську в'язницю. Відновлено військово-польові суди, запроваджено смертну кару.

На фронті продовжувалось кровопролиття. Братання закінчилось.

Незважаючи на значні бойові заслуги Українських січових стрільців, австрійське командування все-таки не позбавилося почуття недовір'я до них. Про це свідчить, зокрема, звіт начальника штабу 25-го корпусу графа Ламезана-Салена Роберта, який після огляду полку схвально відгукнувся про бойовий вишкіл галичан. «Добрі вояки,— писав він,— хоч боюся, що від них можна всього сподіватися».

Чи не в зв'язку з цим командиром полку призначено австрійця Франка Кікаля, водночас обмежено його кількісний склад і відведено у другий ешелон оборони, в околиці села Конюхи. Та відпочивали галичани недовго.

О п'ятій ранку 29 червня війська перейшли в наступ по всьому фронту. До речі, якби Український військовий комітет на чолі з Симоном Петлюрою не дав згоди українізованим чотирьом корпусам взяти участь у даній операції, наступ Південно-Західного фронту не відбувся б.

У цей же день вогненим смерч пронісся й над стрілецькими позиціями. Учасник того бою поручник Іван Іванець згадував:

«В тишу погідного ранку дня 29-го червня в годині п'ятій упав перший стріл важкої московської гармати. Зараз-же знялась гураганна буря артилерії. На просторі яких 30 кілометрів від села Бишок по Зборів заграло 520 батарей. Руйнуючий вогонь гармат знищив умить на відтинку села Конюх передні рови і дротяні засіки. Стрілецькі залоги обернулись у вертепи лійок і ям з накопиченими куснями дерева, каміння та іншого матеріалу. Четверту сотню УСС, що скріпила першу боєву лінію, перетереблено.

Небо було чисте, але сонце пробивалося крізь занавісу куряви. Наче зловіщі птахи кружляли над становищами ворожі літаки, щоб дорешти зломити духа оборони. Вони справляли вогонь своїх батарей.

Від ударів важких стрілен обсувалися стіни ровів, розривалися стелі землянок. Земля гуділа під глухий стогін. До недавна білі склони яруги почорніли, присипані землею й куснями гранат, мін та шрапнелів.

У селі Конюхах, де примістилася стрілецька санітарна поміч під командою лікаря доктора Воевідки та боєвий обоз, настало пекло. Ворог бив запальни-

ми стрільнями. Горіли хати і збіжжя на полі. Ревіла покалічена худоба, збожеволілі люди з вереском гинули на пожарищі. В тому гарматному вогні рвалася телефонічна лучба, яку раз-у-раз треба було справляти. Служба телефоністів була героїська. В часі, коли інші сиділи скриті в землянках, вони перебігали з місця в місце задихані мов ті гончі пси, щоб підтримувати зв'язок. Багато з них тоді погинуло.

Вночі гарматний вогонь притих. Настала хвилева перерва. Доставлено харчі. Розпочалась інтензивна праця піонерської, чи не найкращої технічної сотні в цілому XXV корпусі.

Так пройшло 48 годин.

Вночі на 1-го липня пішов зливний дощ і вода залила стрілецькі окопи. Стрільці опинилися в грядючі...»

Того нещасливого дня російські частини, які провали оборону австрійців, раптово вийшли в район розташування січовиків. Франц Кікаль і штаб полку проявили у цей скрутний момент безпорадність. У результаті командир з великою групою старшин і стрільців потрапив у полон. У полку залишилося всього 450 бійців.

Між іншим, і це надзвичайно здивувало полонених галичан, вони побачили українські частини з жовто-блакитними прапорами. У Тернополі полонених привітали представники Української народної республіки, а в дарницькому таборі під Києвом — голова уряду Володимир Винниченко. Він пообіцяв взяти під опіку галицьких стрільців і наказав видати кожному по 100 карбованців.

Але комісар Тимчасового уряду на Україні наказав відправити полонених ешелонам до Пензи. Однак їм вдалося втекти з-під варт. Дехто повернувся у рідні краї, інші пристали до січовиків

Євгена Коновальця у Києві, а, наприклад, четар А. Добрянський потрапив у Петроград, де взяв участь у Жовтневій революції.

Через тиждень після поразки, на початку липня, шість сотень січовиків полку УСС здійснюють бойовий рейд у стан ворога. З Конюхів вони підходять до Козови і після дводенного бою, у ході якого вщент зруйновано залізничну станцію, спалено нема-ло будинків, вступають у містечко. Одразу ж прямують до Купчинець, Бурканова, Звиняча, нарешті — до Бурдіківців над Збручем. Тут до стрільців прибув новий командир полку Мирон Тарнавський з великою групою галичан, що втекли з російського полону.

Водночас австро-німецькі війська, прорвавши російський фронт, 11 липня захопили Тернопіль. Розлучене російське командування безпідставно звинуватило у цій поразці Перший гвардійський корпус, який нібито з ініціативи солдат-більшовиків самовільно покинув місто. Горезвісний генерал Корнілов кинув на розправу зі своїми солдатами козаків Донського полку з броньовиками. На зелених затишних околицях Тернополя розігралась кривава трагедія — кілька годин козаки рубали шаблями відступаючих солдатів.

Звістка про Жовтневу революцію у Петрограді та встановлення Радянської влади в деяких районах України, у тому числі прифронтових, повідомлення про збройні повстання пролетаріату у Києві, Вінниці долетіли до галичан, коли вони стояли під Чортковом. Непросто було розібратися у тій складній ситуації, що склалася на Україні. В ніч на 7/20 листопада 1917 року Центральна рада оголосила III Універсал про створення Української Народної Республіки у федеративному зв'язку з Росією, звернувшись до її народів творити соціалістичні республіки.

Універсал привертав український народ тим, що проголосив ліквідацію поміщицької власності на землю, скасував кару смерті, встановлював 8-годинний робочий день, державний контроль над виробництвом, декларував демократичні свободи — совісті, слова, друку, зборів, профспілок, мови.

А 23 грудня Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові проголосив Україну Радянською республікою. Був створений законодавчий орган — Центральний Виконавчий Комітет на чолі з Є. Медведєвим, а також Радянський уряд, до складу якого увійшли Ф. Сергєєв (Артем), В. Затонський, М. Скрипник, Є. Бош та інші. Між Центральною радою і Радянською владою розпочалася вперта боротьба.

У цей складний час в Гуштині, де перебував полк з кінця листопада до середини грудня, знову з ініціативи Вітовського відбулася друга нарада старшин УСС, на якій обговорено ситуацію і плани на майбутнє. Висловлювалися різні, часом суперечливі, думки. Так, підхорунжий Д. Паліїв виступив за негайний і повний розрив з Австро-Угорщиною, оскільки вона має намір віддати Галичину полякам. Поручник І. Цьокан зазначав, що УСС опинилися проти українського фронту і не повинні воювати проти братів. Він закликав не брати участі у бойових діях і зачекати до з'ясування обстановки, до більш вигідної ситуації. Цю виважену пропозицію підтримав і Д. Вітовський. Він говорив про те, що слід зберегти і посилити легіон УСС, який незабаром буде потрібен для вирішення завдань національного відродження краю. На нараді створено таємну організацію українських старшин, представник якої Д. Паліїв виїхав до Відня на переговори з галицькими послами австрійського парламенту та діячами українських партій.

Австрійське командування було незадоволене ста-

новищем у полку УСС та настроями серед стрільців і старшин. За антиавстрійські прояви, ігнорування наказів М. Тарнавського усунуто з посади командира полку. У січні 1918 року його замінив Осип Микитка.

Через якийсь час практично на всій території України встановилася Радянська влада. 8 лютого 1918 року революційні частини В. Примакова та прибулі з Росії армії Єгорова, Берзиня і Кудинського під загальним командуванням М. Муравйова зайняли Київ. З метою відновити свою владу Центральна рада підписала угоду з Німеччиною, згідно з якою із середини лютого 23 дивізії кайзерівської армії почали наступ на Україну.

У ході цієї операції група австрійських військ під командуванням архікнязя Вільгельма Габсбурга, у складі якої перебували УСС, перейшла Збруч і здійснила похід на Правобережну Україну. У наказі, оголошеному галицьким стрільцям, що вступали на землю Наддніпрянської України, говорилося: «Ніяких насильств і борб не зводити, а суперечки полагоджувати поки що своїм громадським судом. Кара смерті заборонена... Поведене з людьми має бути чемне, миле, але не фаміліярне... говорити тільки по українськи до населення».

Між іншим, для ведення пропаганди серед українського населення австрійське командування сформувало агітаційну сотню з числа галицьких стрільців під проводом Д. Вітовського. Але виявилось, як незабаром доносив Вітовський, «подільські села взагалі симпатизують більшовикам, а не своїмому державному проводі у Києві», а про поширення австрофільських поглядів не могло бути й мови. Від цієї акції довелося відмовитись. Та Вітовського знову відсунули від війська, призначивши комендантом Жмеринки.

Перед вступом австрійських військ на Правобережну Україну польський легіон Галлера у повному складі перейшов на бік російської армії. Розгніване командування негайно роззбріло інші польські військові частини, а заодно мало намір ліквідувати легіон УСС. На його захист стали не тільки українські послы сейму у Відні, а навіть представники армії. Тоді цісар Карло пішов на компроміс — поставив командиром легіону УСС сина австрійського ерцгерцога Стефана Габсбурга-Вільгельма. Цього офіцера з 13-го піхотного полку, де служили виключно українці із Золочівщини, у легіоні УСС знали і його приїзд у березні 1918 року не викликав особливих заперечень.

Як згадував Вільгельм Габсбург, коли він приїхав у Жмеринку представитися командиром корпусу генералу Гофману і запитав його думку щодо УСС, генерал вигукнув: «УСС — це банда!» Але новий командир не взяв до відома таку характеристику його частини. Коректним і неупередженим ставленням до старшин і стрільців він порозумівся з особовим складом і, до речі, отримав українське призвище Василь Вишиваний.

Уперше вступити в сутичку з революційними загонами Радянської влади Українським січовим стрільцям випало під Херсоном. Та вона була майже символічною. Місто зайняли без бою. Потім сотні УСС на пароплаві пішли вверх по Дніпру, також без бою зайняли Нікополь і отримали завдання захопити Олександрівськ (нині Запоріжжя). Перша спроба взяти місто з ходу виявилася безуспішною. Зустрівши опір, галичани не стали встрявати у бій і дали змогу «відзначитися» німецьким частинам, які наступали з півночі.

Півтора місяця сотні легіону розміщалися у придніпровських містах Олександрівську, Нікополі,

Єкатеринославі (нині Дніпропетровськ). У ці дні його старшини і стрільці вперше зустрілися зі своїми земляками-галичанами — січовими стрільцями колишнього полку Є. Коновальця, які після його розформування приєдналися до Запорізького полку отамана Болбачана. Але добрі відносини між ними не встановилися.

Після завершення окупації України Центральна рада була розпущена, і влада перейшла в руки українського поміщика, царського генерала і мажоратового монархіста гетьмана Павла Скоропадського. У зв'язку з тим, що нова влада почала повертати старі порядки, відбирати у селян поділену поміщицьку землю, майже всю Україну охопили антигетьманські повстання. УСС опинилася серед військ, яких австрійське командування за проханням Скоропадського кинуло на придушення селянських повстань.

Галицькі старшини і стрільці незадоволено зустріли жандармські циркуляри і попросту не виконували їх. Так діяла сотня Юліана Голинського, коли її вислали в містечко Добровеличківці, за що сотник із своїми старшинами був відданий австрійцями під суд. Іншим разом було наказано полку УСС розгромити повстанський загін Шинкаря. Осип Микитка категорично відмовився виступати проти селян і заявив, що галичани не будуть стріляти в українців, які справедливо домагаються землі і волі.

У своїх спогадах В. Вишиваний писав, що начальник генерального штабу генерал Арц показував йому сотні доносів на УСС про те, що січовики відмовляються брати участь у каральних акціях. Д. Вітовського звинувачували у антиурядовій діяльності під час відрядження на Волинь. Після Відня Вишиваного викликали до Спа (Бельгія) у ставку німецького головнокомандуючого, де знову

УСС звинувачувались в тому, що не підтримували гетьмана Скоропадського.

Вороже ставлення до себе з боку австрійського командування УСС відчували на кожному кроці. Коли на Херсонщині до полку приєднався Вишкіл під командуванням Г. Коссака у складі чотирьох сотень чисельністю до тисячі стрільців, з нього було створено третій бойовий курінь. Тут же прийшов наказ цей курінь розформувати. На початку жовтня 1918 року українські послы у Відні на чолі з Євгеном Петрушевичем звернулись до австрійського уряду з проханням перевести полк УСС до Львова. Але австрійське командування відправило його подалі від свого краю — на Буковину, де він і знаходився до збройного повстання у Львові 1 листопада 1918 року.

Так майже рівно через чотири роки закінчилася участь Українських січових стрільців у першій світовій війні. Не гадали вони, що незабаром їм доведеться знову проливати кров на фронтах нової, не менш жорстокої війни — проти ворожої навали із заходу.

НА ЗАХИСТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Лютнева буржуазно-демократична революція, що змела ненависний царизм, викликала могутню хвилю національно-визвольного руху численних народів Російської імперії. 17 березня на її хвилі з військових, робітників, кооператорів, студентів, духівництва, представників Українського наукового і Педагогічного товариств на Україні було створено Центральну раду, яку очолив п'ятдесятирічний історик Михайло Грушевський. Центральна Рада і Генеральний секретаріат під керівництвом письмен-

ника і революціонера Володимира Винниченка спочатку домагалися автономії України у складі федеративної демократичної Російської республіки, що творилася в муках і крові на руїнах імперії, а після Жовтневої революції проголосили утворення незалежної Української Народної Республіки, визнаної першим Радянським урядом.

На величезних просторах Росії — від далекосхідного Зеленого Клину до Збруча — опинилось чимало галичан, буковинців, закарпатців, понад 300 тисяч — біженців, переселенців, відходників, військовополонених, які одразу ж після Лютневої революції прагнули (принаймні більшість з них) добратись до рідних домівок. Але Галичина була відрізана фронтами, і значна частина їх осіла у Києві, Харкові, містах і селах Поділля, Лівобережжя. До речі, представники уряду Керенського чинили їм різні перешкоди. «Особливе обурення, — згадував М. Грушевський, — викликав тоді дрібний факт, що тим часом, як всякі военнополонені чехи, поляки і всяка всячина свobodно пробували в Києві і організовувались, галичанам, що прибували з евакуйованої Галичини і з різних східних, сибірських заслань тощо, адміністрація не дозволяла оселюватися в Києві та його околиці».

У зв'язку з цим влітку 1917 року в Києві засновано Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни, який опікувався злидарями — галичанами і буковинцями, що опинилися на Великій Україні. Внаслідок революції та проголошення свободи для усіх народів колишньої імперії серед галичан, особливо військовополонених, зростали симпатії до нового Українського уряду і посилювалась ворожнеча до Австро-Угорщини як гнобительниці Галичини. Отож цілком закономірною була пропозиція керівників Комітету створити окрему галицьку вій-

ськову частину. Ініціатором став колишній старшина австрійської армії Євген Коновалець, який наприкінці жовтня 1917 року на нараді галицьких політичних і військових діячів у Києві висунув пропозицію утворити «Галицько-Буковинський курінь січових стрільців». Центральна рада дала на це згоду, і 18 листопада полковник Роман Дашкевич, один з довоєнних організаторів січового руху у Львові, відібрав у Дарницькому таборі військовополонених під Києвом 22 добровольців, які поклали початок куреню Січових стрільців.

Долаючи значні труднощі і перепони, Є. Коновалець, Р. Дашкевич та недавні четарі УСС Ф. Черник, А. Домарадський, І. Чмола незабаром довели особовий склад частин до 500 чоловік. У ті дні галичани отримали вісті про створення Української Соціалістичної Радянської республіки із столицею у Харкові. Невдовзі революційні загони В. Примакова і Ю. Коцюбинського вступили у Полтаву, Олександрівськ і підійшли до Києва. У галицьких стрільців з'явилися пробільшовицькі настрої і командування поступово втрачало свій вплив на них.

У середині січня 1918 року до куреня СС прибула група втікачів з царицинського табору військовополонених — колишні старшини легіону УСС Андрій Мельник, Роман Сушко, Василь Кучабський, Петро Пасіка, Дмитро Гречанівський, Федір Микуляк — усього дванадцять вояків, які відіграли надзвичайно важливу роль у подальшій історії січових стрільців. За їхньою пропозицією 19 січня відбулася нарада старшин і стрілецьке віче, у ході яких розроблено політичний курс київського крила галицького стрілецтва.

Слід відзначити, що рядові стрільці сприйняли неоднозначно оголошення про повну підтримку стрілецтвом діяльності Центральної ради. Тоді коман-

дування вилучило 80 «ненадійних» стрільців, здійснило реорганізацію частини, яка отримала найменування 1-й курінь Січових стрільців і була побудована за зразком легіону УСС. Командиром став полковник Є. Коновалець, начальником штабу — А. Мельник. Піші сотні очолювали Р. Сушко і І. Чмола, кулеметну — Ф. Черник, артбатарею Р. Дашкевич. Утворено дорадчий орган — Стрілецьку раду, до якої увійшли, крім названих командирів, старшини К. Воевідка, В. Кучабський, А. Домарадський, П. Пасіка.

Січові стрільці зацікавлено читали твори голови Центральної ради М. Грушевського і прем'єра В. Винниченка, слухали їх виступи. М. Грушевський прихильно ставився до своїх земляків, і не випадково курінь СС здійснював охорону його резиденції.

У ті дні червоноармійські частини М. Муравйова вели наступ на Київ. 23 січня 1918 року сотня Р. Сушка виступила їм назустріч, правда, внаслідок саботажу київських залізничників вона була затримана в Броварах. Там сотня за наказом Центральної ради роззброїла повсталий український полк імені Наливайка і зайняла оборону. У цей же час в район Бахмача на допомогу частинам УНР прибув відділ київських студентів — 300 багнетів, але вже 28 січня їх знищили під Крутами. Група січовиків Осипа Думіна пішла у Трипілля, а решта куреня на чолі з І. Рогульським билась проти більшовицьких військ на північних околицях столиці.

27 січня на підтримку наступаючим військам під командуванням М. Муравйова повстав київський пролетаріат. Під впливом більшовицької агітації полки імені Сагайдачного, Дорошенка, Богдана Хмельницького, Шевченка, Грушевського залишились у казармах, оголосивши нейтралітет. Стрілецька рада вирішила також не втручатись у події.

Але з 29 січня за вказівкою Центральної ради курінь взяв участь у придушенні виступу. Сотня В. Кучабського відбила у повстанців Подол і частину центру. Про запеклий характер бою свідчить втрата протягом одного дня 70 стрільців. Сотня І. Чмола захищала адмінбудівлю уряду. У ніч на 2 лютого до міста повернулася сотня Р. Сушка і спільно з Гайдамацьким Кошем С. Петлюри зайняла Печерську Лавру і почала штурм центру київського повстання — Арсеналу. Але тільки ранком 4-го, коли сюди підійшли полки Вільного Козацтва і Гордіївський, коли загинули понад 100 стрільців, вдалося оволодіти районом заводу. Захоплені в полон три сотні арсенальців були тут же розстріляні або заколені багнетами.

Та втримати Київ Центральній раді не вдалося. 8—9 лютого армії Р. Берзіна, О. Єгорова, М. Курдинського під загальним командуванням М. Муравйова (лівого есера, який згодом зрадив Радянській владі і був розстріляний) після масового артострілу центральної частини міста увійшли до Києва. На жаль, війська Муравйова з невинуватою жорстокістю почали наводити «революційний порядок», виконуючи наказ командуючого від 4 лютого: «...нешадно нищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції». У місті відбувались масові арешти і розстріли, часто — без слідства і доказів вини. За деякими даними, розстріляно від 3 до 5 тисяч чоловік, переважно військових, двісті студентів, заодно і мітрополита Володимира. Горезвісний Муравйов у зайнятому Києві розстрілював кожного, хто «посмів» говорити «націоналістичною» українською мовою.

Ця нечувана жорстокість муравйовців охолодила прорадянські настрої серед українського населення столиці.

Після поразки у Києві галицький курінь відійшов разом з урядом на Житомир, Коростень, Сарни. У ті дні делегація УНР взяла участь у Брестських мирних переговорах. Молоді українські дипломати, окремо від представників Радянської Росії на чолі з Троцьким, у ніч на 9 лютого все ж добились укладення мирного договору з Німеччиною та Австро-Угорщиною, у таємному протоколі до якого внесено статтю про поділ Галичини на польську і українську та об'єднання Галичини і Буковини в один коронний край Австрійської імперії. Там же були закладені основи ухвали, за якою Радянська Росія визнала УНР. Водночас українські делегати просили представників Німеччини прискорити відправку на батьківщину сформованих у німецьких таборах Раштаті, Вецлярі, Фрайштаті з військовополонених українців двох дивізій (званих за кольором форми синьожупанниками і сірожупанниками), а також галицьких частин, зокрема легіону УСС, щоб за допомогою цих військ повернути територію України. Але як Німеччина, так і Австро-Угорщина надіслали свої війська не стільки для допомоги Центральній раді, скільки для чергових грабунків українських багатств. Страждання народу продовжувались.

У березні 1918 року німецько-австрійські війська розпочали новий похід на Україну. Курінь січових стрільців, який 10 березня був перетворений у полк і налічував понад 3000 стрільців і старшин, теж повернувся до Києва. Його бойовими куренями командували Р. Сушко і І. Чмола, сотні очолювали А. Домарадський, О. Думін, І. Рогульський, М. Загаєвич, І. Андрук, М. Маренін та інші. Командиром полку затверджено Є. Коновальця, начальником штабу — А. Мельника. Три чверті полку склали галичани, решта — наддніпрянці.

Наприкінці квітня уряд Німеччини і військово її командування почали орієнтуватись на російську контрреволюцію, на відновлення «єдиної і неделимої Росії». Ставлення до Центральної ради різко змінилось. Тому в ніч на 29 квітня за допомогою німецьких багнетів генерал-монархіст Павло Скоропадський здійснив переворот і повалив Центральну раду.

У той день в Київському цирку під охороною німецьких солдат відбувався з'їзд «Союзу земельних власників». Одразу ж після початку його роботи в цирку з'явилися півтисячі озброєних російських офіцерів у формі царської армії, услід за ними — у почесному ескорті генерал Павло Скоропадський. У залі пролунало: «Хай живе гетьман!» Пихатий генерал подався на трибуну і подякував присутнім за «обрання» його новим правителем України.

Павло Петрович Скоропадський — виходець із сім'ї багатого землевласника, пов'язав своє життя з армією. Між іншим, його тітка по батькові — Єлизавета Милорадович була відомою українською патріоткою, громадським діячем і одним із фундаторів НТШ у Львові. Так царські офіцери, за якими стояла до зубів озброєна і вишколена німецька армія, інспірували державний переворот і, по суті, встановили монархію, повернувши колесо історії України назад.

Вже на другий день гетьман викликав до себе Є. Коновальця і А. Мельника. Вів себе дуже демократично, похвально висловився за нейтральну позицію Січових стрільців під час перевороту, який насправді відбувся внаслідок явної нерішучості керівників Центральної ради і безладдя у стані військових органів. П. Скоропадський запропонував командуванню СС визнати нову владу і перейти на службу на вельми вигідних умовах. Але Є. Коно-

валець заявив, що таке рішення може прийняти лише Стрілецька рада. Тоді, не чекаючи відповіді, гетьман наказав німецьким частинам оточити стрілецькі казарми. Востаннє галичанам був виставлений ультиматум: або служба гетьманові, або скласти зброю. На Стрілецькій раді шість старшин висловилися за бій з німцями, один — за перехід до гетьмана, а решта вирішили за краще скласти зброю. На тому й порішили.

Після роззброєння січові стрільці розбрелися по всій Наддніпрянщині. Та більшість знову ж таки потрапила в армію. Сотня М. Мареніна влаштувалася нести варту авіаційного парку під Києвом, інша подалася до Верхньодніпровська, де заснувала повітову команду. Значна частина стрільців і старшин опинилися в полку отамана Болбачана бригади Натієва Запорізького корпусу, який стояв на фронті проти Червоної Армії на схід від Олександрівська і був настроєний проти гетьмана. У окремому курені під командуванням Р. Сушка продовжували службу старшини М. Загаєвич, І. Рогульський, І. Андрух, Р. Дашкевич. Група старшин на чолі з Є. Коновальцем і А. Мельником залишилася у Києві в очікуванні кращих часів.

У ті дні січові стрільці Р. Сушка, які служили в Запорізькому корпусі, не раз приїжджали до галичан полку УСС. Як згадував Іван Андрух, відносини між галицькими вітками стрілецтва були напруженими. Запорожці хизувалися кращим одягом та харчем і цим намагалися переманити стрілецтво до себе, що їм частково вдалося: дехто потягнувся за матеріальними перевагами. Але таких було мало.

Влітку 1918 року січові стрільці Є. Коновальця знову почали групуватись у Білій Церкві. На початку серпня було скликано Стрілецьку раду,

яка прийняла рішення відновити галицьку частину. Делегація на чолі з Є. Коновальцем поїхала до Києва і домоглася того, що 23 серпня П. Скоропадський підписав наказ про створення Окремого загону Січових стрільців. Незважаючи на перешкоди російського офіцерства, до Білої Церкви прибули курінь Р. Сушка, сотня М. Мареніна, артбатарея Р. Дашкевича. Були запрошені старшини з легіону УСС, але бажаних знайшлося лише троє — Б. Гнатевич, В. Чорній та В. Стрільчук.

Стрільська рада заявила, що окремий загін буде підтримувати гетьмана при умові, що він відстоюватиме самостійність України. Відбір до окремого загону проводився надто ретельно, у першу чергу йшлося про ідейність та дисциплінованість. Так, із 180 стрільців після проходження вишколу відібрано лише 100. На 15 листопада 1918 року загін налічував 46 старшин і 816 стрільців. Із чотирьох сотень три — під командуванням І. Рогульського, О. Думіна і В. Кучабського — були галицькими, одна складалася із наддніпрянців. Серед січових стрільців широко пропагувались такі кличі, як «Ми хочемо і мусимо здобути самостійність України!», «Земля і воля на вістрію нашого багнета».

Тут, у Білій Церкві, і застали Січових стрільців радісні події 1 листопада у Галичині.

**«І чи волю
здобудем,
чи згинем...»**

ПРОСНУВСЯ ГОРОД ОД НОВИХ ПІСЕНЬ: ЦЕ ЩО? РОЗМАЯЛИСЬ НОВІ ПРАПОРИ?!

Мабуть, мало хто звернув увагу на двох військових і цивільного, які холодного дощового вечора 30 жовтня 1918 року вийшли з вагона чернівецького поїзда на перон львівського вокзалу і попрямували на привокзальну площу, де на них чекало авто. Невдовзі вони входили у двері Народного Дому (нині — Будинок офіцерів). У залі, куди їх провели, навіть не запропонувавши роздягнутись, нарада була в розпалі. Головуючий звернувся до присутніх і відрекомендував одного з прибулих — молодого поставного офіцера:

— Сотник Українських січових стрільців Дмитро Вітовський, панове, від сьогодні — отаман і головний командант наших військових сил, керівник Центрального військового комітету.

Так у супроводі члена Української національної ради Василя Панейка і члена ЦВК поручника Івана

Рудницького до Львова прибув чоловік, ім'я якого як організатора і керівника переможного повстання у Львові та усьому краї 1 листопада 1918 року через два дні вже було на вустах людей Східної Галичини і далеко за її межами.

То був час, коли могутні хвилі національно-визвольного руху нещадно руйнували підвалини ослабленої війною Австро-Угорської «клаптикової» імперії, коли на її уламках створювались незалежні республіки. З метою утворення на західноукраїнських землях української держави 18 жовтня у Львові була заснована Українська національна рада. Її очолили послани австрійського та галицького парламентів, провідні діячі українських партій адвокати Євген Петрушевич, Кость Левицький, публіцист Льонгін Цегельський, письменник Осип Назарук, журналіст Василь Панейко та інші.

У тісному контакті з радою діяв Військовий комітет під керівництвом І. Рудницького, створений ще у вересні. Невдовзі до нього увійшли досвідчені українські старшини-фронтвики Сень Горук, Дмитро Паліїв, Володимир Старосольський, Леонід Огоновський, які розгорнули активну роботу у військах. Крім частин львівського гарнізону, де служило немало галичан, Комітет підтримував зв'язки з частинами у Перемишлі, Станіславі, Тернополі, Коломиї, Золочеві, Бродях і особливо тісні — з легіоном Українських січових стрільців у Чернівцях. На жаль, чимало українських бойових частин знаходилися на італійському фронті, в Сербії, на Великій Україні. Австрійські власті і військове командування навмисне відсило їх якнайдалі від Галичини. А як їх бракувало у найближчі дні! «Два-три таких полки, стягнутих завчасно з фронту до краю, — журився пізніше галицький історик О. Кузьма, — були б інакше рішили долю своєї батьківщини».

Наприкінці жовтня 1918 року Угорщина, Чехословаччина, Югославія проголосили утворення незалежних держав, а Українська національна рада на чолі з її президентом Є. Петрушевичем у Відні невиправдано барилася, чекаючи, коли уряд фактично розваленої імперії офіційно передасть їй владу у краї.

Між тим, польська буржуазія, яка у ці дні відновлювала державність Польщі, наполегливо готувалася захопити Східну Галичину. Перш за все вона заручилася підтримкою США та країн Антанти. Один з її провідних діячів Роман Дмовський у меморандумі до президента США Вудро Вільсона твердив, що українська нація перебуває у «ембріональному стані» і не здатна створити «сучасний прогресивний уряд на чолі з русинами». Але як для Вільсона, так і для керівників держав Антанти набагато вагомішими виглядали аргументи Польського національного комітету в Парижі, який заявляв, що окупація Східної Галичини може служити базою дальших дій союзників проти Країни Рад, що необхідно «створити стратегічну Польщу, яка охороняла б Європу від більшовиків».

Так, завдяки чітко вираженій антирадянській політиці з перших днів існування Польщі її правителі домоглися підтримки з боку США і країн Антанти своїх агресивних планів щодо західноукраїнських земель. «Зараз при загальній ненависті буржуазних держав до Радянської влади, — зробив висновок В. І. Ленін, — всі бачать безпосередній інтерес у володінні польськими поміщиками Східною Галичиною» (ПЗТ. Т. 51. С. 33).

Для здійснення цих планів буржуазні діячі створили у Кракові так звану Польську ліквідаційну комісію, яка мала 1 листопада прибути до Львова і за допомогою польських військових орга-

нізацій захопити владу у краї. 31 жовтня полковник В. Сікорський (майбутній прем'єр, міністр оборони, загинув при нез'ясованих обставинах у 1943 р.) у листі до Варшави повідомляв, що всі польські сили Східної Галичини перебувають у стані підвищеної готовності.

Варшава настільки була впевнена в успіхові, що об одинадцятій годині 1 листопада, не чекаючи повідомлень зі Львова, генерал Т. Розвадовський у телеграмі до краю зазначав: «Князь В. Чарторийський призначений генеральним комісаром для цілої Галичини і зараз обіймає управу краю з рук генерального намісника графа Гуйна». Крім того, генерал Пухальський був призначений комендантом Галичини, а вже знайомий галичанам як заклятий ворог Українських січових стрільців генерал Ламезан — військовим комендантом Львова. Цей польський вельможа мав особисті інтереси у Східній Галичині: оженившись на вдовиці Урбанській, він став володарем земель і маєтків під Чортковом.

Але події у Львові та й усій Галичині 1 листопада розгорнулись не за польським сценарієм.

У другій половині по-осінньому холодного дощового дня 31 жовтня у Народному Домі К. Левицький зібрав на нараду членів Національної ради і Військового комітету. Він повідомив, що намісник Гуйн категорично відмовився передати владу в Східній Галичині українцям. (Як виявилось пізніше, у той день генерал запевнив делегацію Польської військової організації, що у найближчому часі передасть їм владу у краї). К. Левицький і Л. Цегельський запропонували чекати обіцяного Віднем маніфесту. Але сталося непередбачене. З рішучим протестом виступив Д. Вітовський. Від імені Військового комітету він заявив:

— Якщо цієї ночі ми не візьмемо Львів,— завтра його візьмуть поляки!

— Чи ви справді готові здійснити військовий переворот? — недовіжливо спитав його Левицький.

— Цілковито.

— І коли ви думаєте приступити?

— Сьогодні вночі коло четвертої ночі українські стрільці під проводом старшин роззброять австрійські війська і обсадять будинки всіх державних, крайових і міських установ. Впевнений у перемозі,— відповідав Дмитро Дмитрович Вітовський.

Рішучість і впевненість в успіхові воєначальника переконала навіть найбільш нерішучих членів Національної ради,— згадував пізніше його товариш Мирослав Заклинський.

Згідно з планом повстання, який розроблявся і удосконалювався на ходу, Д. Вітовський із своїм начальником штабу С. Горуком негайно розіслали кур'єрів, переважно студентів та гімназистів, з наказами в ніч на 1 листопада брати владу у руки міських, повітових комісарів-українців. У наказі до командира легіону УСС О. Букшованого керівник повстання вимагав: «Всі частини УСС-ів мають перейти до Львова. Бойові частини, що знаходяться в Чернівцях, мають виїхати зараз, не гаючи ні хвилини часу». Комісару Б. Загайкевичу у Перемишлі Д. Вітовський наказав силами 9-го полку піхоти зайняти місто і негайно висадити в повітря мости через Сян та «не пропустити через Сян ні одного поляка».

О 17.00 того напруженого дня Д. Вітовський провів останню нараду зі старшинами, яких зібралось у Народному Домі до 100 чоловік. Окрім них, у розпорядженні штабу повстання було до 1400 стрільців. На нараді кожен командир отримав кон-

кретні завдання по роззброєнню військових частин і підрозділів та захопленню найбільш важливих об'єктів міста. Цікаво відзначити, що Вітовський використав при цьому австрійський план оборони Львова, розроблений на випадок повстання поляків,— про те, що це можуть зробити українці, ніхто й допустити не міг. Після наради члени штабу Б. Гнатевич, І. Цюкан, І. Бубела, Д. Паліїв та інші одержали завдання надавати допомогу командирам або очолювати військові підрозділи.

Повстання розпочалося, коли на ратушевій вежі пробила 4.00. Невдовзі Д. Вітовський приймав перші рапорти. І. Цюкан домовився про нейтралітет німецьких і угорських частин. О 5.00 старшини Мартинець і Сендецький із своїми підрозділами зайняли намісництво і ратушу, арештували генерала Гуйна. Зв'язковий четаря Г. Труха повідомляв, що захоплено австрійську комендатуру і арештовано генерала Пфеффера. Л. Огоновський сповіщав, що зайняв будинок поліції. Український підрозділ з 15-го полку піхоти оволодів головним вокзалом, будинком головної пошти, а 150-й вартовий курінь — станцією Підзамче і військовими складами на Янівській (нині вул. Т. Шевченка). Таким чином, протягом кількох годин вдалося роззброїти або блокувати австрійські частини, захопити найбільш важливі об'єкти міста. Вранці 1 листопада Львів повністю контролювався українцями, а на міській ратуші майорів двометровий синьо-жовтий прапор, встановлений юним стрільцем Степаном Паньківським. На жаль, цей хлопець загинув у бою з поляками під Вовчухами в березні 1919 року.

О 7.00 Д. Вітовський доповів К. Левицькому, що влада у Львові повністю перейшла до рук Української національної ради.

Українські військові частини і підрозділи стали

ядром повстання і забезпечили швидку перемогу також у Станіславі, Стрию, Коломиї, Бродах, Збаражі, Бучачі. Так, у звіті щирецького військового комісара Василя Тибінки відзначалось, що 1 листопада 200 українських вояків перебрали владу в місті й околицях, з них 30 були направлені до Львова.

У Кам'янці-Струмиловій створений ревком роззброїв старшинську школу 11-го австрійського корпусу, і 70 курсантів-українців згуртували навколо себе понад три сотні селян, робітників та гімназистів. Вони захопили владу в повіті і рушили на заклик ЦВК до Львова. У Дрогобичі повстали озброєні робітники, у Тернополі, Бережанах, Козові, Турці, Гусятині, Самборі, Яворові — селяни, організовані в загони. Отже, перехід влади до Української національної ради в Галичині проходив майже без перешкод. Інакше відбувались події у західних повітах і містах. Так, у Перемишлі влада двічі переходила з рук у руки. 11 жовтня поляки все ж оволоділи містом і, що найважливіше, захопили непошкодженими мости через Сян.

Без сумніву, переможне листопадове повстання, «день революційного вибуху широких мас Західної України проти одвічних гнобителів», як характеризував його орган ЦК КП(б)У «Більшовик України» у 1928 році, стало важливою подією в історії українського народу, оскільки створило умови для виникнення Західноукраїнської Народної республіки — незалежної держави на терені Східної Галичини. Цю подію вітали В. І. Ленін і Я. М. Свердлов, які у відозві до народів колишньої Австро-Угорської імперії 3 листопада писали: «Ви вступили на шлях революції, ідіть по цьому шляху сміливо вперед до перемоги. Хай живе свобода народів Австрії: угорців, чехів, русинів!»

Важко переоцінити роль Центрального військового комітету, особисто Дмитра Вітовського, українських стрільців і старшин у швидкому і безкровному перевороті. «Ані Президія, ані велика більшість членів Української національної ради не бажали собі такого перевороту, — визнавав один із її діячів В. Охримович, — був він свідомим і намірним почином Військового комітету».

І листопада на мурах міста з'явилося звернення до населення Львова і відозва Національної ради до галичан про створення Української держави. У них закликалось брати владу на місцях, готуючись до скликання Установчих зборів з тим, щоб здійснити «вільний політичний, економічний і культурний розвиток народу». Вже в перших своїх документах нова влада намагалася заручитися підтримкою трудящих мас, поширити соціальну базу революції. «На перший заклик Української національної ради, — зазначала 1 листопада 1928 р. львівська газета «Сель-Роб», — дуже живо відгукнулися українські працюючі маси. При їх безпосередній і активній участі вже в перших днях листопада була перебрана влада у цілій території Галичини. Не лише молодь, але й старші робітники і селяни радо поступали до армії, що організовувалася на фронті. Настрій серед мас був дуже бадьорий і прихильний до нової влади».

Успіх повстання викликав не тільки хвилю активності і ентузіазму мас. Він, на жаль, невиправдано і передчасно заспокоїв значну частину Національної ради, хоча вже 1 листопада, як згадував Л. Цегельський, перед від'їздом до Відня тепер уже колишній намісник генерал Гуйн сказав: «Мені, старому, здається, що справа не піде так легко, як почалася. Ваші противники — це завзяті люди». Генерал мав рацію.

БИТВА ЗА ЛЬВІВ

Майже одночасно із заходами Військового комітету та Д. Вітовського вже ввечері 31 жовтня представники колишніх легіонів Пілсудського — члени Польської військової організації (ПОВ) спільно з поляками — солдатами і офіцерами 15-го і 19-го полків, діячами союзів і товариств польської молоді «Вольность», «Сокол», «Гвезда», «Скала» провели у Львові нараду. Вони представляли бойові сили загальним числом понад тисячу чоловік, які об'єдналися під проводом 37-літнього командира артбатареї капітана Чеслава Мончинського. Дуже повільно просувався по службі колишній студент Львівського університету. Але на цей раз спритно використав свій шанс. За бої у Львові капітан отримав чин полковника, після війни обирався послом сейму і помер у своєму маєтку під Наревом у 1935 році.

Захоплені зненацька, польські військові сили незабаром оговталися, і вже в другій половині дня 1 листопада південно-західна частина Львова стала покриватися вузлами опору їх бойових груп, все частіше траплялися напади на українські патрулі навіть у центрі міста. Змовники опиралися на шовіністично настроєну частину польського населення Львова, яке становило більшість його жителів. Після того, як у ніч на 3 листопада полякам вдалося захопити головний вокзал і склади зброї на його товарному дворі, кількість їх війська досягла 4 тисяч, значно зросла їх активність.

Між тим, становище українських військ у Львові погіршилося. Якщо в момент повстання Д. Вітовському було підпорядковано 1500 стрільців і старшин, то через два дні, за свідченням С. Горука, їх залишилося всього 648 чоловік. Після перемоги, вва-

жаючи справу зробленою, чимало стрільців із селян розійшлося по домівках. Накази Вітовського міським і повітовим військовим комісарам негайно вислати до Львова підкріплення виконали тільки Золочів, Щирець та Кам'янка-Струмилова.

Якщо до цього додати гостру нестачу досвідчених командирів, зайняту тактику пасивної оборони, невідготовленість стрільців — переважно вихідців із села — для ведення вуличних боїв у великому місті, то стане цілком зрозуміло, що у перші дні боїв за Львів польські війська мали деяку перевагу, з якої вони вміло скористались. Загони Мончинського захопили головний залізничний вокзал, Політехніку, район собору Св. Юра і костелу Ельжбети, зав'язали бої за цитадель, головну пошту, Підзамче. Єдина надія у Вітовського була на частини Українських січових стрільців, на які він нетерпляче чекав.

Недавно обраний старшинами на посаду командира легіону УСС замість Осипа Микитки сотник Осип Букшований вже 1 листопада одержав наказ про виїзд до Львова. Але через саботаж поляків-залізничників тільки під вечір 3 листопада довгезельний ешелон приплентався до станції Сихів, де зупинився, — далі поляки не пустили. Вишкіл УСС — чотири стрілецькі та куметна сотні загальною кількістю 800 бойовиків енергійно вивантажились і були готові виконати будь-яке відповідальне завдання. Цей ударний кулак міг круто змінити ситуацію у Львові. Але сталося неймовірне: довгождане військо ніхто з командування не зустрів, не проінформовав про становище, не поставив конкретне бойове завдання. Якась жінка передала командирю легіону записку нового начальника штабу полковника М. Мариновича з наказом О. Букшованому з двома сотнями атакувати цитадель, а решті військ прибути

на головний вокзал і посилити його гарнізон. Та цей наказ від ранку 2 листопада безнадійно застарів, оскільки у цей час цитадель вже була в руках українського війська, а головний вокзал захопили поляки.

Отже, коли сотні поручників Ясеницького і Каратницького та сотника Заліпського в темну дощову ніч наблизились до вокзалу, їх зустрів щільний вогонь. Та досвідчені фронтовики швидко зорієнтувалися в обстановці і рішучими діями майже повністю очистили будинок. У бою відзначились стрільці Гуцульської сотні під командуванням уродженця Золочева Сильвестра Заліпського. (Пізніше сотник очолював курінь в УГА, а після війни виїхав у США). Так, десятник Бочан зі своїми стрільцями звільнив від противника головний вхід, вестибюль, одним з перших кинувся у тунель. Але виконати завдання тієї ночі не вдалося. Поляки отримали підмогу, і січові стрільці змушені були відійти.

Бій за головний вокзал тривав і 4 листопада, коли до Персенківки прибули з Буковини ще дві сотні і вже п'ять сотень разом перейшли в наступ. На жаль, ця група опинилася без єдиного командира, оскільки найстарший за чином і найбільш досвідчений отаман О. Микитка, образившись, відмовився її очолити. Вже у ході наступу командування взяв на себе молодий поручник М. Баган. Однак він неправильно обрав напрям головного удару, через що сотні діяли розрізнено. Вони зазнали значних втрат і змушені були відступити до Старого Села, де утворили групу Микитки. А в цей час група Букшованого майже без перешкод зайняла цитадель і знаходилася по суті без діла.

Цікаво відзначити, що оборону головного вокзалу очолював 24-літній поручник Броніслав Перацький. Незабаром і його відзначили чином полков-

ника. А після війни він став послом сейму, членом уряду, а з 1931 року — міністром внутрішніх справ. 15 червня 1934 року його вбив у Варшаві член ОУН — юнак із Щирця Григорій Мацейко. Вбивці вдалося втекти, а керівники ОУН на чолі із Степаном Бандерою надовго потрапили до в'язниці. Ім'я Перацького носила одна з вулиць Львова.

Втрата такого важливого вузла оборони, як головний вокзал, мала надзвичайно важкі наслідки, оскільки, в першу чергу, керівництво армії і держави не мало зв'язку з провінцією. А поляки, навпаки, захопивши важливий стратегічний пункт, встановили постійний зв'язок залізницею з Перемишлем і отримували необхідну допомогу із Польщі.

Однією з причин невдалих перших боїв у Львові слід вважати зміну керівництва Генеральної команди. З листопада за згодою К. Левицького отаман Вітовський передав свої обов'язки прибулому до міста отаману Г. Коссаку. «Дмитро Вітовський — це один з тих провідників стрілецтва, — писали про нього товариші по боротьбі, — що зуміли з'єднати собі серед загалу якнайбільше симпатій і довір'я. Людина прямого і чистого характеру з молодечним поривом, запальним до кожного ідейного діла аж до самопожертви. В нього не було кривих доріг. Йшов прямо і чесно з піднесенням і гордим чолом проти ворога».

Але в той час Д. Вітовський, з огляду на перші невдачі у боях за Львів, вважав, що очолити українське військо має більш досвідчений і краще підготовлений воєначальник. Гадав він, що Г. Коссак зуміє керувати більш успішно. На жаль, сталося інакше. Як зазначав М. Заклинський, «ні один із наслідників Вітовського на становищі головного коменданта під час львівських боїв не доріс був до величини свого завдання. Тому програна на нашому боці».

Незважаючи на об'єктивні і суб'єктивні труднощі, війська Галицької армії, яка почала творитися у ході львівських боїв, утримували за собою 2/3 міста, успішно провели ряд локальних операцій. 4 листопада вони відкинули противника від пошти. У цьому бою героїчно загинув уродженець Угнова поручник Тимко Гумовський. Особливо активними стали дії з 5 листопада, коли зі Старого Села прибули сотні УСС та підкріплення із Золочева, Щирця, Винників. У той день поручник І. Цьокан — комендант сейму — енергійним наступом двох сотень догори по Городецькій відкинув поляків до собору Св. Юра, очистив район між вулицями Городецькою та Янівською.

Ось що писали фронтові зведення Української генеральної команди про запеклі бої тих днів:

«6 листопада. На всіх частинах фронту тривали завзяті бої цілий день і ніч. Всі наступи ворога відперто, завдаючи йому дуже значні втрати. Два рази звернений наступ на дворець Підзамче легко відперто. Зрештою, ситуація незмінена. Позиції всі утримано без змін...»

7 листопада. Залога касарні Фердинанда при Городецькій вулиці зводить щоденно великі бої від 4-ї ранку. Сьогоднішній наступ коштував противнику багато вбитих і ранених, які покрили подвір'я касарні і вулицю Городецьку. Ворог припускав тричі наступ, але кожен наступ відбила залога касарні.

На Підзамчу цілий день боротьба з легіоністами і бандами, які в значній силі наступають на дворець. В полудне ситуація стає тут критичною. Залогу скріплено одною сотнею УСС під командуванням четаря Іваницького.

Почта в наших руках — мужва держиться знаменито. Від початку обсаження почти службу телеграфічну і телефонічну повнять панни Оля і Галя

Онацькі, видержуючи з незвичайною посвятою усі труди і прикристи воєнного положення.

У вчорашніх боях відзначилися між іншими четар Лісовецький і четар УСС Квас...

9 листопада. Група поручника доктора Цьокана виконала сьогодні знов кілька видатних операцій.

Кошари Фердинанда були цілий день в мірнім ворожім вогні. Наші скоростріли острілювали вікна тих камениць, з котрих падали ворожі стріли, й нанесли ворогові більші страти в ранених і убитих. Гарно списався скоростріл сотні четаря Купчинського.

В остальних боях відзначилися наші хоробрі Січові Стрільці — Гуцули й жаден стріл з їх кріса не пішов на марне. Своєю холоднокрівністю і витриманнем на зайнятих становищах дають вони приклад неустрашимих борців. Зрештою, неможливо вичислити всі поодинокі геройські подвиги всіх частин Українського Війська, всі наші вояки, старі і молоді, знаменито розуміють і виконують свої обов'язки супроти Рідного Краю».

У процесі напружених сутичок з ворогом відбулось утворення української державності. Внаслідок відсутнього зв'язку з віденською групою Національної ради організацією державного життя займалась галицька група на чолі з К. Левицьким. На жаль, її заходи не відзначались оперативністю. 5 листопада була оголошена декларація, яка обіцяла ліквідувати в Галичині національне та соціальне гноблення, запровадити загальне виборче право, 8-годинний робочий день і провести земельну реформу. В ній говорилось, що «хлібороб і робітник будуть основою і керманичами держави». Того ж дня вийшла відозва Національної ради «Під зброю». Вона закликала до боротьби з агресією Польщі, подати, зокрема, допомогу Львову. Лише 9 листопада було

створено уряд — Тимчасовий державний секретаріат. Його головою став Кость Левицький, виходець із сім'ї священника села Нижнів Товмацького повіту. Свого часу він закінчив Станіславську гімназію, разом з Іваном Франком та Михайлом Павликом навчався у Львівському університеті. Пізніше став засновником відомої газети «Діло», депутатом австрійського парламенту і галицького сейму. Словом, це був досвідчений політичний діяч.

Державні секретаріати очолили: військовий — Д. Вітовський, внутрішніх справ — В. Панейко, віросповідання і освіти — О. Барвінський, земельних справ — С. Баран, публічних робіт — І. Макух. Усі вони були діячами українських партій і представляли головним чином національну інтелігенцію.

13 листопада проголошено Західноукраїнську народну республіку і затверджено Основний закон держави. Президентом республіки став Євген Петрушевич, син українського священника з Буська. Після гімназії Петрушевич навчався на юридичному факультеті Львівського університету, працював адвокатом у Сокалі, Сколе, у 1907 році обраний послом австрійського парламенту, у 1908-му — галицького сейму. Очолював парламентський клуб, був провідним діячем радикальної партії.

Тоді ж прийнято закони про адміністративну, судову і податкову систему, постанову про створення корпусу державної жандармерії. Таким чином у результаті національно-визвольної революції 1 листопада на території Східної Галичини утворилася буржуазно-демократична республіка з усіма характерними для неї ознаками. Безумовно, як стверджують українські радянські історики О. Карпенко, С. Макарчук, Ю. Сливка, це стало видатним явищем у історії краю, позитивною подією і кроком уперед в його розвитку. І, мабуть, невиправдано

чіпляти на ЗУНР ярлики типу «антинародне державне утворення, проголошене контрреволюційною буржуазно-націоналістичною Національною радою і підтримане уніатською церквою», як це роблять деякі сучасні історики.

З першого дня свого існування ЗУНР опинилася у надзвичайно складних військово-політичних і міжнародних умовах, які істотно впливали на її внутрішнє життя і не дозволяли урядові виконати ряд проголошених декларацій.

Заколот польських військових сил 1 листопада у Львові фактично став початком національно-визвольної війни трудящих західноукраїнських земель проти агресії з боку буржуазної Польщі. Отож у рамках заходів з утворення державності одразу ж почалася організація Української галицької армії. Територію краю поділено на 12 воєнних округів, очолюваних військовими комендантами. На жаль, із запізненням, лише 13 листопада видано наказ про мобілізацію чоловіків 1883—1900 років народження. Був реорганізований штаб — Начальна Команда, який зі Львова в складних умовах керував утворенням армії. Армія творилася майже стихійно з окремих загонів, сотень, куренів, які носили найменування своїх командирів або місцевостей — групи «Північ», «Яворів», «Старе Село», «Щирець», «Хирів», «Гофмана» та інші.

На жаль, зв'язок уряду і командування Галицької армії з містами і повітами краю був слабким, особливо після втрати головного вокзалу, а 11 листопада — пошти і телеграфу. В цих умовах Начальна команда висловила слушну пропозицію: Державному секретариату слід виїхати зі Львова до Тернополя або Станіслава, звідки й здійснювати керівництво будовою держави, армії та організувати допомогу столиці. Але уряд уперто тримався за

Львів і сліпо вірив у «перемогу ясных точок Вільсона та справедливості Антанті», які, мовляв, не допустять окупації Східної Галичини поляками. А становище в краю вимагало енергійного втручання керівників ЗУНР. В наявності були значні резерви: армія зросла майже до 25 тисяч стрільців і старшин, накопичено велику кількість зброї, амуніції. Однак не знайшлося людини, яка б організувала і послала до Львова бодай 2—3 полки, яких цілком могло вистачити для успіху. Тільки внаслідок бездарного керівництва на периферії було втрачено 12 листопада Перемишль, а головне — мости через Сян. Чимало клопоту місцевим властям завдавали десятки тисяч австро-угорських солдатів і офіцерів, які поверталися додому з України, колишні військовополонені, що суцільними потоками йшли з Росії на захід, з Німеччини, Австрії, Італії на схід. Вони забивали шляхи, штурмували поїзди, оббирали вже пооббираних людей. Це була стихійна, ніким не керована велика мандрівка народів.

9 листопада Начальну Команду у Львові очолив прибулий із Золочева полковник Гнат Стефанів, який, на думку уряду, мав виправити становище в столиці. І справді, під його командуванням українські війська перехопили ініціативу. Було проведено наступ групи «Старе Село» на Кульпарків, групи УСС із Стрийського парку на захід, гарнізон Підзамче захопив міську різню, зросла активність українських частин і підрозділів у центрі міста. І хоча операції не були доведені успішно до кінця, противник отримав серйозне попередження.

Польські війська у Львові охопила у ті дні невпевненість, і Чеслав Мончинський засипав Варшаву і Перемишль телеграмами про допомогу. Але у Пільсудського наявних сил для Львова не було, і він наказав командуючому військами на галицькому фронті гене-

ралу Розвадовському знайти резерви у себе, в Перемишлі. Слід відзначити, що польська громадськість неоднозначно поставилась до подій у Львові. Лише після 10 листопада, коли у Львові побував представник Варшави полковник В. Сікорський, в країні почалася широка антиукраїнська пропагандистська кампанія, в тому числі і вербування польських добровольців для походу на Львів.

Президент ЗУНР Є. Петрушевич пізніше згадував, як у ті дні колишній австрійський міністр Галецький за дорученням Пілсудського запропонував мир в обмін на автономію Галичини у рамках Польщі. «Поляки ліпше зорганізовані, мають запевнену допомогу Франції і мусять перемогти. Польща ніколи не відмовиться від Східної Галичини і Львова, який є польським містом», — заявив Галецький. Президент відкинув домагання Польщі.

Бої у Львові розгорнулися з перемінним успіхом. Їх напруга зростала із збільшенням сил обидвох сторін. 11 листопада через Жовкву (нині Несетерів) до Львова прорвався сильний польський військовий загін чисельністю до 800 солдатів. 13-го на допомогу галичанам прибув з Великої України загін імені Івана Гонти під командуванням отамана Андрія Долуда, що зайняв позиції в районі Підзамче.

Основний тягар боротьби за Львів несли на своїх плечах Українські січові стрільці. Вони утримували половину районів оборони: Цитадель—Оссолінеум, Сейм—банк—вулиці Сикстутська—Казимирівська, Підзамче—Високий Замок, де знаходились позиції їх артилерії. У бойових донесеннях і зведеннях тих днів є згадки про героїчні подвиги багатьох старшин і стрільців, серед яких були досвідчені фронтовики сотник Ілько Цьокан і четар Тарас Франко, четар Павло Ліськевич, який загинув у бою за поштамт, поручник Роман Купчинський,

що виніс з-під вогню пораненого, герой штурму будинків банку і Дирекції залізниць поручник Ярослав Гордій, підхорунжий Мирослав Сіцінський, який пострілом з кріса підбив ворожу бронемашину, стрілець Роман Кумошек — у Стрийському парку в рукопашній сутичці переміг трьох поляків, 15-літній стрілець Осип Шкварко, якого прошила кулеметна черга в бою під сеймом, стрілець Осип Крилик — майбутній перший секретар ЦК КПЗУ, який хоробро бився в бою під Оссолінеумом (нині бібліотека ім. В. Стефаніка АН УРСР).

17 листопада до Львова прибув літаком кур'єр з Перемишля, який привіз Мончинському радісну звістку про те, що на допомогу виїжджає залізницею сильне угруповання під командуванням підполковника Токаржевського. Того ж дня до Народного Дому прибула польська делегація. Вона звернулася до уряду ЗУНР і командування армії з пропозицією про 48-годинне перемир'я. Це була чергова (вже третя) спроба поляків виграти час. І кожен раз, довіряючи противникові, українські керівники піддавалися на лицемірні запевнення. Правда, на цей раз — під тиском представника Антанти французького поручика Віллема, який домігся продовження перемир'я ще на добу. 20 листопада переговори між делегаціями воюючих сторін ще тривали, а на головний вокзал прибули очікувані поляками 6 військових ешелонів. Вони доставили так звану групу «Одсеч» Токаржевського загальною чисельністю до 1400 солдатів і офіцерів. Співвідношення сил у Львові різко змінилося на користь поляків.

О шостій ранку 21 листопада польські війська під командуванням підполковника Токаржевського перейшли у рішучий наступ. Чотири групи під керівництвом офіцерів Сікорського, Перацького, Пом'як-Ценського і Тшиньовського, підтримані двома

бронепоїздами, почали шалені атаки у напрямках на Підзамче, Личаків і в центрі міста з метою оточити і знищити частини ГА та захопити уряд республіки.

Але завдяки завзятому опору, особливо січових стрільців, майже всюди, крім Личакова, наступ ворога було відбито з важкими для нього втратами. Відзначилися сотні З. Носковського і загін А. Долуда, які відбили кілька атак на Підзамче і не пропустили поляків через Високий Замок на з'єднання з личаківською групою. У тому бою був поранений четар Петро Шеремета — пізніше сотник ЧУГА, командир партизанського загону, розстріляний поляками у Чорткові восени 1922 року.

У другій половині дня полковник Г. Стефанів прийняв рішення залишити Львів. Він обіцяв урядові ЗУНР повернути столицю, як тільки-но підійде підкріплення. Не знав тоді головнокомандуючий, що прибулий із Кракова до Львова генерал Роя, оцінивши становище, домовився з Токаржевським про припинення наступу, доки не надійде допомога.

Чимало старшин прийняли наказ про евакуацію зі Львова як факт зради. Командир УСС отаман О. Букшований згадував, що він був вражений таким ганебним рішенням. «Наказ про конечність опущення наших позицій у Львові дня 22 листопада 1918 року прийняло стрілецтво неприхильно, а то й крайньо ворожо. Були випадки, що стійкові не хотіли опустити своїх становищ, а коли їм рішучо наказали це під загрозою, що попадуть в полон, подавалися — проклинаючи весь світ — за своїми частинами поза Львів». Так висловив настрої багатьох один із захисників української столиці.

У зв'язку з тим, що поляки не передбачали такого повороту подій, відхід українських військ із Львова проходив спочатку майже без перешкод.

Разом з військовими через Кам'янку-Струмилову, Золочів до Тернополя виїхав уряд ЗУНР. Але в районі Винників на півторатисячну колону військ, очолювану особисто Г. Стефанівим, обрушився сильний вогонь польського панцирного поїзда і артилерії. Це викликало паніку в деяких підрозділах, чимало ополченців розбіглося. Коли вийшли до Курович, у колоні залишилося кілька сотень українських січових стрільців. Полковник Стефанів наказав О. Букшованому зайняти оборону на лінії села Борщовичі, перекрити залізничний шлях.

«Однак команда УСС остала на місці і зайняла своїми відділами фронт Підбірці—Лисиничі—Винники—Чишки, обсадивши зараз 23 листопада обидва залізничних шляхи Львів—Підгайці і Львів—Красне,— писав у книзі «Листопадові дні» (Львів, 1931) учасник цих подій О. Кузьма.— Ця самочинно УСС-ми зайнята оборонна лінія стала зав'язком майбутнього боевого фронту і здержала дальший польський напір на схід».

Так поразкою молодій українській державі і її армії завершилася битва за Львів, яка зазначила першу фазу українсько-польської війни. Мабуть, немає сенсу звинувачувати у цьому несприятливі міжнародні умови, що «не було в нас справжніх революційних провідників», щоб зрозуміти: «тепер місце політичної боротьби займає війна — війна на життя або смерть», як писав один з діячів ЗУНР М. Лозинський. Бо невміло були використані УСС, не кинуті в битву достатні сили краю, бо командування не озброїло українське населення Львова, тоді як поляки вже на початку листопада створили чотири мобілізаційні округи, які постачали щоденно 200—250 новобранців.

Загальні втрати січовиків за цей період склали до 250 вбитих і 500 поранених. Але найважчими

були морально-політичні збитки: підірвано авторитет ЗУНР на міжнародній арені, моральний дух Галицької армії і всього народу Східної Галичини. Таким чином, Антанта отримала ще один аргумент на користь Польщі.

Значними були стратегічні втрати. Адже поляки отримали надзвичайно важливий і вигідний плацдарм для здійснення майбутніх операцій з метою загарбання Галичини. До того ж противнику вдалося у ті дні захопити, крім Перемишля, Раву-Руську, Хирів, Городок, Судову Вишню. Стало очевидно, що буржуазна Польща реально загрожує існуванню ЗУНР.

У свою чергу польський уряд надавав цій перемозі великого значення. У 1920 році Львів був нагороджений вищою військовою нагородою держави — орденом Вірності Мілітарі. 1 листопада 1925 року у Варшаві відбулося урочисте поховання Невідомого солдата, прах якого перевезено з львівського цвинтаря полеглих солдатів у 1918 році. Із 1980 року покладання вінків на Могилу Невідомого солдата у Варшаві відновлено на урядовому рівні.

28 квітня 1929 року за участю керівників Польської республіки Ігнація Мосціцького, Юзефа Пілсудського, голови Ради міста Казімежа Свігальського та десятків тисяч львів'ян-поляків на Личакові урочисто посвячено «Пам'ятник слави оборонців Львова» — величну каплицю, тисячі могил солдатів і офіцерів, а серед них — американських і французьких льотчиків. У 60-ті роки більша частина поховань була знищена. І лише нині розпочалися там реставраційні роботи. 11 квітня 1990 року польська урядова делегація на чолі з президентом Войцехом Ярузельським поклала квіти на могили поляків, які залишилися навечно в українській землі.

І меморіальні поховання стрільців Української

галицької армії на тодішніх чотирьох міських цвинтарях — Личакові, Янові, Голосках і Збоїсках, де лежить щонайменше дві тисячі старшин і стрільців, що полягли у боях за Батьківщину, вже після другої світової війни були зруйновані і потребують реставрації та відновлення.

СТАНОВЛЕННЯ АРМІЇ

Падіння Львова, втрата Перемишля, Ярослава, Хирова, загарбання румунськими військами Буковини змусили уряд ЗУНР звернути якнайпильнішу увагу на організацію військової справи, зайнявшись у першу чергу формуванням армії.

Утворення регулярної Галицької армії (ГА, згодом — Українська галицька армія) почалося практично з першолистопадового повстання, коли за ініціативою міських і повітових військових комісарів у краї виникли озброєні загони добровольців. Тільки 13 листопада Державний секретар військових справ полковник Д. Вітовський оголосив указ про мобілізацію. Армія формувалась повільно: військове керівництво республіки знаходилося у Львові і безпосередньо керувало боями, зв'язки з повітами були слабкі. Новостворені частини мали довільну структуру, іменувались за назвами своїх місцевостей або за прізвиськами командирів.

Наприкінці листопада на основі підрозділів легіону УСС виникли перші бойові групи — група «Старе Село» під командуванням отамана О. Микитки, що зайняла позиції на лінії приміських сіл Давидів, Сихів, Солонка, замикаючи облогу Львова з півдня, та група «Схід», що облягала місто з сходу, опираючись на село Куровичі. Її очолив полковник М. Тарнавський, який напередодні втік з

польського концтабору Домб'є. Начальником штабу став підполковник А. Шаманек — німець за походженням, який довго служив у Галичині, а в роки світової війни воював на італійському фронті, у Сирії, побував у англійському полоні, втік і добровільно вступив до Галицької армії.

У ті ж дні, коли польський загін при підтримці бронепοїзда здійснював рейд із Львова на Пустомити, у Щирці спішно створено сотню четаря Олексія Воробля. Вона відбила наступ і навіть дійшла до самих околиць Львова. Разом з прибулими загонами ця сотня увійшла до групи «Щирець». У ході боїв з польськими частинами, які наступали з Перемишля вздовж залізниці на Львів, створено групу «Рудки» під командуванням А. Гофмана і групу «Хирів», яку очолив підполковник А. Кравс — німець з Буковини. У той же період виникли бойові групи «Північ», «Яворів», «Угнів», «Наварія», «Самбір».

Внаслідок відповідних заходів керівництва ЗУНР армія швидко зростала. Населення Східної Галичини енергійно підтримало заклики уряду.

У свою чергу 12 листопада з магдебурзької тюрми прибув до Варшави і очолив збройні сили Польщі агресивно настроений генерал Юзеф Пілсудський. Вже 16-го він призначив командуючим військами львівського напрямку генерала Б. Рою і наказав якнайшвидше оволодіти галицькою столицею. Після захоплення Львова у листі до командуючого польськими військами у Східній Галичині генерала Т. Розвадовського Пілсудський вимагав продовжити бойові дії до повної окупації східно-галицьких земель.

Поляки наполегливо зміцнювали оборону Львова і свої опорні пункти на залізниці — Мостиська, Судову Вишню, Городок. Але для більш широких і рішучих дій та здійснення планів щодо Галичини

у Розвадовського не вистачало сил. Це дозволило уряду ЗУНР і Державному секретаріату військових справ за короткий час створити цілком боездатну армію.

Однак при цьому виникало немало труднощів. Бракувало підготовлених командних кадрів, особливо вищої ланки. На жаль, мало було таких старшин-галичан, як загартовані у боях першої світової полковник Г. Коссак, отамани О. Букшований, С. Горук, О. Микитка, С. Шухевич або полковник Віктор Курманович. Син священика із села Вільшанці з-під Золочева, він у часи війни командував полком на італійському фронті. Після повернення додому буквально на порожньому місці за два дні зібрав п'ять сотень стрільців і створив групу «Північ». Під його командуванням частини відкинули поляків від Жовкви і створили лінію фронту Сокаль — Рава-Руська — Краковець.

При формуванні війська довелося скористатися послугами австрійських офіцерів. Були прийняті на службу полковник А. Кравс, підполковники А. Шаманек і А. Вольф, отаман А. Ерле, сотник Альфред Бізанц. Останній, наприклад, був уродженцем села Дорнфельд (нині Тернопілля Пустомитівського району Львівської області), добре знав українську мову, місцеві звичаї і традиції. Він непогано показав себе в боях із поляками і незабаром став командиром Сьомої Львівської бригади ГА. Невипадково в роки Великої Вітчизняної війни адмірал Канаріс послав його, полковника абверу, до Львова формувати дивізію СС «Галичина» та здійснювати зв'язок з проводом ОУН.

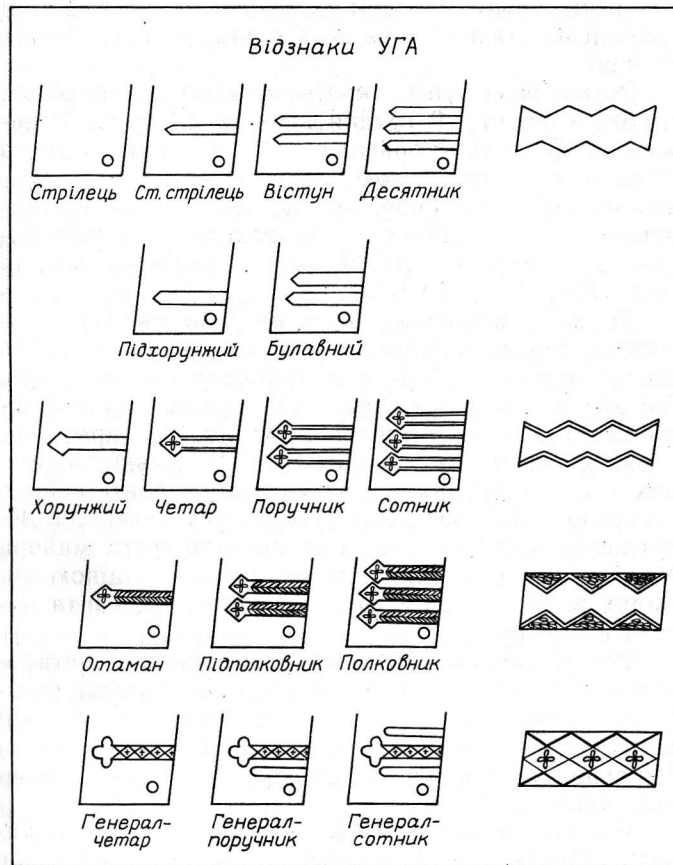
На посаду командуючого запрошено сорокарічного генерала (деякі історики чомусь називають його «німечним дідусем»), командира дивізії Дієвої армії УНР Михайла Омеляновича-Павленка. Разом

з ним 10 грудня прибув з Великої України на посаду начальника штабу армії полковник російської армії Євген Мишковський. Під безпосереднім керівництвом нового командування у грудні — січні проведено корінну реорганізацію війська, створено, по суті, нову ГА з досить чіткою структурою і організацією. На базі бойових груп організовано три корпуси по чотири бригади у кожному.

Бойові групи «Північ», «Яворів», «Угнів», окремі загони на північ від Львова увійшли до складу Першого корпусу В. Курмановича і утворили Сокальську, Яворівську, Угнівську та Равську бригади. Із груп «Схід», «Старе Село», «Щирець» і «Наварія» сформовано Другий корпус під командуванням М. Тарнавського з бригадами УСС, Бережанською, Золочівською і Коломийською. Корпус стояв у облозі Львова і тому отримав найменування Осадного. Нарешті, південні групи «Хирів», «Рудки», «Крукеничі», «Гофмана» утворили Третій корпус, який очолив полковник Г. Коссак. Корпус складався із Львівської, Самбірської, Стрийської та Гірської бригад і утримував фронт від Городка до Турки.

Тоді ж у Красному створено авіаційний загін у складі двадцяти літаків. Його очолив син видатного письменника сотник УСС Петро Франко, який під час служби у легіоні (у 1916 році) виїжджав до Сараєва, де закінчив льотну школу. До речі, у Другому корпусі служив ще один син Каменяра — журналіст Тарас Франко.

У перші зимові дні молода Галицька армія захопила на фронті ініціативу. 4 грудня частини полковника Кравца перейшли у наступ і на другий день визволили Хирів. У бою за місто загинув смертю героя 19-річний четар Андрій Дзерович, сотня якого першою увірвалася у Хирів. Уродженець Бродів, він з дозволу поляків був похований на Личакові.

Військові відзнаки Української Галицької Армії

До речі, труну з тілом Дзєровича несли відомі громадські діячі Львова К. Студинський, С. Федак та інші.

Розвиваючи успіх, українські війська розкололи ворожий фронт і 9 грудня вийшли під стіни Перемишля. Водночас бригада УСС О. Букшованого спільно з Козятинською завдали поразки польським частинам під Городком. Відзначився В. Курманович, який своїми куренями розгромив кілька ворожих загонів на Яворівщині і зав'язав бої за міста Раву-Руську і Белз.

Та хоча ініціатива була на боці галичан, корінного перелому домогтися не вдалось. Бракувало вмілої організації і цілеспрямованості операцій. Дії окремих бойових груп і частин не були скоординовані. І все ж активізація української армії викликала переполох у вищих колах польських збройних сил. 11 грудня на галицькому фронті спішно створено більш як двотисячну групу генерала Зелінського, крім того, сюди перекинута група майора Модельського. З великими труднощами і ціною чималих втрат обидвом групам вдалося зупинити наступ стрільців.

22—23 грудня 1918 року в Бережани, до старовинного замку над Золотою Липою, де розмістилася Начальна Команда ГА, з тимчасової столиці республіки — Тернополя прибули президент Євген Петрушевич, полковник Дмитро Вітовський, вищі старшини армії.

На нараді розглядався план ведення війни. Генерал Омелянович-Павленко повідомив, що ГА має до 30 тисяч стрільців і старшин. Але з них тільки половина відносилася до бойового складу. Дії піхоти підтримувались сорока гарматами. Бракувало сучасного озброєння, боеприпасів, обмундирування. Одним словом, вести широкі бойові дії було не-

можливо. Тому вирішили головні сили зосередити для визволення Львова.

План операції передбачав ударним угрупованням Омеляновича-Павленка наступати на Львів з півдня. Частини Букшованого, Микитки і Долуда атакували місто зі сходу. А група Кравса отримала завдання перерізати залізницю і не допустити підходу резервів з Перемишля. В цілому план був, може, й непоганий, але внаслідок недотримання пильності польським шпигунам вдалося вивідати строки і плани операції.

Тому за два дні до загального наступу ГА, 25 грудня, підсилена резервами група Зелінського нанесла випереджуючий удар в районі Любєня Великого. Вона просунулася вперед і погіршила становище галичан. Однак, незважаючи на часткову невдачу, на те, що противник встиг перегрупувати свої сили під Львовом, наступ українських військ почався успішно. Відзначилися січові стрільці. Їх частини захопили Боднарівку, вибили ворога із підміського Сихова, зав'язали бій за Персенківку і Кульпарків.

Невдача спіткала Козятинську бригаду наддніпрянців. Терміново перекинута в Городок група Сопотницького силою понад 2500 легіонерів 27 грудня завдала козятинцям відчутної поразки на лівому фланзі, прорвалася через Оброшине до Львова. Співвідношення сил на львівському напрямі змінилось на користь противника. Зустрівши шалений опір на околицях міста, галицькі частини зупинились, а на деяких ділянках і відступили.

Отже, перша спроба визволити столицю ЗУНР не вдалася. Але вона серйозно занепокоїла Варшаву. 6 січня за наказом Пілсудського п'ятитисячна група «Буг» під командуванням генерала Ромера перейшла в наступ із району Рави-Руської на Жовкву.

В ході запеклих боїв частини Курмановича завдали противникові значних втрат. Правда, досить сильний загін все ж прорвався через Жовкву до Львова.

АНТАНТА ПРОТИ ЗУНР

Президент Євген Петрушевич, прем'єр Кость Левицький покладали великі надії на справедливе вирішення східногалицької проблеми за участю США і держав Антанти. У січні 1919 року делегація галичан виїхала у Париж, де розпочинала роботу Верховна рада країн Антанти. За пропозицією Петлюри президент Петрушевич поставив перед командуванням ГА завдання якнайшвидше повернути Львів, щоб підняти престиж української делегації.

Генерал Омелянович-Павленко вважав, що для успіху цієї операції вистачить сил Осадного корпусу, і залишив без уваги прохання М. Тарнавського посилити його армійськими резервами і надати час для конче необхідного перегрупування військ.

Отже, наступ на Львів, який розпочався 11 січня, був недостатньо підготовлений. Тільки завдяки ентузіазму частин січових стрільців у перший день операції вдалося просунутись вперед. Курінь уродженця Бучача, колишнього вчителя Борщівського повіту на Тернопільщині, ветерана легіону УСС Зенона Носковського енергійною атакою ввірвався у південні околиці міста. Водночас Бережанська і Коломийська бригади зав'язали бій за Сихів, а золочівці — за Винники. Та, підтягнувши резерви, на другий день поляки відбили Скнилів і потіснили січовиків. Але тут же бригада Микитки здійснила маневр у фланг противника, захопила околицю міста — Персенківку і змусила ворога відступити.

Доля міста висіла на волоску.

На жаль, командування ГА не підтримало успішних дій корпусу Тарнавського. Цим і скористалися війська Польщі.

Ще кілька днів тому генерал Розвадовський затвердив розроблений його начальником штабу полковником Станіславом Шептицьким (братом митрополита Андрея) план операції, який передбачав відкинути галичан на лінію Сокольніки—Щирець—Комарно і створити вигідний плацдарм для захоплення Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну, який, до речі, виробляв перед війною до шести відсотків світового видобутку нафти.

12 січня поляки повели наступ трьома групами під командуванням генералів Зелінського та Ромера, полковника Сікорського. Ранком наступного дня частини Зелінського захопили Любін Великий і розвивали наступ на південь. Курені Р. Гладилевича, О. Станіміра і А. Тарнавського билися з усіх сил. Командир корпусу кинув їм на допомогу січовиків Осипа Букшованого. Після запеклого бою противника вдалося відкинути. У той день особливо відзначилися стрільці куреня Б. Білінкевича, кулеметники сотні О. Кваса, артилеристи Я. Воевідки, кіннотники стрілецького письменника, уродженця села Поручина з Бережанщини, четаря Л. Лепкого.

У той час, коли на фронті під Львовом наступив тимчасовий затишок, Перший корпус активізував бойові дії у напрямі на міста Белз і Сокаль. Його частини оточили і безупинно атакували ворожі гарнізони. Але успіху не домоглися.

Зимою активізувався авіаційний загін сотника Петра Франка. Командир вилітав на бойові завдання нарівні з іншими. 4 січня під час чергового розвідувального польоту в околицях волинського села Дуліби його «Альбатрос» був підбитий, і Петро потрапив у полон. Кинутий за дроти табору Домб'є

під Краковом, він незабаром утік до Чехословаччини. І наприкінці місяця повернувся у Красне.

У спогадах, опублікованих 1937 року в львівському кооперативному стрілецькому альманасі «Літопис «Червоної Калини», син письменника з великою ширістю згадував фронтових побратимів, які на стареньких одномоторних біпланах «Ньюпор», «Фарман», «Альбатрос», «Даймлер» постійно ризикували життям і нерідко гинули. В його загоні були пілоти різних національностей. В небі Східної Галичини воювали проти польських загарбників такі аси, як грузинський князь полковник Д. Кануков із сином, осетин хорунжий Хадбулат, росіянин Ф. Алелюхін, австрійський полковник А. Бернгрубер, естонець Євський, наддніпрянець Антін Хрущ, який, до речі, віртуозно розбомбив міст через Сян у Перемишлі. Сміливими повітряними бійцями були галичани Степан Слезак, Михайло Нестор, Степан Кузьмович, Роман Кавута. Останній — уродженець Щирця — у бою був підбитий і потрапив у полон. Чотири рази льотчик втікав з Домб'є і повертався до загону. Роман загинув, коли переганяв літак із Проскурова. У повітряних боях збито чимало льотчиків, які поховані у братській могилі в Красне. Згодом аеродром УГА перебазувався у Тернопіль, а потім — під Чортків.

Щодо Петра Франка, то він після війни вчителював у Львові, а після одруження переїхав до Коломиї, де працював у державній гімназії. У 1923—1927 роках доїжджав до Львова, де викладав хімію у Львівському таємному українському університеті. За ним стежили агенти дефензиви, обшукували і викликали до поліції. У 1931 році за порадою свого колишнього професора Львівської політехніки, президента Польської республіки Ігнація Мосціцького Петро Іванович переїхав з групою

польських інженерів на роботу до Радянського Союзу — згідно з підписаною міжурядовою угодою. Оселився він з дружиною і двома доньками у Харкові. Разом з іншими «іноземцями» мешкав у окремому будинку під охороною міліції. Йому не дозволяли ходити в гості до радянських громадян, а також приймати їх у себе. Спілкуватися можна було лише на «нейтральній» території, зокрема в театрі, ресторанах або службових приміщеннях.

У Харкові Петро Іванович займався дослідницькою діяльністю в інституті прикладної хімії. Зробив три десятки винаходів у галузі переробки молока, уклав підручник із хімії та «Енциклопедичний словник з хімічної термінології». Не покинув і літературної творчості: створив драму за повістю батька «Захар Беркут» та кіносценарій «Борислав сміється», дописував цю незавершену Іваном Франком повість.

Важко переживав він голодні 1932—1933 роки. Бачив небіжчиків, яких уранці гаками підбирали й скидали на вантажні машини, спухлих дітей, ділив для них отриманий на спецкартки окраєць.

У грудні 1936-го його викликають до НКВС і вимагають прийняти радянське громадянство. Відмовляється, мотивуючи тим, що за кордоном — хвора мати та брат із сім'єю. Тоді йому, як і іншим польським підданним, наказують упродовж доби залишити СРСР. І протягом цього часу, як згадує племінниця — Зіновія Франко (Україна. 1990. № 8), він встигає не тільки передати роботу, скласти сімейні речі, а й подарувати власну бібліотеку харківській школі імені Івана Франка.

Син Каменяра знову приїжджає до Львова, продовжує літературну діяльність: пише біографічну повість «Франко зблизка», пригодницькі — «Пачкар Демко» і «В пралісах Бразилії», мемуарну — «Від

Стрипи до Дамаску». Вчителює у приватній школі товариства «Рідна школа».

Восени 1939 року Петро Іванович Франко став директором меморіального музею Каменяра, обирається депутатом і членом президії Народних Зборів Західної України у Львові. А трагічного літа 1941-го разом з давнім приятелем професором Кирилом Студинським пропав безвісти. Як свідчить Зіновія Франко, Петро Іванович був арештований органами НКВС...

Без сумніву, Польща була набагато сильнішою від ЗУНР, але завзятий опір Української галицької армії не дозволив агресорові виконати подальші загарбницькі плани. Голова уряду Падеревський та головнокомандуючий армії Пілсудський вдавалися до найганебніших заходів, аби тільки витягнути допомогу від США і країн Антанти. Падеревський писав у Париж, що перед військами Галицької армії (він називав її «українською більшовицькою») Польща встояти не зможе. Пілсудський також лякав Захід більшовиками і заявляв, що «русини і більшовики порозумілися, щоб атакувати нас». Лемент керівників буржуазної Польщі підхоплювала західна преса. «Небезпека більшовизму є ніби хмара, яка насувається на Польщу, — писала у новорічному випуску 1919-го року лондонська «Таймс». Польща є коридор, через який більшовизм може проникнути в самий центр Європи».

У відповідь 21 січня Вища рада погодилася направити у Польщу на східний фронт армію генерала Галлера. Вона була створена у Франції для участі в бойових діях проти Німеччини і польських емігрантів країн Заходу. Вісімдесятитисячна, дозубів озброєна і добре вишколена армія була серйозною військовою силою. Командуючим восени 1918 року призначено командира польської бригади,

активного діяча Польського національного комітету в Парижі генерала Йозефа Галлера (1873—1960).

У середині лютого Галицька армія стала значно міцнішою — закінчилася реорганізація, війська набрали бойового досвіду, вдалося поліпшити командні кадри. Незважаючи на те, що внаслідок низької бойової якості наддніпрянські частини відправлено додому, чисельність армії зросла до 60 тисяч чоловік. Усе це дало підставу урядові республіки і командуванню ГА перейти до рішучих дій.

12 лютого у Ходорові під керівництвом Є. Петрушевича знову зібрано нараду за участю військових командирів вищої ланки. Новий начальник штабу полковник В. Курманович доповів про становище на фронтах, а генерал Омелянович-Павленко — про план подальших бойових дій. Пізніше польський воєнний історик і учасник тих подій Сопотницький у книзі спогадів писав: «Загальне становище у другій половині лютого було для українців дуже корисне, бо більшість польських військ була зав'язана у Львові і місцевостях по обидвох сторонах залізничного шляху Львів—Городок, і тільки виключно слабші групи залишилися в околицях Хирова і Рави-Руської». Саме так оцінювали становище чимало учасників ходорівської наради на чолі з полковником А. Кравсом. Вони пропонували завдати головного удару в напрямку на Перемишль з виходом на Сян, а блокований Львів залишити в тилу і не витратити сили на штурм великого міста з 15-тисячним гарнізоном.

Та встояти цей ефективний план не вдалося. Президент ЗУНР висловив бажання оволодіти Львовом якомога швидше і пов'язав це з початком роботи Паризької мирної конференції 18 лютого, на яку виїхала урядова делегація. Згідно з планом

Омеляновича-Павленка Третій корпус наносив головний удар на Любін Великий і перерізав залізничний шлях від Городка до Судової Вишні. Інші корпуси активними діями мали не дозволити противнику перекидати війська на напрям головного удару. Після повного оточення передбачалось загальним штурмом визволити галицьку столицю.

Наступ розпочався 17 лютого. І одразу ж на штовхнувся на перешкоди. З'ясувалось, що польські розвідці знову вдалося дістати інформацію про план галичан, а головне — про напрям визначального удару. Тому противник зумів підтягнути з Перемишля значні сили.

Взагалі у розпорядженнях командування неодноразово зазначалось, що стрільці-вартові через окопи, фронтові загорожі нерідко пропускали на львівські ринки, до крамниць місцеву бідноту з приміської округи — Брюхович, Дублян, Винників. Безумовно, це використовувалося польською розвідкою.

Отже, коли стрілецькі підрозділи атакували ворожі укріплення під Боднарівкою, Любенем Малим, Вовчухами, то зустріли шалений опір противника. Понівечені і обезлюднені села неодноразово переходили з рук у руки.

Тільки ввечері, завдяки бойовій звитязі Львівської бригади А. Бізанца, вдалося досягти перелому.

Наступного дня частини УСС, Коломийської і Львівської бригад впритул підійшли до залізниці Львів—Перемишль. Вони зупинились у прилісках. Поруч, на околиці села Бар, виднілися згарища селянських хиж. Ідкий дим стелився попід яром і вибалками, димовою завісою огорнув неглибокі стрілецькі окопи.

Того ж дня сюди наблизилися з півночі війська корпусу Микитки. Залізниця опинилася під обстрілом галичан. Рух поїздів припинився.

Таким чином, перша частина оперативного плану так званої Вовчухівської операції, внаслідок якої Львів відрізано від Перемишля, була практично виконана. Правда, на всьому фронті від Львова до Судової Вишні йшли запеклі бої. Але натхненні успіхом стрільці і старшини армії проявляли високий моральний дух, масовий героїзм, що повинно було забезпечити загальну перемогу в битві.

Частково успіху досягли і інші корпуси. Частини М. Тарнавського атакували передмістя Львова і з ходу захопили Збоїська. Золочівська бригада отамана Шухевича повела бої за Майорівку і Сихів. Артбатареї з Винників, Дублян, Лисинич безупинно обстрілювали ворожі позиції. Водночас на північному фронті частини Микитки увірвалися в околиці Белза, нарощували зусилля у боях за Раву-Руську. Словом, на всьому більш як 300-кілометровому фронті розгорнулися запеклі бої, результат яких передбачити було неможливо. Це вкрай налякало Варшаву і її західних покровителів.

Правлячі кола Англії, Франції, США, власне, не були зацікавлені у повному розгромі ЗУНР, бо хотіли б використати її армію разом з польською проти Країни Рад. Вони вважали ідеальним виходом досягнення угоди між воюючими сторонами, але в інтересах Польщі. Про це свідчать заяви голови загальної американської місії у Східній Європі Куліджа на Паризькій конференції, який зазначив, що «обидві ці сили можуть бути використані проти більшовиків». Правда, голова французької делегації наполягав на максимальному посиленні Польщі за рахунок східних земель. «Створення великої Польщі,— писав Ллойд Джордж,— було одним із головних намагань французької військової стратегії». З метою втілення своїх планів у життя у Польщу і Східну Галичину најжджали

різні місії. Однією із найчисленніших і найбільш представницьких була місія на чолі із французьким генералом Бертелемі.

На успішні бойові дії галичан Париж зреагував миттєво. Вже на другий день операції, 18 лютого 1918 року, полковник Курманович отримав від Вищої ради телеграму з вимогою припинити вогонь у районі залізниці з тим, щоб пропустити до Львова місію Бертелемі. Командування Галицької армії категорично відмовилось припинити операцію у момент її найвищого піднесення. Та уряд ЗУНР і президент Петрушевич особисто продовжували вірити у шляхетність Антанти, яка, між іншим, і тут проявила лицемірство: разом з місією до заблокованого Львова у поїзді були таємно перевезені 14 тисяч гвинтівок із боеприпасами. Зрештою, мабуть, відіграла свою роль прихильність генерала до Польщі, дружина якого походила з родини шляхтичів.

20 лютого генерал Бертелемі вже зі Львова надіслав Омеляновичу-Павленку вимогу: під загрозою суворих санкцій припинити бойові дії і забезпечити проїзд його місії до галицької Ставки.

УЛЬТИМАТУМ БЕРТЕЛЕМІ

Ходорів, 22 лютого 1919 року. Нечисленні жителі цього глухого галицького містечка, відомого хіба що своєю цукроварнею, здивовано побачили на понурих вулицях групу військових у незнайомій формі, які розмовляли нечуваними мовами. Так з'явилися у ставці ГА гості із Парижа: вишколений французький генерал Бертелемі, однорукий і сліпий на одне око англієць — генерал Картон, стрункий американець професор Лорд, рухливий італійський майор Стабіле, а також гурт військових і цивіль-

них. Їх досить гостинно зустріли голова уряду С. Голубович, командуючий ГА генерал Омелянович-Павленко.

Але гості вели себе нахабно.

— Ми просили вас припинити вогонь, а ви відповіли генеральною битвою на всьому фронті,— накинувся на галичан генерал Картон.— Це що, виклик Антанти? Вимагаємо припинити генеральну битву. На відповідь даємо п'ять хвилин.

Як писав у спогадах «Українсько-польська війна 1918—1919» М. Омелянович-Павленко, голова місії стукав по столу кулаками, вимагав негайно припинити наступ і укласти перемир'я. Воно було підписане і вступило в силу 25 лютого.

На переговорах за участю делегацій ЗУНР і Польщі в Ходорові, а потім у Львові Бертелемі в ультимативній формі виклав пропозицію щодо демаркаційної лінії. Його план передбачав відхід українських військ на схід за лінію по Бугу, західні кордони — Львівський, Перемишлянський, Бібрський повіти, далі — по річці Стрий. Таким чином, до Польщі відходила значна частина Східної Галичини і, головне, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн.

Це було «одностороннім диктатом, який комісія на основі порозуміння з поляками рішила накинути українцям»,— відзначав учасник переговорів Михайло Лозинський у своїй книзі «Галичина в рр. 1918—1920» (Відень, 1922). За дорученням Є. Петрушевича делегація республіки рішуче відкинула претензії на галицькі землі і визначила тільки лінію по Сяну — тобто по кордону республіки. У зв'язку з розбіжністю позицій переговори припинилися.

27 лютого Ходорів знову став свідком неабиякої події: до міста прибув Головний отаман, член Директорії Симон Петлюра. На станції, прикрашеній си-

ньо-жовтими прапорами, вишикувано почесний караул, оркестр гримів «Ще не вмерла Україна...» Високого гостя зустрічав президент Петрушевич, генералітет УГА.

Головний отаман був у доброму настрої. Напередодні він побував у Бережанах, у Стрию був присутнім на виставі в Народному Домі. У ті дні в місті гастролював колишній Новий Львівський театр, який тепер знаходився під опікою Начальної Команди Галицької армії. На його сцені виступали талановиті галицькі актори — Катерина Рубчакова, Мар'ян Крушельницький, Лесь Курбас, Амврозій Бучма, Микола Бенцаль, Гнат Юра. Після падіння Львова зібрав трупу і надав необхідну допомогу у відновленні діяльності театру комендант Тернополя сотник Іван Сіяк.

Вечері на честь члена Директорії влаштовано розкішний банкет, на який запрошені тридцять п'ять армійських старшин на чолі з М. Омеляновичем-Павленком, Г. Коссаком, О. Букшованим, а також провідні актори театру. За келихом вина Симон Петлюра з приємністю згадував галицькі сюжети свого життя, навчання у Львівському університеті, студентські вакації в Карпатах, перше кохання...

Насправді Головний отаман робив добру міну при поганій грі. Запрошений до Галичини представниками Антанти, він наполегливо пропонував Є. Петрушевичу і М. Омеляновичу-Павленку укласти мир з поляками на основі визнання демаркаційної лінії Бертелемі, бо тільки цим, мовляв, можна досягнути визнання і прихильність Заходу.

Проте маневри його не були для галичан великою таємницею. «Петлюра готовий був піти на уступки коштом Східної Галичини, — писав у згаданій книзі М. Лозинський, — щоб за них одержати мир з

Польщею і визнання Антанти». Крім того, він мав намір, який співпадав з планами верховодів Антанти, — примирити українців з поляками, щоб спрямувати їх проти Червоної Армії. Цього вимагало становище Директорії.

У середині лютого радянські війська розгорнули широкий наступ проти Дієвої армії УНР і оволоділи Фастовом. Невдовзі київська група червоних зайняла Білу Церкву, Коростень і розвивала наступ на Житомир і Умань. У березні червоні прапори замайорили у Козятині, Бердичеві, Вінниці. До того ж у тилу проти військ Петлюри виступили повстанські загони і армія Григор'єва. Територія УНР, немов шагрена шкіра, зменшувалася з кожним днем.

28 лютого генерал Бертелемі востаннє попередив представників ЗУНР О. Бурачинського, С. Витвицького і М. Лозинського: якщо галичани не приймуть умов миру, то незабаром пошкодують, бо матимуть справу з армією генерала Галлера. Та при всьому бажанні підтримувати добрі стосунки з Антантою делегація ЗУНР не могла прийняти ганебні пропозиції. У той же день до військ надіслано звернення командування Галицької армії, в якому, зокрема, зазначалось: «Запропоновано нам остаточно демаркаційну лінію, яка являється образою наших найсвятіших почувань, бо від тих місцевостей на захід великі простори української території мали би остатися надалі в руках поляків».

Симон Петлюра болісно пережив провал своїх планів. Звинувачував перш за все керівництво армії. «Галичани за допомогою Омеляновича-Павленка, який ніколи не орієнтувався в державних справах, — говорив він командирі Золочівської бригади С. Шухевичу, — відкинули ці умови, хоч я і попереджав про корпус Галлера, що формувався у Франції». Як згадує у «Споминах з УГА (1918—1920)» (Львів,

1929) С. Шухевич, під час від'їзду із Ходорова Головний отаман говорив йому, що зрив переговорів — це катастрофа. «Коли б Галицька армія була кинута на Велику Україну,— вже не приховував своїх намірів,— знищено більшовиків і закріплено там владу, тоді по Києву була б прийшла черга на Львів. Тоді ми могли б зайняти Східну Галичину».

Інші почуття висловлювали населення Галичини, старшини і стрільці армії. «Лучитися з поляками нам не можна,— писав 29 квітня 1919 року у станіславській газеті «Свобода» працівник армійської преси Тарас Франко.— Вони жадають від нас лінії річки Буга, міст Бережан, Стрия і нафтових копалень коло Дрогобича, а на се Українець не може ніяким способом згодитися».

Настрої галицького стрілецтва висловив отаман Шухевич: «Коли б Начальна Команда погодилася на пропонувану демаркаційну лінію, то вже тоді було б прийшло на фронті до повної катастрофи. Грозило те, що весь фронт кине кріси і піде домів... І тоді перший раз почали падати голоси, що треба получитися з Червоною Армією, котра також воює з Польщею». Власне, все це і вплинуло на позицію галицького уряду і командування армії. Не рахуватися з настроями народних мас вони не могли.

Таким чином, спроба Антанти досягти миру за рахунок ЗУНР і повернути обидві воюючі армії на схід, проти Республіки Рад, провалилася. Залишилось, як писав тодішній міністр англійського військово-морського флоту Уїнстон Черчилль у книзі «Світова криза», «створити із Польщі здоровий, життєздатний, могутній організм, який міг би стати необхідною перепорою між російським більшовизмом — на весь час його існування — і усею рештою Європи».

Нав'язане Парижем перемир'я воюючі сторони

використали по-різному. Поляки значно зміцнили своє становище. Вже 25 лютого до Львова прибули три ешелони з військами, бойовою технікою, озброєнням. На другий день частини легіонерів відбили Братковичі, Вовчухи. Було підтягнуто у район Городка чотиритисячну бойову групу полковника Фари, а до Судової Вишні — групу полковника Бекера з двома бронепоездами.

Згідно з наказом генерала Омеляновича-Павленка готувалися відновити бойові дії і українські війська. На жаль, не з такою ефективністю, як польські. Командиру корпусу Г. Коссаку вдалося посилити частини городоцького напрямку лише двома куренями січовиків. На загрозливій ділянці фронту між Городком і Судовою Вишнею було зосереджено до шести тисяч стрільців, 80 кулеметів і 32 гармати. Як бачимо, співвідношення сил дозволяло Галицькій армії тільки оборонятися. Тоді як легіони Пілсудського наполегливо готувалися до наступу.

Серед архівних документів тих часів привертає увагу наказ командуючого ГА від 24 лютого 1919 року про порядок захоронення загиблих стрільців і старшин. «Всі живучі пов'язані сплатити наш довг супроти погиблих товаришів наших, зв'язаних з нами нерозривною, непоборимою силою — Україною,— вимагав генерал.— Щоб ні одна з могил не загинула для наших поколінь».

Бо ж, на жаль, немало стрілецьких поховань, особливо під час відступу, робились поспіхом. І їх сліди губились.

Як не згадати поему «Могили наших борців» стрільця Осипа Вагилевича, опубліковану в журналі інтернованих у Чехословаччині частин УГА «Український скиталець» 15 жовтня 1923 року.

Ось тут його поховали
Орла-беркута...

І отсе його могила
Стоїть без хреста.

І дороги втоптані
До неї нема...
Опущена, занедбана,
Забута вона!..

Ні м'ята-рута, ні барвінок
На ній не росте,
Одинока самосійка —
Трава лиш цвіте.

НА ГОРОДОЦЬКОМУ НАПРЯМІ

Холодне надвечір'я 5 березня довго згадувалось польським воякам як жахливий сон.

З наступом темряви галицька артилерія розпочала обстріл ворожих позицій. Раптом важкі вибухи пролунали у південній частині міста. Над куполами храмів піднялися темні стовпи диму. Мало хто знав, що снаряди накрили склади з боєприпасами. Паніка охопила населення і солдатів гарнізону. Заграви величезних пожеж відбивалися в небі майже цілу ніч.

Коли розвідники Золочівської бригади доповіли командирі про становище в місті, Степан Шухевич попросив дозволу атакувати околиці Львова. Такі ж прохання посипались від командирів інших частин. Але Тарнавський всім відмовив. Досвідчений, не раз битий на фронтах командир не став ризикувати. І даремно, бо міг увійти в історію війни визволителем столиці. Згодом польські військові спеціалісти і історики зазначають, що у березні українці могли двічі взяти Львів: у ніч на 6 березня і під час Вовчухівської операції, коли значна частина військ львівського гарнізону була перекинута до Городка і Судової Вишні.

Того прикрого дня, коли втрачені були такі прекрасні можливості, в Гошанах під Рудками полковник Коссак зібрав своїх старшин. Він довів до них наказ командуючого армією 8 березня розпочати наступ з метою перерізати залізницю і розгорнути бойові дії у напрямку Львова. Були утворені бойові групи «Городок», «Судова Вишня» і бригада УСС.

Майже всі учасники наради на чолі з А. Кравсом безуспішно намагались довести, що після виходу на залізницю слід наступати у напрямі на Перемишль.

Трапилось так, як це часто буває на війні,— наступ розпочався і проходить досить непередбачено.

При підтримці артилерії і бронепідзвів шість тисяч легіонерів Бекера і Фари, випередивши галичан, 7 березня завдали сильного удару по частинах січових стрільців. Але ворог наткнувся на угруповання військ, які теж готувалися до наступу. Енергійними і стрімкими контратаками галицької частини зупинили і відкинули противника. Переслідуючи поляків, бригада січових стрільців відбила Вовчухи і навколишні села, першою досягла залізниці. У ході бою півторатисячна група Бекера була розгромлена, понад триста її солдат потрапили в полон.

У результаті в польській обороні утворився глибокий пролом, який відкрив шлях на Судову Вишню і далі — на окупований Перемишль. Прикро, що командуванню Галицької армії не вистачило сміливості і вміння швидко внести корективи у план операції. Згодом польський історик Гуперт цілком слушно зауважить: «Українці не були приготовлені до використання перемоги 7 березня, походу на Перемишль й вдоволились опануванням залізничного шляху між Городком і Судовою Вишнею».

Запеклі бої розгорілися на цілому фронті. Частини Третього корпусу зайняли важливі опорні вузли ворога — села Родатичі і Братківці, знищили ворожий

бронепоїзд, а другий захопили. Наступного дня бригада Букшованого підійшла впритул до Судової Вишні. Її командир з полковником Кравсом запросили дозволу продовжувати наступ на Перемишль. Але командування підтвердило наказ — розгорнути бойові дії у напрямі на Городок і далі на Львів.

Це виявилось фатальною помилкою. «За рішення припинити наступ на Перемишль і повернути на Городок, — висловився один із учасників тих подій польський офіцер Козебродський, — генерал Омелянкович-Павленко заслуговував на польський орден».

9 березня головні сили корпусу Коссака розпочали штурм укріпленого Городка з п'ятитисячним гарнізоном. Галицькі стрільці безупинно атакували ворожі позиції, захопили залізничну станцію і зав'язали бої за околиці міста. 11 березня сюди прибув сам Омелянкович-Павленко. Переконався, що без підкріплень домогтися успіху не вдасться. Але резервів у нього не було.

Незважаючи на серйозні прорахунки командування ГА, розвиток подій на галицькому фронті сильно занепокоїв верхівку польської армії. Дійшло навіть до того, що командує чий групи «Буг» генерал Ромер радив Розвадовському залишити Львів і пробиватись у бік Перемишля. Ця пропозиція для останнього була ножем у серце: адже Розвадовському належали великі маєтності у Бережанському, Підгаєцькому, Тернопільському, Скалатському і Калуському повітах і погодитись на втрату їх йому було дуже важко. Занепадницькі настрої серед поляків особливо посилились після невдалої спроби Ромера ударом на Жовкву відволікти галичан від Городка. У Варшаві з тяжким серцем розробляли наказ про відступ львівської групи до Перемишля, за Сян.

Але удача знову усміхнулася полякам. По-пер-

ше, Галицька армія відмовилась від наступу на Перемишль. По-друге, закінчився конфлікт на чеському кордоні, і Пілсудському вдалося швидко перекинути звідти в Судову Вишню сильну групу генерала Александровича.

Того ж дня розвідники бригади січових стрільців прокрались у місто і виявили нові частини, що готувалися до наступу. Цінна і своєчасна інформація у штабі корпусу, на жаль, залишилась без уваги.

Отже, удар, завданий 13 березня військами генерала Александровича із Судової Вишні на Городок, вздовж залізниці, виявився для українського командування несподіваним. І все ж завдяки мужності галицьких стрільців перший натиск набагато переважаючих сил противника був стриманий.

Нелегкі то були бої. Визвольна війна викликала нову хвилю патріотичного піднесення, породила нових героїв — захисників українських земель. У ті дні всі частини облетіла звістка про подвиг січового стрільця Богдана Думки, який вогнем свого кулемета прикривав маневр підрозділу, бився до останньої кулі і поліг смертю героя.

...Як Він в засвітний край пішов
Через криваву річку,
Ніщо на знак свій не лишив,
Лиш жовто-синю стрічку.

А як буй-голову Він клав
В боях на слави полі,
Ніщо у Бога не благав,
Лиш Україні волю.

Ці поетичні рядки сміливим галицьким юнакам присвятила талановита, та, на жаль, призабута в наші часи поетеса Марія Підгірянка.

У ті напружені дні командиром Третього корпусу призначено полковника Антона Кравса. Нарешті

Йому вдалося переконати Начальну Команду у доцільності наступу на Судову Вишню. Та було вже запізно. Противник встиг підтягнути резерви.

18 березня новий командуючий польськими військами на галицькому фронті генерал Івашкевич переніс свою ставку із Перемишля у Судову Вишню. Того ж дня його війська перейшли в наступ.

Головний удар по Городку завдала тритисячна бойова група генерала Александровича. Йому назустріч виступила група полковника Сікорського. Із Городка на південь розпочали атаки частини полковника Конаржевського. У ході жорстоких боїв галицька Вовчухівська група була розбита. Українські війська між Городком і Судовою Вишнею зазнали відчутної поразки. Противник відновив шляхи сполучення зі Львовом.

У той час не менш напружені бої точилися на північному крилі українсько-польського фронту. І там ворогові вдалося зайняти чимало населених пунктів, зокрема Яворів і Янів (нині Івано-Франкове), що поблизу Львова. З великими труднощами бригади Осипа Микитки зупинили противника.

І хоча березнева операція Галицької армії не досягла поставлених завдань, більше того, закінчилася поразкою військ Третього корпусу, спалах активності українців занепокоїв Варшаву і верховодів Антанти. До того ж у ці дні Червона Армія зайняла частину правобережної України і, переслідуючи війська Петлюри, підійшла до берегів Збруча. Антанта побоювалася, що ЗУНР може піти на союз із Радянською Україною. І небезпідставно. «Ми переконались, що Антанта — проти ЗУНР, — писав М. Омелянович-Павленко в книзі «Українсько-польська війна. 1918—1919». — Погляди розбилися. Одні стояли за виконання волі Антанти і підпорядкування їй. Другі твердили, що необхідно — з тактичних мір-

кувань — зв'язати наше національне діло з політикою Леніна».

Представники Верховної Ради у Польщі — Бертелемі, Камбон, Нуланс постійно бомбардували Париж тривожними повідомленнями, лякали падінням Львова, що ось-ось настане. Вони активно підтримували наполегливі прохання уряду Польщі перекинути для допомоги армію генерала Галлера. Реакція Заходу була закономірною. 19 березня Вільсон, Клемансо і Ллойд-Джордж надіслали телеграму Омеляновичу-Павленку і Розвадовському з вимогою припинити бойові дії і розпочати переговори, а через два дні прийняли рішення відправити армію Галлера у Польщу.

Уряд ЗУНР вагався. Військові попереджували, що це новий маневр Антанти на користь Польщі. Але Євген Петрушевич все ще з надією дивився на Захід і незабаром дав згоду на припинення бойових дій.

До речі, напередодні Євген Петрушевич прийняв рішення залишити без уваги пропозицію уряду Радянської України.

«З боку Радянського уряду, — зауважив згодом один з відомих дипломатів УРСР Михайло Левицький, — запропоновано галицькому командуванню об'єднати армію для спільної боротьби з ворогами трудящих. Запропоновано повну допомогу боротьбі з буржуазною Польщею, т. є. утворення єдиного фронту, єдину українську Червону Армію з командуванням українською мовою і з тим, що місце заступника командуючого української Червоної армії займе галичанин. У Реввійськраді УГА виділялось два місяця галичанам. Далі Східна Галичина скликає з'їзд Рад і приймає ухвалу про з'єднання. Ці умови передав Подвійський — наркомвійськ України делегатам Галичини».

Взагалі ж Михайла Васильовича не запідозриш у нещирості чи тенденційності щодо вирішення східно-галицької проблеми. Народився він у селі Явче Рогатинського повіту. Екстерном закінчив Львівську гімназію. Під час світової війни був мобілізований у австрійську армію, потрапив у полон. У далекому Туркестані М. Левицький став одним із керівників секції українських комуністів Ташкентської організації РКП(б). Згодом — підпільного ЦК Компартії Східної Галичини. Делегат II конгресу Комінтерну, в записній книжці якого Володимир Ілліч власноручно написав: «Привет галицьким комуністам и тебе, товарищ. 29. VII. 1920. В. Ульянов (Ленин)». З осені 1920 — на дипломатичній роботі: повпред УСРР у Німеччині, Австрії, Чехословаччині. Згодом — репресований, застрілвився у місті Сормово. Реабілітований посмертно...

Після березневої невдачі Галицька армія перейшла до пасивної оборони. На жаль, у цей вирішальний момент і президент Петрушевич, і уряд Голубовича майже нічого не робили для зміцнення збройних сил республіки. Генерал Омелянович-Павленко не раз звертав увагу на недостатнє піклування держави про свою армію. Десятки тисяч галичан — військових, військовополонених, цивільних призовного віку були розкидані по краю, в Австрії, Італії. Коли по дорозі до Парижа Дмитро Вітовський заїхав до Відня, то був вражений, скільки галицьких старшин з тризубами на шапках тинялись по вулицях, кав'ярнях міста. «Се скандал — таке на власні очі бачити! — писав воєнний міністр командир у віденської станиці. — На фронті поручники, а навіть четарі та хорунжі проводять сотнями, а тут панове «українські майори і капітани» цілими четами воюють по віденським камінням».

До речі, у Відні уряд утримував Збірну ста-

ницю, яка повинна була, і на це вказував Д. Вітовський, відправляти на фронт усіх гідних для служби в армії. Крім того, на неї було покладено переправу з Італії військовополонених. А у той час за дротами італійських таборів перебувало сорок тисяч галичан. Двадцять тисяч з них виявили бажання негайно повернутись на батьківщину і взяти участь у боях за її незалежність.

Уже перші дні переговорів між представниками ЗУНР М. Лозинським, генералом Гембачевим та польською делегацією на чолі з графом А. Скарбеком, які розпочалися 27 березня у Хирові, показали, як дорого обійшлася галичанам березнева поразка. Ворог повірив, що може перемогти Галицьку армію, тим більше коли відчував за спиною подих 80-тисячної армії Галлера.

«Зі заломанням нашої березневої офензиви, — відзначав згодом в еміграції у віденському часописі «Український скиталець» (1922, № 21) генерал Віктор Курманович, — що була кульмінаційним пунктом нашої активності, ставав ворог з дня на день сильнішим, а тим самим перебирав ініціативу в оперативних акціях. Він мав за собою Антанту і допомогу. У неї Польща мала бути тим забором, що поставить опір дальшому поході більшовизму на захід, що в той час вже мав свій зародок в осередку Європи Бела Куна в Угорщині, Курта Аскера у Баварії».

Польська сторона висунула вимогу визнати демаркаційну лінію Бертелемі.

— Якщо ви тепер не укладете перемир'я, то за місяць ми будемо мати армію Галлера і тоді викинемо вас із Галичини, — нахабно заявив голова польської делегації Михайлові Лозинському.

Галичани ж запропонували спочатку припинити вогонь, а мирні переговори провести у Парижі під

опікою Верховної ради. Надія на милосердя Антанти не покидала галицьке керівництво. Про це свідчила і нарада 27 березня у Ходорові під головуванням Є. Петрушевича. Було вирішено надіслати делегацію у Париж і усіма заходами домагатися миру.

7 квітня залізничний потяг повіз галицьких міністрів Дмитра Вітовського і Михайла Лозинського до берегів Сени.

КРИВАВА ВЕСНА 1919-ГО

Економічний стан Східної Галичини наближався до катастрофічного. Внаслідок майже безперервних, протягом п'яти років, воєнних дій на її землях значно зменшилась кількість працездатного населення. Адаже крім прямих втрат близько сімсот тисяч галичан евакуйовано в Росію, вивезено в Австрію, мобілізовано в цісарську або російську армії. За роки війни було зруйновано і спалено сотні містечок і сіл, солекопальні, нафтопромисли, у чотири рази зменшилось поголів'я коней, худоби.

До уряду ЗУНР, який на початку січня 1919 року переїхав до Станіслава, надійшло багато листів, телеграм, заяв про розпачливий стан краю. «Дрогобицький повіт, зокрема населення міст Дрогобича і Борислава, — писав до Станіслава представник місцевої влади А. Рудницький, — стоїть перед страшнішою голодною катастрофою... Цілі десятки умирають денно з голоду». Такі ж повідомлення надходили з Бродівського, Золочівського, Бережанського, Тернопільського повітів.

Але керівництво республіки у такій складній ситуації не зуміло і не змогло вжити ефективних заходів для полегшення долі свого народу. «Не було

у нас справжніх революційних провідників, — зазначав стрілецький історик Олекса Кузьма у книзі «Листопадові дні». — Велика історична хвиля кликала провідників народу валити старе, щоби на його руїнах будувати нове, а вони показалися для того нездібними».

Особливо непросто давалось керівництво державою президенту Євгену Омеляновичу Петрушевичу. Віденський часопис «Український прапор» 28 лютого 1920 року намалював його портрет такими фарбами: «Літ п'ятдесят сім, сивіючий вже чоловік, але добре законсервований. Мав скінчену класичну гімназію, університет, однорічну військову школу, був довго послом сойму і парламенту, з фаху юрист. Форми поведення елегантні, європейські, почуття відповідальності велике, активність з природи і культури (старий священичий рід, що дав великих, спокійних працівників) досить слаба, але витривала. Етика висока. Чудово надавався б на президента республіки в мирних часах і упорядкованих відношеннях».

Катастрофічне становище економіки, злидні трудящого люду, зволікання аграрної реформи, орієнтація виключно на Антанту викликали народні протести, опір властям. Це особливо проявилось на I з'їзді Робітничо-селянського союзу 30—31 березня у Станіславі. В його резолюціях засуджувалась політика уряду. 1200 делегатів з'їзду вимагали союзу з Радянською Україною, здійснення земельної реформи, включення до Національної ради 60 робітників і селян. «Республіко, дай землю і волю трудящим масам, — писала у ті дні станіславська газета «Республіканець», — а тоді підуть вони на твою оборону, бо будуть знати, що ти для них і з ними».

Виявом гострої боротьби проти непослідовної політики властей стало Дрогобицьке повстання 14—15 квітня, головною силою якого були стрільці. У ході

його придушення військами Самбірського фронту арештовано 1200 чоловік, з яких вісімнадцять засуджено, а троє розстріляно.

Антиурядові виступи вибухнули у Золочівському гарнізоні, де стрільці розгромили тюрму, випустили всіх політв'язнів і арештованих солдатів. Колишній четар легіону УСС, пізніше член Політбюро і секретар ЦК КПЗУ Григорій Іваненко у книзі «Дрогобицьке повстання» (Львів, 1924) писав: «Українські січові стрільці, які перші в листопадові дні 1918 року підняли прапор повстання у Львові і стали ядром та основою Галицької армії, які увесь час стояли на фронті, оточуючи Львів перстнем, обурювалися політикою Національної ради... готувались кинути фронт і ударити по Станіславу. Їх здержував Вітовський, популярний серед них. Секретар І. Макух не випадково пропонував їх розпустити».

У телеграмі до Станіслава Симон Петлюра повчав уряд ЗУНР: «Маю досить точні повідомлення про заворушення у військах і серед населення на ґрунті незадоволення політикою Державного секретаріату в соціальних питаннях і особливо земельних. Це може закінчитися катастрофою і розвитком більшовизму. Тим більше, що більшовики приймають заходи для цього. В інтересах держави, збереження боездатності галицької армії, а також спокою в тилу вважаю необхідним, щоб ви звернули на це увагу Державного секретаріату і Національної ради».

На ті дні припадають переговори Володимира Винниченка, який покинув Директорію і виїхав за кордон, з головою уряду Угорської Радянської республіки Бела Куном з метою об'єднати у єдиний протиімперіалістичний фронт Радянську Україну через ЗУНР з Радянськими Угорською та Баварською республіками. У книзі «Відродження нації» Винниченко писав, що цей історичний шанс не був використаний

через перепони, які чинили Троцький, П'ятаков і Раковський. Слід зазначити, що за вказівкою В. І. Леніна був такий розроблений план операції, створена Третя Українська армія для прориву через Буковину і Галичину в Карпати. Але внаслідок наступу Денікіна і заколоту армії Григор'єва його не здійснено.

Отже, Антанті не бракувало аргументів щодо необхідності відправки армії Галлера у Польщу. Вона, до речі, на той час вважалась однією з найбільш організованих військових сил у Східній Європі. Справді, якщо в строю УГА було до 38 тисяч, у Дієвій армії С. Петлюри — 15, у Денікіна — до 40 тисяч солдатів і офіцерів, то Галлер мав більш ніж 65 тисяч багнетів. А після з'єднання з рештою військ Пілсудського на галицькому фронті поляки мали понад 100 тисяч жовнівів.

Галицька армія, навпаки, у квітневі дні переживала далеко не найкращі часи. Не вистачало військ. Більш як 300-кілометровий фронт тримали всього 37 тисяч стрільців, які мали 553 кулемети і 200 гармат. Внаслідок бойових втрат, дезертирств, хвороб армія зменшувалась з кожним днем. Бракувало боєприпасів, обмундирування, продуктів. «Стрілецьтво було обдерте і босе, — писав колишній стрілець, історик Іван Карпинець у 1936 році в альманасі «Літопис «Червоної Каліни», — без відповідального озброєння, перемучене, часто голодне і без надії на краще. Ніхто ним не журився, ані уряд, ані суспільство».

Скориставшись сприятливими обставинами, польські війська після переговорів у Хирові, що завершилися провалом, до приходу армії Галлера здійснили кілька коротких наступальних операцій на різних ділянках фронту. На північ від Львова ворог зайняв Краковець, Яворів, Янів. Львівська група польських військ захопила Сокольніки, Глинну, Мікла-

шев, Дубляни, Брюховичі. Жорстокі бої точилися у районі Городка і Любея Великого, де на шляху легіонерів та уланів стали стрільці бригади УСС.

21 квітня Йозеф Галлер прибув до Варшави. Він одразу ж отримав завдання виїхати у Перемишль. А через тиждень на галицькому фронті з'явилися перші полки і дивізії його армії. Генерал спішно створив два ударних угруповання — на чолі з Івашкевичем на фронті Мостиська—Хирів і в районі Белз — Рава-Руська, яке підпорядкував собі. 30 квітня з передовими частинами свого війська Галлер прибув до Львова. На другий день під час урочистого прийому на його честь генерал заявив: «Як птахи з далеких країн, прилетіли ми до Львова, щоб у вашому місті звити гніздо, з якого підемо далі на схід».

Начальна Команда армії та уряд республіки безумовно знали про появу на фронті військ Галлера, розуміли, яка небезпека нависла над Східною Галичиною. Розглядалось кілька планів щодо подальшого ведення війни. Виконуючий обов'язки военного міністра Віктор Курманович запропонував зосередити основні сили на лівому крилі фронту і при загальному наступі поляків відвести армію за Дністер. Усіма силами утримувати нафтовий басейн, маючи за спиною Карпати і дружню Чехословаччину. Цим маневром УГА відкривала шлях польським військам назустріч Червоній Армії і сприяла неминучій війні між ними. Однак уряд ЗУНР такий план відкинув, не підтримало його й командування армії.

Два тижні готувалися польські війська до рішучої і остаточної операції. Для захоплення Східної Галичини Галлер мав у своєму розпорядженні 80 тисяч солдатів, 900 кулеметів, 200 гармат. Йому протистояли 32 тисячі галицьких стрільців, 400 кулеметів і 180 гармат.

Грім вдарив 14 травня 1919 року на правому крилі українсько-польського фронту. Могутнє угруповання під командуванням самого Галлера, у складі якого діяли 27-тисячний корпус генерала Одри, 5-тисячна група генерала Карницького, рушило вперед. Після напруженого тривалого бою поляки прорвали оборону корпусу Микитки в районі Белза, захопили Кристинопіль (нині Червоноград). Ім назустріч перейшла в наступ Львівська дивізія полковника Стшелецького і зайняла Куликів. Лише під Добросином ворог наштовхнувся на впертий опір. Гарнізон містечка під командуванням четаря Середовича відбив дев'ять ворожих атак набагато переважуючих сил противника».

Як би там не було, а Галлеру не вдалося виконати своє першочергове завдання — розгромити Перший галицький корпус. Частини Осипа Микитки з боями організовано відходили на південь, зберігаючи сили. Через два дні передові підрозділи військ Галлера вийшли на річку Стир. Генерал, звичайно, прагнув продовжувати тиснути галичан, але, згідно з вказівкою представників Антанти, мусив повернути угруповання на схід, у бік Бродів — проти Червоної Армії. Тим самим був відведений на деякий час досить небезпечний удар по тилах Галицької армії.

У такому ж ключі розвивались події на лівому крилі, де 15 травня стало днем початку катастрофи Третього корпусу. О четвертій ранку польська артилерія обрушила могутній удар на оборону галичан. Незабаром 42-тисячна армія генерала Івашкевича перейшла в наступ. Ворожі групи Бекера з Судової Вишні, Конаржевського з Городка атакували позиції січових стрільців та самбірців. Ті відчайдушно захищались. Незабаром сотники Станимир і Гофман попросили допомоги. Але штаби відповіли, що резервів немає, і таким чином група галицьких військ «Рудки»

була скоро розбита. Її залишки відходили на Ширець. Поляки захопили Рудки і розвивали наступ на Комарно з виходом у тили Львівської бригади Бізанца.

Архівні документи зберегли до наших днів немало свідчень мужності і героїства стрільців у тих сповнених драматизму важких боях. Серед них є згадка про медичних працівників бригади січових стрільців Мирона Заячківського і Романа Кузьму. Санітарні хорунжі підбирали поранених на полі бою, часто під вогнем надавали першу медичну допомогу, організували евакуацію їх у Ширець і далі на схід...

Через деякий час колишні стрільці стали провідними діячами Компартії Західної України і продовжили боротьбу за визволення поневоленого краю. На жаль, їх подальша доля склалася трагічно: обидва були репресовані і загинули в сталінських концтаборах...

Того ж нещасливого дня дев'ять тисяч легіонерів 4-ї піхотної дивізії навалилися на позиції частини групи «Крукеничі», де 50-кілометровий фронт тримали всього три курені. Природно, вони не витримали натиску і почали відходити.

Найбільш відчутний опір зустріла десятитисячна дивізія генерала Зелінського, яка атакувала ліву групу Самбірської бригади під командуванням сотника Михайла Федика. У цьому бою курінь поручника Антона Тарнавського відбив шість ворожих атак. Тільки після наказу командування пізнім вечором курінь знявся з позицій і рушив на Стару Сіль.

Дивно, але факт: протягом цього важкого дня Гірська бригада отамана Черського чомусь у бій не вступала, не одержавши завдання від командування. На другий день отаман самовільно залишив без бою Старий Самбір. Галицький письменник Андрій Чайковський, тодішній повітовий комісар Самбірщини, у спогадах «Чорні рядки» (Львів, 1928) з прикрістю писав про той відступ: «Це не паніка, яка

у війні буває, це добровільне уступлення з позиції, затрата всякої дисципліни».

Увечері 16 травня дивізія Александровича вдерлася у Самбір, а група Конаржевського захопила Комарно. Фронт Третього корпусу розколовся. Однак генералові Омеляновичу-Павленку не вдалося закрити пролом: резервів не було, а швидко перекинути сюди війська з іншої ділянки не було змоги. Цим і скористався Галлер, який напередодні отримав наказ Пілсудського якомога швидше зайняти нафтовий басейн двома ударами військ із Самбора на Дрогобич і з Комарна на Миколаїв. Готуючи операцію, група Сікорського 17 травня захопила Ширець, а Самбірська група потіснила у Карпати бригаду Черського.

ВІДСТУП

Лише на третій день операції командування відновило управління військами і почало вживати заходи для захисту нафтового басейну. Омелянович-Павленко наказав Гірській та частині Самбірської бригад негайно повернути Старий Самбір. Але, зустрівши незначний опір, здеморалізовані галицькі частини покотилися назад і поспішно підійшли до Турки. А незабаром ці чотири тисячі стрільців, такі потрібні армії у скрутний час, підійшли до Чехословаччини, де були інтерновані. Лише курінь Антона Тарнавського з боями пробився на схід і приєднався до своєї бригади.

У центрі бойового порядку Третього корпусу Кравса поляки створили сильну групу з частин Александровича і Бекера, яка отримала завдання захопити Дрогобич. Її частини перейшли по непошкодженому мосту через Дністер в Самборі, але просунулись

далеко вперед їм не дали курені Станіміра і Гофмана. На лінії Дубляни—Городище—Ступниця галичани відбили три ворожі атаки. Та вистояти не змогли. Після того, як легіонерам вдалося проломити оборону під Дублянками і вийти у фланг куреня Станіміра, галицькі частини відійшли у район Стрия.

Ввечері фронт наблизився до Дрогобича. Командування УГА робило все, що могло, аби тільки врятувати нафтовий басейн. «Наказав я стягнути до Стрия вісім куренів і стільки ж батарей,— згадавав генерал Омелянович-Павленко у книзі «Українсько-польська війна»,— й рішив 18 травня перейти в протинаступ на напрямку Стрий—Дрогобич. Одночасно наказав бригаді Бізанца тримати за всяку ціну Миколаїв».

Та втілити у життя цей план генералові не вдалося. Сильна Познанська група Конаржевського стрімким наступом захопила Миколаїв і важливий міст через Дністер. Згодом вона здобула Роздол, Пісочну і стала обходити фланг і тили угруповання, яке готувалось для оборони Дрогобича. Водночас до Стрия наближались із півночі частини генерала Сікорського. Командуючий ГА за цих обставин був змушений перекидати війська не на захист нафтового басейну, а на північ Стрия. А коли виникла реальна загроза оточення, наказав вивести стрільців на схід.

19 травня група генерала Александровича увійшла в Дрогобич, а Зелінського — зайняла Борислав і Трускавець. У руки противника потрапили великі запаси нафти, сотні залізничних вагонів.

Відчутною поразкою галицьких військ скінчилися того ж драматичного дня бої за Кам'янку-Струмилу. Поляки оточили місто. Після запеклого бою багато захисників міста загинуло, п'ятсот чоловік потрапили у полон.

Важке становище на фронті змусило уряд ЗУНР

шукати способи до укладення перемир'я. 18 травня командири корпусів отримали наказ вислати парламентарів із пропозиціями припинити вогонь. Але Йозеф Галлер, до якого направляли галицьких посланців, не захотів їх і слухати. Він виконував категоричний і однозначний наказ Пілсудського, який вимагав: «Йти вперед з найбільшою енергією без огляду на перемучення своїх військ на лінію Броди—Нижнів—Коломия».

Розвиваючи наступ, поляки 20 травня зламали опір галичан і захопили важливий стратегічний пункт — місто Стрий.

З втратою Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну і Стрия було завдано величезних ударів по економічному становищу та міжнародному престижу республіки. Обірвалися важливі зв'язки з Європою, шляхи доставки боеприпасів і зброї.

Польська агресія розповзалася по Галичині. Зі Стрия противник наступав на Ходорів. Водночас на львівському фронті досяг Яричева і Радехова, а на півночі — Лопатина. І лише на гострому виступі в районі Чишки і Підберезці, під самим Львовом, доблесні частини Осадного корпусу Мирона Тарнавського утримували свої позиції, мужньо відбивали численні атаки уланів і легіонерів.

Не перелічити подвигів стрільців Галицької армії, які проявили високі бойові і моральні якості, любов до батьківщини.

Одним з них був уродженець села Вишнівчик (нині Перемишлянського району на Львівщині) 23-літній Ананій Степанів — молодший брат відомої хорунжої УСС Олени Степанівної. У листопаді 1918-го він зібрав у Щирці сотню і бився з поляками під Львовом. Потім там же сформував курінь, очолив його і воював під Городком. Відважний сотник загинув у бою під Стриєм.

Всю армію облетіла звістка про подвиг командира кулеметного відділу Золочівської бригади — десятника Степана Кобзаря, який з двома кулеметами відбив кілька атак ворожої кінноти під Малехомом і був зарубаний уланами.

Хоробро воювали в небі Галичини льотчики Краснянського і Стрийського авіазагонів. Під час повітряного бою в районі Озерної на Тернопільщині полковник Джамбулат Кануков вступив у сутичку з групою ворожих літаків. Відважний повітряний боець був збитий і загинув. (Раніше така ж доля спіткала його сина). Під час другого бойового вильоту підбито літак Степана Хруща. Льотчик змушений був приземлитись на території ворожої Румунії. На очах солдатів, які намагалися полонити пілота, Хрущ спалив свій «Ньюпор», під вогнем переплив Дністер і добрався до своїх.

Незважаючи на серйозні втрати, підірваний воєними невдачами моральний дух, стрілецтво продовжувало боротьбу з ненависним ворогом. На жаль, вмсги командування армії вичистити тили і направити на фронт зайвих військових і придатних для служби (а таких, за свідченням Омеляновича-Павленка, було до 50 тисяч) довго залишалися без уваги. Тільки 13 травня видано відповідний наказ, але обставини на фронтах не дозволили його реалізувати. Практично припинилось постачання армії боєприпасами, продовольством, обмундируванням. До того ж становище ускладнила агресія боярської Румунії, армія якої за вказівкою Антанти просувалася в Карпати на придушення Угорської Радянської республіки і окупувала частину краю.

Після короткого перепочинку польські війська відновили наступ і 23 травня зайняли Броди, Буськ, Ходорів. А на другий день вибухнуло повстання бойовиків Польської організації військової у

Станіславі. За допомогою наступаючих на тимчасову столицю ЗУНР військ Румунії та польської дивізії Желіговського, яка йшла із Одеси до Польщі, повстанці оволоділи містом. Для Галицької армії, затиснутої з трьох боків, залишався один шлях для відступу — на Поділля.

Наприкінці травня ГА відійшла за Дністер, знищила мости і зайняла, по суті, кругову оборону в трикутнику між річками Збруч, Дністер і залізницею Гусятин—Чортків. Президент Петрушевич, уряд ЗУНР і Начальна Команда перебралися до Кам'янець-Подільського.

У ці дні Червона Армія підійшла до збручанських берегів і зупинилася: хоча президент Петрушевич відкинув мирні пропозиції Радянської влади, уряд України виконав свою заяву щодо недоторканості території Галичини і невтручання у її внутрішні справи.

Катастрофа на фронті, поразка армії змусили уряд ЗУНР піти на більш тісні зв'язки з Директорією. Тим більше, що і вона опинилася у такому ж становищі — її витіснили з України на клаптик подільської землі. До речі, розміщувалась вона у вагонах, що породило відомі рядки:

У вагоні Директорія,
Під вагоном територія.

На спільних нарадах розглядалися перспективи збереження державності. Євген Петрушевич продовжував сподіватись на справедливе вирішення галицького питання у Парижі, де вже більше місяця перебували В. Панейко, М. Лозинський і Д. Вітовський. Стало відомо, що з 29 квітня спеціальна комісія генерала Боти займалась проблемами Східної Галичини. 9 травня англійська делегація підготувала проект перемир'я, за яким група експертів повинна була виїхати у район бойових дій.

Але прибулі до Парижа Падеревський, Дмовський і Розвадовський — провідні діячі польського уряду і армії — зробили все, щоб не допустити миру. Вони зводили фантастичні наклепи на ЗУНР, звинувачували українців у агресивності і категорично відмовлялись від переговорів з ними.

25 травня делегацію ЗУНР прийняли Вільсон, Ллойд-Джордж і Клемансо. Михайло Лозинський згадував, що вони, у першу чергу, намагались з'ясувати позицію галичан: тобто чи готова ЗУНР до збройної боротьби проти Республіки Рад. Представники Галичини просили припинити агресію Польщі, зазначали, що всупереч рішенням Антанти армія Галлера воює у Східній Галичині. На що Клемансо лицемірно запевняв, що цього не може бути, бо армія надіслана з умовою не брати участі в боях проти ГА. І це говорилось у дні, коли дивізії Галлера окупували майже всю територію республіки!

У статті «Мирова конференція 1919 р.» (Історичний календар-альманах «Червоної Калини». 1939) відомий український історик І. Борщак зазначав, що іншого ставлення від лідерів Антанти годі було чекати. Відомо ж, що Ллойд-Джордж і Клемансо були прихильниками Польщі, а маршал Фош вважав усіх українців більшовиками. Тільки перед своєю смертю генерал Камбон визнав, що по відношенню до Галичини Антанта була явно несправедлива.

Так і минув кінець травня для керівників республіки і армії — у нарадах, дискусіях щодо подальших дій. Хто пропонував протриматись на клаптику території до кращих часів, хто — перейти до Румунії під опіку Антанти. Директорія і особливо Симон Петлюра закликали негайно ліквідувати польський фронт і повернути війська проти Червоної Армії.

І хоча галичани не знали, що уповноважений Директорії Курдиновський підписав у Варшаві таємну

угоду, за якою УНР визнала право Польщі на загарбання Східної Галичини, пропозиції Головного отамана не пройшли. Проти них особливо різко виступили військові, зокрема Мирон Тарнавський і Віктор Курманович. Вони довели таки, що центральним для Галицької армії залишається польський фронт, а головним ворогом — загарбники із Заходу.

ЧОРТКІВСЬКИЙ ПРОЛОМ

У зв'язку із втратою території ЗУНР на початку червня 1919 року її уряд — Державний секретаріат — був розпущений, а Євген Петрушевич оголошений диктатором республіки. Відбулась і зміна командуючого ГА — замість обвинуваченого у військових невдачах Омеляновича-Павленка призначили генерала колишньої російської армії Михайла Грекова.

Усупереч бажанню Петлюри негайно кинути галичан у битви проти Червоної Армії генерал Греков, стосунки якого з Головним отаманом були препогані, почав готувати наступальну операцію у напрямі Чортків, Львів. Проти цього наміру виступили Омелянович-Павленко, який вважав наступ абсурдом, а також генерал Курманович, послаючись на нечисленність стрільців. Їх і справді було мало — до 25 тисяч стрільців і старшин. Але нового командуючого гаряче підтримали майже всі командири бригад і куренів.

Цікаво, що плани наступу народилися безпосередньо у частинах. Так, у корпусі Тарнавського група старшин у складі А. Шаманека, О. Букшованого, Р. Волощука 5 червня представила Курмановичу розроблений у деталях план наступу на Чортків, який і покладено в основу Чортківської операції.

Прологом загального наступу став бій за Ягільницю увечері 7 червня. Як згадував командир

Львівської бригади А. Бізанц, виконати це бойове завдання доручалось одному з кращих куренів під командуванням сотника Михайла Дибуляка.

Високими густими житами галицькі стрільці впри-тул наблизились до зайнятого поляками великого села. Після короткого артилерійського нальоту вони стрімкою атакою увірвались у Ягільницю. Наступ галичан для ворога був несподіваним. Гарнізон села розгромлено вщент, захоплено полонених, трофеї. А головне — відкрито шлях на Чортків. Втрати куреня були невеликі. У цьому бою серед інших загинув блискучий командир сотні 22-річний поручник Клим Утриско, недавній учитель з Комарна на Львівщині.

На другий день полковник Тарнавський кинув у ледь помітний пролом майже весь корпус. Сіявся літній дощ. По коліна в болоті стрільці бригад Бізанца і Вольфа наступали вздовж залізниці. На околицях міста їх зустріли нищівний вогонь противника з пагорбів. Поки галицька артилерія знищувала вогневі точки, січовики здійснили стрімкий маневр і ударом з тилу примусили ворожий заслон відступити. Ввечері Чортків — важливий вузол противника на галицькому фронті — було взято. Дивізія Сікорського, яка обороняла місто, зазнала серйозних втрат: частини Тарнавського захопили 200 полонених, 52 кулемети, багато військового майна. Залишки дивізії у паніці відступили до Бучача. На фронті утворився загрозливий для ворога пролом.

Блискуча перемога під Чортковом, Ягільницею і Джурином викликала велику радість і ентузіазм у військах. «Наступ на Чортків і зайняття його був світлою нашою перемогою, — згадував у «Літописі Червоної Калини» (1937. № 5) учасник тих пам'ятних подій поручник Петро Мигович, — що дала сильного духа і віри нашому стрільцтву у власні сили».

К. Трильовський

М. Галушинський

Митрополит А. Шептицький освячує прапор легіону УСС.
Розвадів, 1917 р.

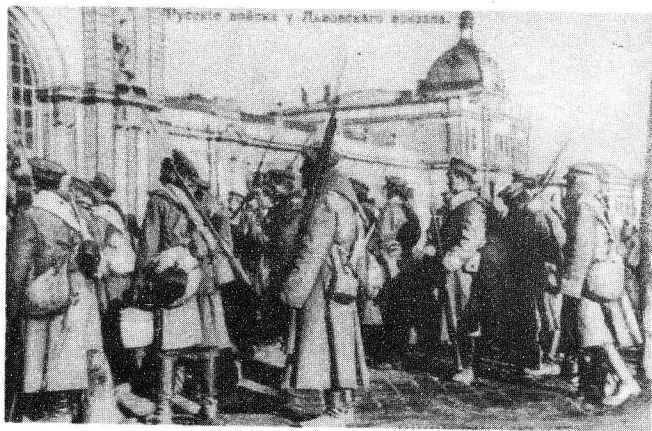
С. Горук

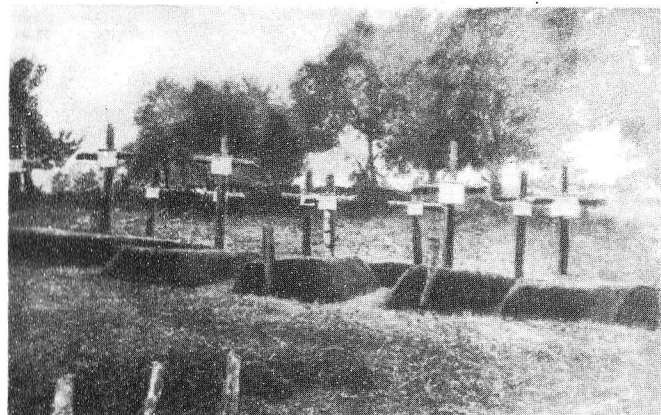
Г. Коссак

На горі Маківці

Російські солдати у Львові

Стрільцькі поховання у с. Посухові на Березанщині.
Фото 20-х р.

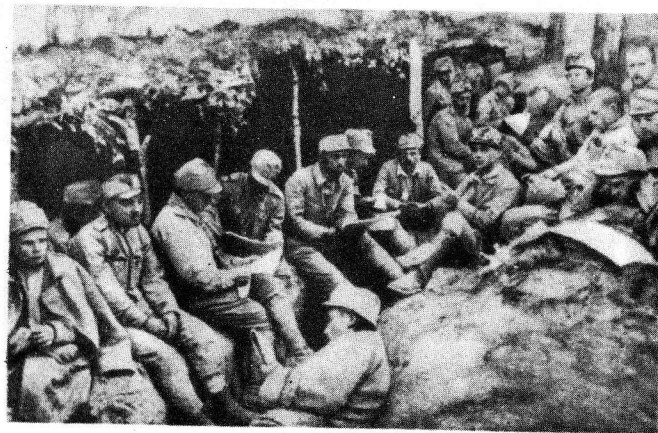
О. Букшований

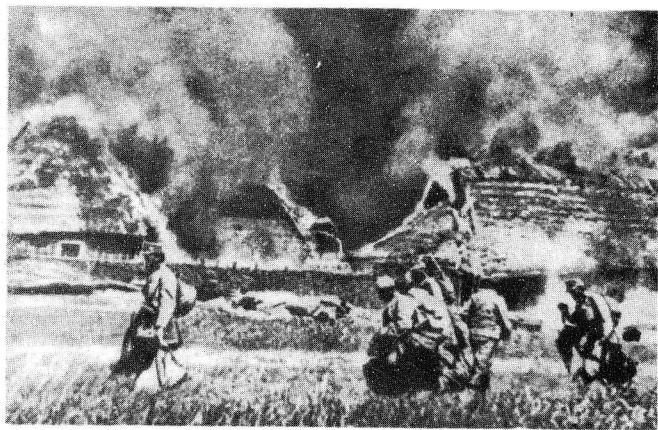
П. Франко

І. Франко у стрілецькому притуці у Львові. 18 січня 1916 р.

Фронтові будні січовиків

Бій у околицях села Конюхи 1917 р.

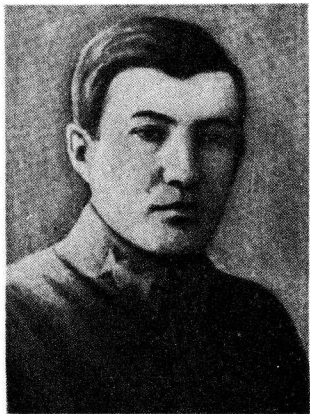
Стрілецька атака

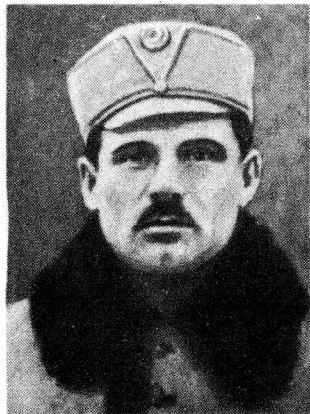
У пріюті стрілецьких сиріт. Львів, 1916 р.

Братання стрільців із російськими солдатами. Тернопільщина, весна 1917 р.

З. Носковський

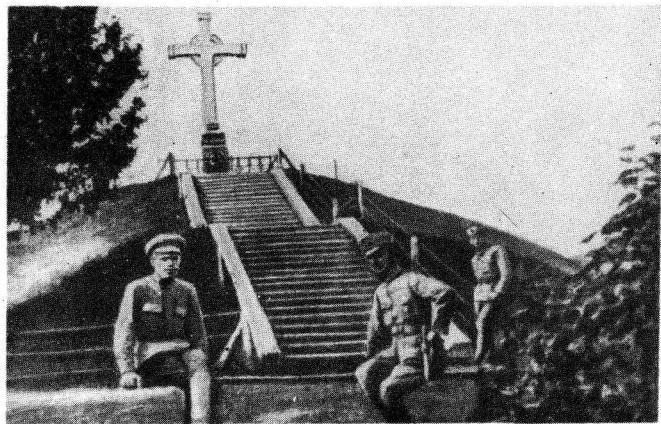
М. Стронський

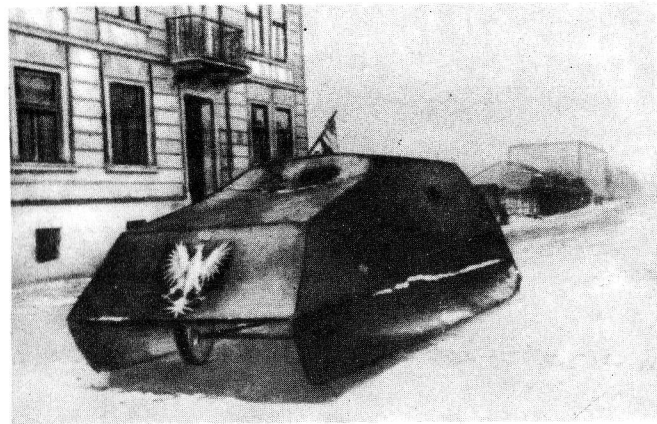
С. Паньківський

Д. Вітовський

Стрільці на могилі Т. Шевченка. Канів, літо 1918 р.

Підбитий польський танк на вулиці Львова. Листопад 1918 р.

М. Гайворонський

Ю. Шкрумеляк

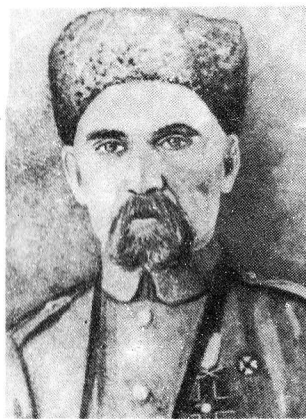
Є. Петрушевич

С. Петлюра

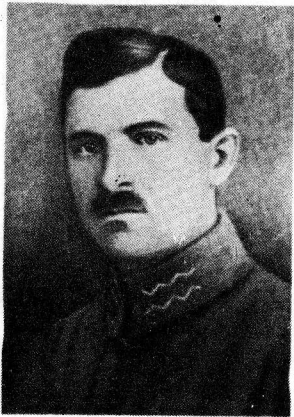
О. Курилас у фронтівій майстерні

М. Омелянович-Павленко

М. Тарнавський

О. Станімір

О. Микитка

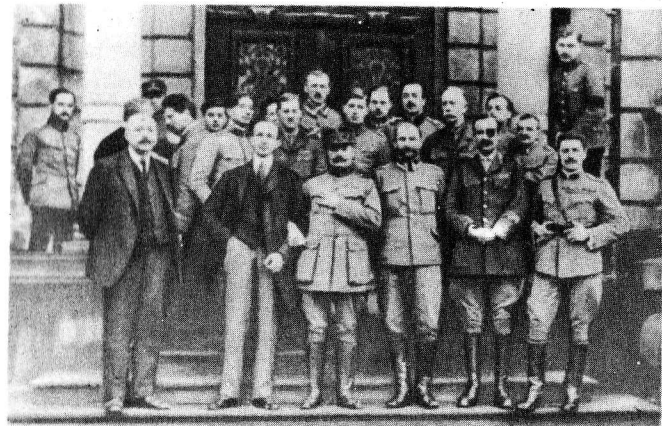
Ю. Пілеудський

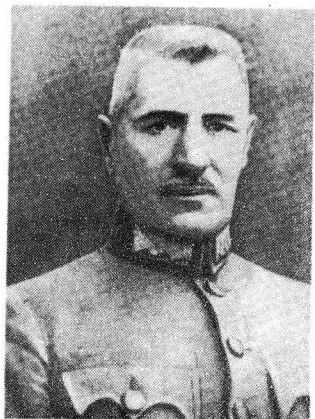
Й. Галлер

Залізничний вокзал у Городку після боїв у березні 1919 р.

Місія Бертелемі у Львові. Лютий 1919 р.

А. Кравс

А. Бізанц

П. Ковалишин

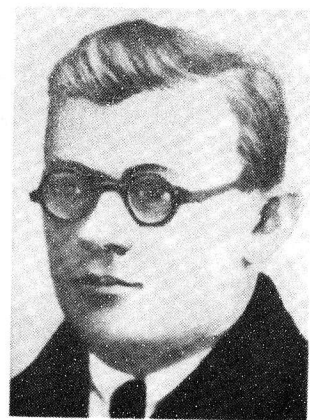
В. Порайко

Літак авіазагону УГА. *Красне, 1919 р.*

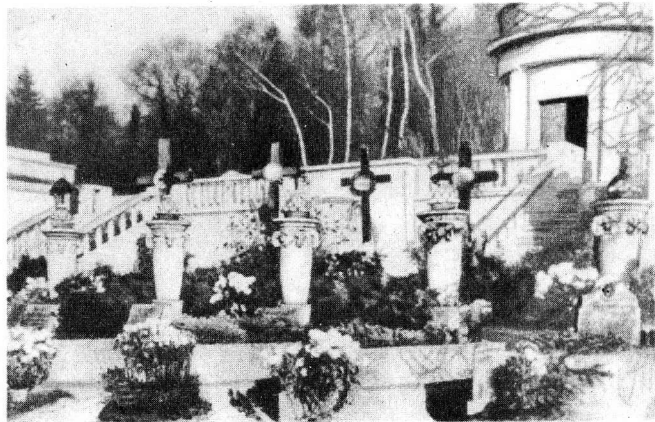
Р. Кузьма

Й. Крілик

Бійці 402-го Галицького полку 45-ї стрілецької дивізії. 1920 р.

Меморіал польських солдатів у Львові. 1930 р.

Ми йдем вперед, над нами вітер віє.
І рідні нам вклоняються жита,
Від радощів у грудях серце мліє —
За волю, край і смерть нам не страшна,—

писав стрілецький поет Невестюк, виражаючи почуття захисників батьківщини.

За чортківську перемогу Мирон Тарнавський був удостоєний звання генерала. Альфред Бізанц став підполковником, Михайло Дибуляк і Роман Волошук — отаманами. Державних нагород — орденів і медалей уряд ЗУНР не впровадив.

Розвиваючи наступ на захід, корпус Тарнавського 10 червня підійшов під Бучач. Противник спішно підтягував сюди значні сили, які мали закрити пролом. Та в дводенних запеклих боях усі сім його куренів були потрошені і відкинуті на Підгайці.

Важливу роль у операції та її розвиткові відіграла галицька артилерія. «Велика частина заслуг за чортківську і пізніші перемоги належить безперечно нашій артилерії,— писав у своїх спогадах у альманасі «Літопис «Червоної калини» (1923) сотник Роман Волошук,— якої тодішні подвиги граничать просто з легендарним героїзмом. Наші батареї не тільки йшли тоді в першій бойовій лінії, але дуже часто вихвачувалися далеко наперед, гналися бурею, трошили всякий опір противника і давали охоти піхотинцям, пориваючи їх за собою».

Так було у бою за Бучач, де першими увірвалися в місто артилеристи хороброго сотника Степана Когута і батареї Володимира Галана, які відбили сильну контратаку уланів. До речі, останній, опинившись після війни в еміграції за океаном, став відомим громадським діячем, очолював комітети допомоги інвалідам УГА, організації галицьких стрільців, які сприяли і надавали допомогу визвольному рухові у поневоленій Галичині.

Одразу ж після здійснення прориву в Чортків прибув генерал Греков і поставив завдання корпусам наступати на Тернопіль, Львів, Станіслав. Для розгрому значного ворожого угруповання силою до 20 куренів у районі Тернополя командуючий об'єднав Перший і Другий корпуси в групу генерала Тарнавського.

15 червня галицькі частини визволили Тернопіль. При цьому повністю розгромлені дев'ять ворожих полків. Поляки відступали на Броди, Львів, Збараж. Водночас корпус генерала Кравса підійшов до Галича. Під загрозою оточення противник розпочав евакуацію Станіслава.

У подальші дні значних успіхів досяг корпус Микитки, який зайняв Золочів, а 24 червня — станцію Ожидів. До галицької столиці залишалось близько 50 кілометрів.

Важче довелось українським військам на Тернопільщині. Противнику вдалося зосередити під Бережанами понад двадцять полків, підготувати до оборони район Рогатина та підступи до Дністра.

Мальовничі лісові узгір'я Бережан, зокрема пагорби Лисоні, були добре знайомі січовим стрільцям, які оборонялись тут у роки першої світової війни. Нині ж доводилось брати штурмом ці позиції. Генерал Тарнавський відмовився від лобового наступу на Бережани. Знову, як це було під Чортковом, він наказав бригаді УСС обійти ворожі укріплення праворуч і вдарити у фланг противникові. Але січовики зустріли шалений опір.

Три дні і три ночі під Бережанами гриміла канонада, горіли підміські околиці. Тільки завдяки героїзму стрільців і старшин вдалося зламати відчайдушний опір поляків.

Документи Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, спогади свідків та учас-

ників цих подій донесли до нас згадки про те, як поранений командир сотні хорунжий Роман Кривоус продовжував керувати боєм свого підрозділу, як сотник Степан Когут зі своїми артилеристами під щільним кулеметним вогнем мужньо протистояв ворожій кінноті. Це в тих боях стрілець Михайло Зайчук виніс із пекла бою пораненого командира, а поручник Микола Гайдучок під час контратаки легіонерів замінив убитого кулеметника і бився до останнього подиху.

Тоді ж молодий кулеметник Йосип Купранець відбив атаки легіонерів. Уродженець села Золотники (нині Тербовлянський район на Тернопільщині) потім служив у Червоній Армії, працював на Радянській Україні. У 1929 році він за завдання Комінтерну повернувся у рідні краї на підпільну роботу, обирався членом ЦК КПЗУ, неодноразово арештовувався польською поліцією, сидів у тюрмах. Після війни — співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР. Помер 1953 року в Львові.

Вибух активності і значний успіх Галицької армії сколихнув увесь край. Десятки тисяч добровольців зголосилися до лав збройних захисників батьківщини. Генерал Греков повідомляв Євгена Петрушевича, що на призовні пункти і просто до наступаючих частин з'явилося 90 тисяч добровольців. І як було прикро командуючому, що за нестачею зброї до війська зараховано лише 15 тисяч, а решту відправили по домівках. Тоді ж сформували чотири нові бригади і створили два корпуси.

Польське командування охопила паніка. Відбувалися переговори з Варшавою про потребу негайної допомоги. Один з польських офіцерів у листі додому писав: «Минулих тринадцять днів — це один великий меч за Львів. Неприятель зібрав все: закордонів, «добровольців» набрав в селах, і, гнані

кнотом, ватаги недобитків, банди волоцюг і злодіїв... Нарешті 27 травня прийшла очікувана допомога. Другий раз в кампанії рятують нас війська резерву».

І справді, противник стягнув на південний схід від Львова значні резерви. Їх передові частини досягли річки Свірж, де закріпилися разом із відступаючими. На жаль, внаслідок відсутності транспорту генерал Греков не зміг терміново перекинути на цей напрям хоч би частину сил Першого корпусу, який вів бої під Красне.

Зупинка операції через триденні бої під Бережанами, повільний наступ у центрі та на лівому крилі фронту Галицької армії дозволили противникові зосередити значні сили проти Першого і Другого корпусів, які вже вихалися без боєприпасів. До того ж допомагати «самовільному» наступові галичан Симон Петлюра не вважав за потрібне. Двадцять днів безперервних боїв до краю стомили людей. Ситуація, таким чином, з кожним днем ставала більш загрозливою. Операція, яка так вдало почалася, опинилася під загрозою провалу. Уникнути його так і не вдалося.

28 червня противник розпочав контрнступ широким фронтом від Бродів до Калуша. Його піхотні і кінні дивізії вже 29-го досягли Бережан, Нижнева, Коропця. На цих рубежах розгорілися запеклі бої. У ті драматичні дні біля Підлисся, де майорить на далеку відстань хрест Маркіяна Шашкевича, при підтримці артилеристів Володимира Галана відбивав численні атаки уланів командир бригади Богуслав Шашкевич — внук славетного письменника. Його життєвий шлях обірвався 1935 року на чужині, у далекому Едмонтоні.

О горе! Ми не мали чим стріляти!
Останні кулі кинувши у січ,

Сто тисяч війська стало відступати...
Стрільці обнурені, сумні як ніч,
Тягли ранених, коні і гармати,
А всім розлука визирала з віч! —

писав тоді стрілецький поет Василь Пачовський.

Ворога вдалося затримати лише на рубежі Чорткова. Наступило коротке затишшя. Диктатор зібрав у Кам'янці-Подільському велику нараду за участю М. Грекова, М. Тарнавського, О. Микитки, А. Шаманека, А. Кравса, на яку прибув і Головний отаман.

Євген Петрушевич оголосив, що командуючим УГА замість М. Грекова призначається генерал Тарнавський. Для військових не було таємницею, що цього вимагав Симон Петлюра, який вів себе як господар: усіляко намагався прив'язати до себе Петрушевича, а головне — Галицьку армію, загравав із Тарнавським.

Але галичани не поспішали. Вирішено послати до польського командування делегацію на чолі із Степаном Шухевичем з пропозиціями про перемир'я. Та поїздка місії Шухевича до Львова не була успішною.

Шукали й інших шляхів. Незалежно від диктатора генерал Тарнавський надіслав свого представника до командування Червоної Армії, щоб з'ясувати, як воно ставиться до Галицької армії взагалі, зокрема до можливого переходу галичан за Збруч. А трохи раніше, 24—25 червня, командир Першого корпусу Осип Микитка вів переговори в Дубно з делегатами радянських військ, які, до речі, перед тим відбили у поляків Броди, залишивши згодом місто галичанам. Як згадував Степан Шухевич, була досягнута домовленість про приїзд делегації Червоної Армії до Чорткова.

Як бачимо, серед різних верств військових зароджувались реальні плани про союз з Радянською Україною. «Серед національного табору Галичини, навіть серед урядових сфер ЗУНР були такі елементи,— писала газета уряду ЗУНР в еміграції «Український прапор» (1928, 1 квіт.),— котрі во ім'я ідеї національної єдності готові були піти на союз з більшовиками, аби тільки відбити Галичину і західноукраїнські землі від Польщі і інших окупантів».

Уряд Радянської України і командування Червоної Армії були готові підписати угоду з диктатором Петрушевичем на цілком пристойних, за оцінкою Михайла Лозинського, умовах: розірвати союз з Петлюрою, відкликати від нього січових стрільців Євгена Коновальця, створити спільну армію при збереженні автономії УГА, невтручання у внутрішні справи ЗУНР. Командуючий Українським фронтом Антонов-Овсієнко по-дружньому заявив делегатам Галицької армії: «Ви іншого виходу не маєте, тільки або піти з нами, або героїчно погинути»,— згадував Лозинський.

Але Євген Петрушевич не наважився на такий крутий поворот. До певної міри, крім усього, діяв на нього тиск митрополита Шептицького. Коли до того дійшли вісті про спроби переговорів з Радянським урядом, то митрополит через Л. Цегельського (який постійно знаходився у Львові) передав Петрушевичу: «Ніякого контакту, а тим більше єдиного фронту з більшовиками бути не може. Той, хто підтримує цей контакт і прагне утворення єдиного фронту з безбожними більшовиками,— зрадник народу і церкви». Мабуть, митрополит Андрей керувався не тільки ворожим ставленням до Радянської влади; не останню роль відіграли і родинні зв'язки: адже начальником штабу польської армії був його брат Станіслав. Та головне полягало в тому, що вже

занадто «міцна була гіпноза за Антантою» з боку Петрушевича,— пояснював Михайло Лозинський.

Однак Антанта завдала вождям ЗУНР жорстокого удару: 25 червня 1919 року Верховна рада в Парижі остаточно поставила хрест на існуванні Західноукраїнської республіки. У своїй постанові верховоди Заходу зазначили: «Щоб боронити особи і місцеве населення проти небезпеки, які їм грозять від більшовицьких банд, Найвища Рада союзних і прийнятих до союзу держав вирішила уповноваженим сил Польської республіки вести свої осередки аж по р. Збруч».

Водночас 24 червня з Парижа до Кам'янця-Подільського прибула і надовго осіла місія Вищої ради. Її завдання стало зрозумілим на нараді за участю Петлюри і керівництва ЗУНР 30 липня, на якій Головний отаман доповів послам Заходу план ліквідації Радянської влади на Україні та виклав вимоги щодо постачання йому зброї з розрахунку на півмільйонну армію.

З благословення Антанти польські загарбники перейшли в наступ. 16—18 липня ар'єргарди частин Галицької армії вели останні бої з противником на рідній землі, забезпечували відхід і переправи військ через Збруч. Таким чином УГА опинилася за межами батьківщини — на Поділлі, в трикутнику річок Збруч і Дністер, на території, яку поки що контролювали війська Петлюри.

Але стрільці своїми помислами були в рідних краях.

Як там удома? Як родина, близькі?..

Протягом перших двох місяців окупації польські війська влаштували у Львові кривавий єврейський погром, жертвами якого стали чотири тисячі сімей, убито 516 чоловік. Посилився визиск україн-

ських робітників і селян. У відповідь відбулось розгортання визвольного руху, зокрема відновилися страйки нафтовиків, озокеритників, батраків. Поширювали вплив на маси перші комуністичні комірки у Дрогобичі, Стебнику, Тернополі, Стрию, Станіславі, які перед окупацією об'єдналися у Комуністичну партію Східної Галичини. До першого ЦК партії увійшли недавній стрілець Карло Саврич (Максимович), якого обрано першим секретарем, галичанин-більшовик Василь Сірко та інші активісти національно-визвольного руху.

Піднесли духом польські поміщики, які зберегли за собою великі маєтки — в середньому близько 1000 гектарів землі. У той же час 4/5 селянських господарств заледве зводили кінці з кінцями на двох і менше гектарах. Приблизно 80 тисяч селянських сімей взагалі не мали наділів, живучи з випадкових приробітків у маєтках поміщиків і осадників. Щонайменше 400 тисяч галичан були охоплені епідемією плямистого і черевного тифу, причому смертність становила десять відсотків, а в окремих повітах — п'ятдесят. Десятки тисяч галичан тулилися в напівзруйнованих будівлях, землянках і навіть у норах.

Тривала полонізація українських шкіл, які ставали виключно польськими або ж утраквістичними (польсько-українськими). Катастрофічно зросли ціни на картоплю, молоко, сіль, дрова.

Ой чи ж мені веселитись
У лиху годину,
Запродано мене вчора,
Як тую скотину.

Продав мене ситий Париж
Голодній Варшаві,
Втішаються нині наші
Вороги лукаві.

Лучше було б не дожити,
Полягти у бою
І не чути, як торгує
Захід головою.

Ці тужливі рядки 1923 року опублікував стрілецький часопис «Український скиталець» (№ 9—10).

Національно-визвольна війна ЗУНР та її армії проти агресії буржуазної Польщі, підтримуваної Антантою, закінчилась поразкою українців. Та, мабуть, вина армії в цьому — найменша. «Озброєні по останньому слову, дивізії Галлера мали перевагу над неодягненими, зле взутими, скупом і бідно озброєними військами УГА, — писав Володимир Винниченко у книзі «Відродження нації» (Київ—Відень, 1920). — Але той факт, що Українська галицька армія кілька місяців стримувала натиск, тим його показує велику силу духу».

Однак уряд ЗУНР, командування армії, загартовані боями стрільці і старшини не вважали війну проти польських загарбників закінченою. По-різному бачили вони шляхи визволення краю, але в одному були переконані — боротьба триватиме.

На крутих переломах

ЗАЖУРИЛИСЬ СТРІЛЬЦІ СІЧОВІІ...

Задушливого липня 1919 року знесилена восьми-місячною війною Українська галицька армія залишила Надзбруччя і опинилася на подільських просторах. Фактично ж — на клаптику території, як вже згадувалося, у районі Кам'янця-Подільського, куди Червона Армія загнала Директорію. Так УГА потрапила у табір ворогів Української Радянської Республіки. Вже знайомий нам Михайло Лозинський писав, що доки вона захищала від польських загарбників свою землю, «доля її була національно-революційна. Переходячи Збруч, галицька армія стала на роздоріжжі».

Такий поворот подій викликав у багатьох стрільців і старшин розпач, падіння морально-бойового духу. Чимало обвинувачень адресувалось Євгену Петрушевичу і його урядові. Навіть урівноважений полковник Гриць Коссак, один із відомих командирів

армії, у ті дні обурено заявив: «Після безглузлого і злочинного запродавця теперішнім українським урядом нашої землі Польщі далі служити йому не буду».

Головний отаман Симон Петлюра з радістю прийняв під опіку сорокати тисячу, загартовану в жорстоких боях армію, бо надіявся з її допомогою виправити своє безнадійне становище і повернути Київ. «На допомогу нам прийшли брати-галичани, — писав він у наказі по Дієвій армії УНР 22 липня 1919 року, — вони залишили свої оселі, відходячи від переважного силою ворога, але прийшли на наш терен, як то належить дисциплінованій армії й свідомій у правоті свого діла і своїх змагань».

Тоді ж у міському театрі відбувся урочистий вечір на честь Галицької армії. Після показу драми Старицького «Дорошенко» на сцену вийшов Петлюра. «Наш шлях зараз на Київ і до Чорного моря, — заявив він. — Вас, брати, ми чекали два роки і сподіваємось, що у спільній боротьбі ми дійдемо до бажаної мети». Диктатор ЗУНР Євген Петрушевич підтримав Головного отамана. «Я певний, — сказав він, — що ми переможемо ворогів і здобудемо Галичину».

Але далеко не всі присутні поділяли точку зору і плани керівників УНР та ЗУНР. Командуючий УГА генерал Гарнавський, начальник штабу полковник Шаманек, генерал Кравс вважали, що не варто Директорії втягуватись у війну проти Радянської влади. Вони пропонували відійти на південь і створити в районі Одеси тимчасову базу, посилити армію 20—30 тисячами галичан з італійського полону і повернутись у рідні краї з тим, щоб визволити Галичину з-під ярма польської окупації. Генерал Курманович висловив побажання відійти у Карпати і залишити поляків віч-на-віч з Червоною Армією. Ота-

мани Букшованій і Льонер, сотник Сіяк виступали за переговори з червоноармійським командуванням, враховуючи неодноразове звернення голови уряду Радянської України Раковського з пропозиціями про спільні бойові дії проти військ буржуазної Польщі. Між іншим, ще у травні 1919 року діяч Національної ради Цегельський писав, що необхідне «з'єднання всіх українських земель в одну, хоч би і радянську, але все ж таки українську».

Та прийнято план Петлюри. І це було цілком зрозуміло: адже на основі ухвали між ЗУНР і УНР від 22 січня 1919 року про соборне возз'єднання України тільки Директорія постійно надавала військову допомогу Галицькій армії у ході національно-визвольної війни. І після переходу за Збруч ГА отримала від Директорії у достатній кількості озброєння, обмундирування, гроші. Правда, замість обіцяних щомісячно 300 млн. карбованців у липні отримано лише 120. До того ж їх вартість з часом різко падала: на стрілецький оклад можна було купити лише дві буханки хліба.

По армії було кинуте клич: «Через Київ — на Львів!» Так і говорилося у наказі командуючого УГА — «Вирвати матір українських городів — столицю Київ, а звідти рушити переможно на галицьку столицю — Львів».

28 липня група полковника Арнольда Вольфа у складі Другого корпусу УГА і корпусу Січових стрільців під командуванням полковника Євгена Ковнальця перейшла в наступ. Завдяки значній перевазі над червоними вона незабаром зайняла Проскурів (нині Хмельницький), Деражню, Старокостянтинів і просувалась на Коростень. 44-та стрілецька дивізія Миколи Щорса билася завзято, але змушена була відступати.

6 серпня розпочала наступ на Київ основна

40-тисячна група генерала Кравса у складі двох галицьких корпусів та двох дивізій Дієвої армії. Майже без боїв вони зайняли Жмеринку, а 10 серпня — Вінницю, яка стала тимчасовою столицею Директорії. На честь перемоги тут відбувся військовий парад. З балкона готелю Симон Петлюра радісно вітав запорізьку кінноту, галицьких стрільців і артилеристів.

У той же день до галичан надійшла сумна звістка про трагічну загибель першого командуючого УГА, військового міністра полковника Дмитра Вітовського. Як відомо, останнім часом він перебував у Парижі, де у складі делегації ЗУНР брав участь у роботі Мирної конференції. Повернутись у тодішній ситуації через fronti до Кам'янця-Подільського можна було тільки літаком. Вітовський прибув у Бреслау, де друкувалися для Директорії гроші, звідки літаками переправлялися на Україну.

4 серпня п'ятимоторний транспортний літак, зафрахтований у Німеччини, піднявся з місцевого аеродрому і взяв курс на схід. Раптом він вибухнув і розвалився у повітрі. Його екіпаж і пасажери, серед яких був Дмитро Вітовський, загинули. Прах галичанина захоронено на кладовищі в Берліні. Згодом на кошти української громадськості герою споруджено величний пам'ятник. Протягом двох десятиріч, практично до другої світової війни, стрілецькі товариства США, Канади, українська громадськість Німеччини, Чехословаччини, Польщі неодноразово намагались перевезти до Львова прах героя листопадового повстання 1918 року. Однак ця благородна ідея залишилась нереалізованою.

Схилимо голови... Нова труна.
Нова тяжка, безмірна втрата...
Розбитий келих без вина,
Народ без сина і без брата...

Схилимо голови... Новий удар,
Нова стріла в розбиті груди...
Упав орел, упав з-під хмар;
І вже його нема й не буде...

Упав орел... Високі небеса
Орлиних крил уже не бачуть,
Умерла гордість і краса;
Душа і очі плачуть —

О, не хилить голов своїх в журбі,
Найдіть на рани ліки;
Хто уміра у боротьбі.
В серцях живе во віки!

Живе! Хай Чайка-Мати над Орлом
Не в'ється і не квилить;
Хай ворог і не квапить;
Хай ворог сам віддасть чолом
І голову похилить!

Цей поетичний некролог «Пам'яті Д. Вітовського» видатного українського поета О. Олеся з'явився 1919 року у віденському часописі «Український скиталець»...

Розвиваючи наступ, група генерала Кравса зайняла Бердичів, Козятин, Фастів. Головні сили Червоної Армії були задіяні проти військ 40-тисячної Добровольчої армії.

А тепер відкріємо книгу спогадів її командуючого Антона Івановича Денікіна «Поход на Москву («Очерки русской смуты»)», яка була написана у середині 20-х років у Брюсселі. 1990 року її перевидав Київський філіал «Воениздата». У ній генерал-лейтенант царської армії, зокрема, зазначає, що у ті дні його війська вели наступ широким фронтом від Волги до Дніпра і досягли Воронежа та Курська. До кінцевої мети — Москви залишалось зовсім мало. Отже, радянським військам було не до України. Успішно розвивала наступ на Умань і Одесу третя

група українських військ, до якої входили дивізії Юрія Тютюнника і Марка Удовиченка, а також бригада січових стрільців і Стрийська із складу Галицької армії. Незабаром у районі Білої Церкви вони зустрілись з частинами шеститисячної групи Добармії київського напрямку під командуванням генерала Юзефовича. Проте, згідно з наказом Петлюри, бойових дій проти денікінців не вели.

У результаті становище радянських військ на правобережній Україні різко погіршилося. Поблизу Одеси відрізано три дивізії, з яких утворилася Південна група під командуванням Йони Якіра. Незважаючи на важке становище, війська намагалися виконати вказівку В. І. Леніна, який 9 серпня надіслав їм телеграму: «...оборонятися до останньої можливості, відстоюючи Одесу і Київ, їх зв'язок і зв'язки з нами до останньої краплі крові».

У останній день літа головні частини генерала Кравса вступили в Київ. Водночас з лівого берега Дніпра, подолавши опір галицьких стрільців на мостах, у столицю увірвались кінні полки армії Денікіна. Як згадував генерал, «війська генерала Бредова форсували Дніпро і увійшли у Київ одночасно... з галичанами Петлюри, які наступали з півдня».

Після кількогодінних сутичок на вулицях і в парках столиці розпочалися переговори. У своїх спогадах Антін Кравс писав, що на всі його пропозиції генерал Бредов зухвало заявляв: «Київ, мати городів русских, никогда не был украинским и не будет!» За вимогою денікінського командира українські війська відійшли на демаркаційну лінію Попільня—Сквира.

А незабаром, у першій половині вересня, під ударами 44-ї дивізії Івана Дубового (Микола Щорс загинув під Коростенем 30 серпня) відкинута до Житомира група Вольфа. На цьому бойові дії Га-

лицької армії проти Червоної Армії припинились і більше не відновлювались.

У ході серпневих операцій за Збручем УГА втратила вбитими і полоненими дві тисячі стрільців і старшин.

Похід на Київ протверезив багатьох. Серед стрільців наростало незадоволення. Все більше галичан відмовлялись воювати проти єдинокровних братів-червоноармійців, переважно селян. До того ж галичани фактично допомагали денікінцям і полякам — ворогам українського народу. Нарешті, внаслідок переговорів представників Петлюри з Пільсудським погіршилися стосунки між Головним отаманом і Петрушевичем. Тому, коли Південна група Якіра пробивалась на північ до основних сил Червоної Армії і Петлюра кинув проти неї галичан, вони проігнорували наказ Головного отамана. А загін сотника Івана Сіяка майже цілком здався в полон. Саме тоді член Реввійськради групи Володимир Затонський після бесід із Сіяком написав листа В. І. Леніну з проханням прийняти галичанина. Нашому землякові, уродженцю села Муроване (нині Пустомитівський район на Львівщині) пощастило тоді зустрітися з вождем революції і Миколою Бухаріним, які й дали йому рекомендації до вступу в ряди РКП(б). Про це свідчать записи в одній з його особистих справ, що знаходяться в Центральному державному архіві Жовтневої революції УРСР у Києві.

У середині вересня, коли згадана Південна група Якіра вийшла в район Погребища, командуючий УГА генерал Тарнавський наказав відвести частини Кравса на захід і без перешкод пропустити радянські війська. Колишній артилерист Денис Оницьук у спогадах, опублікованих на сторінках «Літопису «Червоної Калини» (1933, № 9) писав, як

галицькі стрільці «установилися двома рядами по обох боках дороги і в цей спосіб, парадно, пропускали серединою надходячих більшовиків. Це була 45-та совіцька дивізія 14-ї армії. Проходили радісні, веселі, захоплені...»

Вже 17 вересня війська Південної групи разом із 44-ю дивізією викинули денікінців із Житомира, а 14 жовтня зайняли Київ.

У СТАНІ ДОБРАРМІЇ

То були дні, коли Червона Армія завдала відчутної поразки Денікіну під Орлом і Воронежем і перейшла в наступ по всьому 500-кілометровому фронту.

Директорія намагалась використати сприятливі обставини і очистити Україну від денікінців. Євген Петрушевич прибув у Бердичів і наказав корпусу А. Вольфа ліквідувати Північний фронт проти радянських військ. У середині жовтня головні сили УГА зосередилися в районі Липівця, Немирова і перейшли в наступ на Христинівку, Гайсин. Цією операцією Галицька армія об'єктивно допомагала Республіці Рад у боротьбі проти Денікіна.

21 жовтня на південній ділянці фронту від Монастирища до Немирова розпочалися запеклі бої.

Група генерала Кравса, яка наступала на Монастирище, внаслідок упертого опору білогвардійців так і не змогла прорвати ворожу оборону. Більш успішно діяла правофлангова група Вольфа. Рішучим натиском Львівська бригада і бригада УСС захопили Брацлав, ущент розгромили денікінський гарнізон. «Від вогню наших гранат, — згадував артилерист поручник Павло Магас (Літопис «Червоної Калини», 1933. № 4), — запалився дім на ворожій

стороні. Буйне полум'я бухнуло вгору огненними язиками та освічувало нам поле ворожої операції. В місті постала паніка, яка силоміць уділювалася золотопогонними царськими вояками. Наше стрілецтво вміло використало хвилю і кинулося до наступу на місто».

Архівні документи та часописи тих днів донесли до нас чимало хвилюючих прикладів героїзму галицьких стрільців. Так, у критичний момент бою комбриг отаман Богуслав Шашкевич на повозці з кулеметом вискочив уперед і прицільним вогнем підтримав атаку своїх підрозділів. Внук славетного Маркіяна Шашкевича проявив себе хоробрим офіцером у роки першої світової, неодноразово відзначався у битвах з польськими загарбниками та денікінцями. Під Христинівкою кінні розвідники бригади січових стрільців під командуванням хорунжого Петра Михалевича заскочили в село, зайняте ворогами, і під час нерівного бою полягли геройською смертю. Тоді ж були зарубані вістун Роман Демчук і стрілець Михайло Пицько, які з кулемета відбивали атаку денікінської кінноти.

Генерал Тарнавський намагався розвинути успіх групи Вольфа, але через нестачу сил нічого не добився. Більше того, бойові дії наприкінці жовтня припинилися взагалі. Армію паралізувала епідемія плямистого тифу. За свідченням документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, у ті дні хвороба звалила понад 13 тисяч чоловік. Воювати було ніким: у строю залишилось не більше 7 тисяч стрільців. Вінниця, Тульчин, Немирів, Літин, Браїлів, села нинішньої Вінниччини стали останнім пристанищем для тисяч галичан.

Жителі правобережної України намагалися, як могли, допомогти хворим. Надавали їм житло,

ділилися останнім, годували, доглядали. Так, у Немирові на постой знаходилось кільксот хворих. Графиня Щербатова віддала стрільцям свій великий маєток, разом з дочкою доглядала за ними. Але у кінці січня, коли прийшли червоні частини, жінок розстріляли чекісти. Тож не випадково В. І. Ленін ще у червні 1919 року писав М. Лацісу: «На Україні ЧК завдали величезної шкоди... повідомте мене докладніше про чистку складу ЧК на Україні, про підсумки роботи» (ПЗТ. Т. 50. С. 338).

28 жовтня на нараді у Вінниці генерал Тарнавський доповів Петрушевичу і Петлюрі про катастрофічний стан армії внаслідок епідемії, припинення постачання, падіння морального духу і дисципліни. У відповідь Головний отаман запевнив учасників наради, що через Румунію уже йде допомога від Антанти. Однак йому майже ніщо з військових не вірив, оскільки ще в серпні США і Антанта, зигнорувавши українську справу, зробили ставку на Денікіна. Через Одесу і Миколаїв до нього надходила щедра допомога.

Тому між старшинами Галицької армії почастишали розмови про те, що слід якнайшвидше розпочати переговори з Червоною Армією або Денікіним і припинити війну. Принагідно відзначимо, як мовиться, парадокси історії. Генерал Осип Микитка, який виступав за союз із червоними, згодом ними ж був і розстріляний: а генерала Тарнавського, що мав намір укласти договір з денікінцями і реалізував його, Радянська влада не переслідувала, він разом із сином вільно виїхав у 1920 році до Львова.

У ті дні війська Добрармії кінними частинами завдали сильного контрудару в районі Гайсина і Брацлава, однак напоролись на відчайдушний опір січовиків Осипа Букшованого. Зав'язались важкі бої. На сусідній ділянці фронту боролася до остан-

нього подиху і повністю загнула залога галицького бронепοїзда «Вірний син України».

Армія була на краю загибелі. Тому Тарнавський почав діяти самостійно. 1 листопада 1919 року делегація на чолі з отаманом Лисняком зустрілася з денікінським генералом Слащовим. Галичани висловили протест проти масового розстрілу полонених стрільців у Гайсині, запропонували обмін полоненими і укладення перемир'я. Слащов дав згоду, але тільки на переговори з УГА. Від залишків Дієвої армії Петлюра він вимагав повної капітуляції.

На нараду у Жмеринці 4 листопада генерал Тарнавський не поїхав. Від його імені полковник Шаманек знову заявив, що вести бойові дії — значить повністю погубити звалену тифом, роздягнуту й роззуту, голодну армію. Але Петлюра не хотів нічого слухати. Правда, на той час Петрушевич уже його не підтримував. Петрушевич вагався, але не відкидав можливості перемир'я з денікінцями.

За цих обставин генерал Тарнавський 6 листопада підписав договір, згідно з яким Галицька армія приєднувалася до військ Денікіна і виводилась у глибокий тил на перепочинок. Уряду ЗУНР пропонувалось виїхати до Одеси.

Коли Петлюра довідався про самочинні дії командування УГА, згадують очевидці, то розлютився настільки, що гримав кулаками по столу, вимагаючи негайного розстрілу Тарнавського і Шаманека.

Під тиском Головного отамана Петрушевич призначив новим командуючим армії генерала Осипа Микитку, а М. Тарнавського, А. Шаманека і О. Лисняка віддав під суд трибуналу. У судовій справі, яка зберігається у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові, відзначається, що польовий суд під головуванням Степана Шухевича визнав їх винними в тому, «що без дозволу і всупереч

наказам правительства заключили ганебну змову з ворожою денікінською армією». Водночас суд визнав і правомірність їх мотивації — зберегти від неминучої загибелі армію, тому лише понизив їх у посадах. Мирона Тарнавського призначено командиром, а Альфреда Шаманека — начальником штабу корпусу.

Кожний листопадовий день 1919 року наближав Галицьку армію до катастрофи. Її прискорили такі події: 10 листопада денікінські війська захопили Жмеринку і, таким чином, відсікли УГА від свого уряду і Дієвої армії Петлюри. П'ять тисяч галицьких стрільців опинилися віч-на-віч із 15-тисячним військом генерала Шілінга.

У ніч на 16 листопада Євген Петрушевич з великим ескортом покинув військо, переправився через Дністер і через Румунію виїхав до Відня. Слідом за ним до поляків через Гусятин перебрався зі своєю свитою Симон Петлюра.

У цій ситуації генерали Микитка і Ціріц (новий начальник штабу УГА) підписали в Одесі договір із генералом Шілінгом, командуючим денікінськими військами на півдні України, про перехід УГА на бік Добармії. У договорі зазначалось, що УГА зберегатиме свою автономію, не буде посилатись проти військ УНР. Галичанам пообіцяно медичну допомогу для тисяч хворих стрільців.

Спроби денікінського командування використати УГА проти Червоної Армії виявились марними. Наказ генерала Шілінга до 30 листопада зосередити частини в районі Вінниці, Козятина, Бердичева і утворити фронт проти радянських військ залишився невиконаним. Армія не тільки не могла, а й не хотіла воювати на боці Денікіна. Переконавшись у цьому, Шілінг наказав їй відходити на Одесу, де обіцяв надати тримісячний перепочинок.

Крутий поворот подій був сприйнятий галичанами неоднозначно. «Я знаю, що в неодного з вас серце кривавиться, дух бунтується проти теперішніх обставин, — намагався заспокоїти своїх підлеглих Тарнавський, — але наш народ в неволі, жде визволення — та жде його від нас. Чим ми будемо сильніші, тим краща будучність чекає наш народ». Однак чимало старшин і стрільців були іншої думки. Так, курінь Львівської бригади, ряд інших підрозділів виступили проти союзу з Денікіним. На стрілецьких вічах висловлювалися пропозиції перейти на бік Червоної Армії. Чимало галичан дезертирували: хто подався додому, хто — через фронт до червоних.

Наприкінці листопада польські війська перейшли в наступ на південній ділянці фронту, захопили Кам'янець-Подільський, Волочиськ, Шепетівку. Залишки Дієвої армії, у тому числі корпусу січових стрільців Євгена Коновальця, опинилися у Польщі, де були інтерновані. Стрільці, що перебували на Волині, перейшли на бік Червоної Армії. Окремі частини і підрозділи армії УНР об'єдналися в армію генерала Омеляновича-Павленка, вдавшись до партизанських дій на півдні України.

А Галицька армія тоді розпочала свій трагічний марш на південь, що прискорив загибель багатьох наших земляків. Зима того року видалась сніжною і холодною. Стрілецький поет Федь Невестюк, який з армією пережив ці важкі випробування, писав:

Понурі оргії жажіть тифозних...
Ми в знеможі день і ніч ідемо.
В обіймах лютих подихів морозних
Знесилені, зхворовані впадемо.

Бо тиф і голод в наділ нам припали,
Бо смерть, мов пес голодний, йде за нами.
Обдерті клуні нам приютом стали,
Сніги холодні стали нам гробами.

У зв'язку з відсутністю транспорту хворих стрільців зі собою не взяли. У деяких місцях, наприклад, у Браїлові, де було кількасот галичан, стрільці відмовлялися покидати лікарні і відходити з денікінцями — навіть під загрозою зброї.

Лише в середині січня 1920 року головні частини УГА досягли Бірзули, де розмістився її штаб, і зупинилися. Армія мала жалюгідний вигляд. «Обози її були скелетами частин, — згадував Степан Шухевич, — що під час походу на полудне засівали цілу країну хворими і трупами».

ПІД ЧЕРВОНІ СТЯГИ

Вранці 27 лютого 1920 року жителів Балти розбудили не канонада і стрільба, до яких вони вже звикли, бо час од часу в це південноукраїнське містечко вривались то денікінці, то червоні або петлюрівці, а то численні «армії» батька Махна, отаманів Зеленого, Струка, Ангела. Того сонячного дня під звуки духового оркестру, з піснями «Гей там на горі Січ іде», «Червона Калина» вулицями проходили військові колони до привокзальної площі, де вишиковувались навколо одягненої в червоне трибуни.

О десятій на площу вкотилося авто, з якого вийшли військові. Після обходу строю вони піднялись на трибуну. Першим звернувся до зібраних на площі високий, ставний, у довгій шинелі. «Порайко, командуючий армією, наш — снятинський», — пішло по рядах.

Він був ще зовсім молодим — тридцятирічний командуючий Червоною українською галицькою армією Василь Порайко. Та за його спиною вже були Коломийська гімназія і Львівський університет, діяль-

ність у радикальній партії і служба в австрійській армії, російський полон та участь у Жовтневій революції на Поволжі, робота в Галоргкомі КП(б)У.

— Товариші, — рознеслося по площі, — перед вами виступить член Українського уряду та Реввійськради армії товариш Затонський.

Галицькі стрільці і старшини бачили президента ЗУНР Євгена Петрушевича, провідних діячів уряду Костя Левицького, Сидора Голубовича — поважних, інтелігентних. Тому з цікавістю дивились на молодого радянського діяча, років під тридцять, у солдатській розстебнутій шинельці, чоботях, бородатого, з розкуйовдженим чубом.

— Від імені уряду Радянської України, бійців і командирів Дванадцятої армії щиро вітаю вас, червоних галицьких стрільців, яким тепер належить з Червоною Армією визволити рідну Галичину з-під польського панського гніту. — Говорив він, до речі, українською мовою, що багатьох здивувало. — І ми віримо, що скоро на вежах Львова будуть майорити червоні прапори...

Оратора уважно слухали — і командир корпусу, що недавно брав Київ, австрійський генерал Антін Кравс, і командир бригади Українських січових стрільців отаман Осип Букшований, і ті кілька тисяч стрільців і старшин, що вже шостий рік проливали кров у Альпах і на Бескидах, під Львовом і на Поділлі. В пам'яті постали події останніх тижнів...

На початку 1920 року, після визволення від денікінців Києва, Дванадцята радянська армія розвивала наступ на Проскурів, Вапнярку. Водночас Чотирнадцята армія йшла через Миколаїв на Одесу. Все більше галичан замислювались над своїм майбутнім. Чимало їх, як і раніше, схилилось до думки про перехід до Червоної Армії. Коли за завданням командуючого начальник розвідвідділу армії І. Віс-

лоцький проаналізував політичні настрої старшин, виявилось, що майже всі вони були проти союзу з Денікіним. В армії існував гурток старшин-комуністів у складі одинадцяти чоловік, який вів відповідну агітацію. Навіть командуючий УГА генерал Микитка на одній з останніх нарад визнав: «Більшість УГА думає залишитись на Україні, щоб у співництві з більшовиками продовжити боротьбу».

У фондах Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові зберігається маловідомий документ, який свідчить, що вже через місяць після переходу на бік Денікіна, 25 грудня 1919 року, представники Галицької і Дієвої армій склали у Вінниці протокол про надіслання делегації до Червоної Армії з пропозицією утворити спільний фронт проти Денікіна і Польщі.

У ті ж дні серед старшин вінницького гарнізону створено ревком під проводом відомого і авторитетного серед стрільцтва отамана Никифора Гірняка. До нього увійшли О. Лисняк, С. Шухевич, Ф. Кондрацький та інші. Ревком встановив тісні контакти з секретарем Вінницького підпільного комітету КП(б)У Андрієм Хвилею, згодом — видатним діячем Компартії України, який був репресований у 30-ті роки.

У січні делегація галичан виїхала до Києва, де вела переговори з членами Крайкому Компартії Східної Галичини і Буковини В. Порайком і М. Бараном, а також діячами уряду України В. Затонським і О. Шумським. Радянська сторона висунула як попередню умову перед УГА: розірвати союз із Денікіним і залишитися на місцях.

Вінницький ревком надіслав телеграму генералу Микитці про результати переговорів, але той не прийняв її до уваги. Проте створений у військах комітет старшин армії вислав до Вінниці делегацію

у складі Я. Струхманчука, О. Палієва, О. Станіміра. Спільно з ревкомівцями вони зустрілися з комдивом Іваном Дубовим. У цілому висунуті умови задовольнили галичан.

Тим часом генерал Шілінг наказав командуванню Галицької армії 26 січня зайняти оборону на рубежі Бірзули (нині Котовськ) і не пропустити радянські війська, які наступали на Одесу.

«Але про антибільшовицький фронт не було і не могло бути й мови», — писав у спогадах «Від Денікіна до большевиків» (Відень, 1921) сотник УСС Ілько Цьокан, активний учасник цих подій, один із провідних діячів галицького стрілецтва. Автор спогадів пояснює ситуацію не тільки плачевним станом армії, а й тим, що значна частина її особового складу висловлювалась за союз із Радянською владою, оскільки «при злуці з більшовиками ми мали надію на спільний з ними, як із союзниками, похід на Польщу в цілі освободження Галичини».

За цих обставин командири корпусів одноставно вимагали від генерала Микитки негайно розпочати переговори з командуванням Дванадцятої радянської армії з тим, аби врятувати УГА від неминучої загибелі. Та командуючий під впливом генерала Ціріца вперто намагався вивести армію до Одеси, а коли це не вдалося, — у Румунію. Але румуни відмовилися надати притулок українцям.

6 лютого в Бірзулі при штабах УГА і Першого корпусу утворився ревком, до якого увійшли старшини О. Палієв, О. Лисняк, О. Станімір, О. Навроцький. У ті дні війська Чотирнадцятої радянської армії, переслідуючи денікінські частини, які відступали до Одеси, стали проходити через містя дислокації Галицької армії. Отже, треба було діяти. І 7 лютого армійський ревком розіслав наказ, згідно з яким усі частини утворювали Червону українську галицьку

армію (ЧУГА). Корпусам і бригадам наказано залишатися на місцях і приступити до виборів ревкомів. Наказ підписав командуючий — полковник Шаманек.

10 лютого група старшин на чолі з Омеляном Лисняком арештували і передали в Одеську ЧК генералів Микитку і Ціріца, які намагалися переправитися через Дністер до Румунії. (Згодом обидва загинули у підмосковному таборі Кожухові). Таким чином, влада в армії перейшла в руки Бірзульського ревкому, який згодом злився з Вінницьким. Його делегати виїхали до Києва на переговори.

Тоді ж було створено ревком у Другому корпусі, яким командував підполковник Альфред Бізанц. Командир сприяв роботі ревкомівців у частинах. Налагоджено випуск часопису «Стрілецька думка», редактором якого став Тарас Франко. У першому номері «Стрілецької думки» опубліковано статті про діяльність В. І. Леніна і Л. Д. Троцького.

Між тим, у військах почалася робота по підготовці до армійського військового з'їзду, який, згідно з закликом ревкому, мав відбутися 25 лютого і вирішити подальшу долю ЧУГА. Але вона була вже вирішена в Києві в результаті переговорів галицької делегації з представниками радянського уряду 12—14 лютого 1920 року. Договір, який нещодавно виявлено у Центральному державному архіві Радянської армії, передбачав комплекс важливих заходів, які в цілому відповідали інтересам ЧУГА, проте не завжди враховували національні традиції та настрої людей.

По-перше, незважаючи на підтримку Затонського, призначеного відповідальним за реорганізацію і перебудову ЧУГА, галичанам не вдалося зберегти автономію. Замість корпусів утворювалися три бригади. Кожна з них складалася з трьох стрілецьких,

артилерійського і кінного полків. Словом, бралась за основу організація і структура Червоної Армії. Але галичанам не сподобалось те, що бригади планувалось використовувати на польському фронті розрізнено. Отаман Степан Шухевич мав слушність, коли зауважив: «Важко подумати, аби яка-небудь держава у світі погодилася з існуванням на своїй території автономної армії, якої привод змінювати орієнтації так скоро і так засадно». Правда, йдучи назустріч проханню галичан, Реввійськрада Дванадцятої армії, якій підпорядковувалась ЧУГА, обіцяла перед наступом безпосередньо на Галичину об'єднати бригади у Галицьку дивізію.

Було відмінено старшинські звання і відзнаки, вводився однаковий для всіх пайок, скасовані старшинські їдальні, словом, ліквідовано всі старшинські привілеї. Запроваджувалась виборність командирів. Частина безшарових у зв'язку з реорганізацією армії опинилася без посад. Їх відправили у Київ, декого — до школи червоних старшин. Безумовно, ці новації сприймалися неоднозначно. Викликала незадоволення відміна і заборона гімну «Ще не вмерла України», синьо-жовтого прапора, емблеми — тризуба, які замінялися радянською символікою.

У той же час було й немало позитивних явищ. Із задоволенням прийняло командування діловодство українською мовою. Залишено свободу віросповідання: стрільці і старшини ходили до місцевих храмів, відправляли релігійні обряди в частинах. Були, правда, побоювання, що політкомісарами полків і бригад призначать негаличан, але вони не мали під собою підстав. Так, комісар Першої бригади Яків Михайлович Струхманчук народився у селі Росохуватець (нині Козівський район) на Тернопільщині. Після закінчення Паризької художньої школи повернувся додому, але одразу ж почалася

війна. Молодий художник став четарем легіону УСС, воював у сотні Михайла Барана і разом із сотником потрапив у російський полон. Згодом став комуністом.

19 лютого ЧУГА пройшла бойове хрещення. Виконуючи наказ командарма-12, частини генерала Кравса виступили проти сильної групи генерала Бредова, яка намагалася пробитися вгору по Дністру до поляків. Протягом трьох днів галичани стримували денікінців і завдали їм важких втрат. Особливо відзначилися курені Львівської бригади Бізанца.

Наприкінці лютого командуючим ЧУГА призначено В. І. Порайка, а політкомісаром — уродженця Бродів М. В. Михайлика. Штаб армії очолив колишній полковник російської армії В. Іванов. У ті ж дні на посаду політкомісара штабу армії прибув один із засновників Компартії Східної Галичини Василь Сірко, уродженець Галича на Прикарпатті.

Реорганізація армії відбувалася досить швидко. У містечку Бершаді на базі Другого корпусу формувалась 1-ша бригада Червоних українських січових стрільців (ЧУСС). Її командиром призначено Богдана Білінкевича, якого незабаром замінив колишній сотник УСС Михайло Баран. У 1915 році він потрапив у російський полон, у дні Жовтневої революції став комуністом і за власним бажанням був направлений у ЧУГА. До його бригади увійшли полки І. Баковича, Р. Волощука і З. Носковського. Згодом бригада нараховувала 5,2 тисячі чоловік.

На базі частин Першого корпусу створено Другу бригаду, що налічувала 6,7 тисячі стрільців та старшин. Її командиром став сотник Юліан Головінський, уродженець села Родимне під Перемишлем. Він закінчив Львівську гімназію, воював на італійському фронті, потім командував бригадою УГА.

Генерал Кравс із частин Третього корпусу сформував 3-ю бригаду. Вона налічувала 3,5 тисячі стрільців і незабаром відзначилася на огляді, який проводили В. Порайко і В. Затонський. Комісаром бригади призначено сина робітника-залізничника села Великі Бірки з-під Тернополя Федора Замору. Ще навчаючись у Перемишльській гімназії, а потім у Львівському університеті, він брав участь у молодіжному соціалістичному русі, обіймав посаду голови «Академічної громади», одним із керівників Українського студентського союзу. Влітку 1919 року вчитель Городенківської гімназії одягнув стрілецьку форму. У своїх спогадах «За українську справу» (Львів, 1937) генерал Антін Кравс висловився про свого комісара так: «Професор Замора — високоосвічена, ідейна людина, в першу чергу українець, щойно потім комуніст. Коли б комуністи були мали саме таких комісарів, їх влада була б побудована на граніті».

У ході реорганізації армії замість ревкому створено партком, який очолив ідейно-виховну роботу в ЧУГА. Слід зазначити, що Галицька армія мала прекрасні традиції в організації культурно-освітньої роботи, якою займався спеціальний відділ штабу армії на чолі з О. Левицьким. В армії видавалися часописи «Козацький голос», «Стрілець», «Стрілецька думка». Як фронтовий діяч Новий Львівський театр славної галицької «зірки» Катерини Рубчакової. У театрі розкрилися талановиті актори Мар'ян Крушельницький, Амврозій Бучма, Микола Бенцаль, Лесь Курбас, Осип Гірняк. Вистави львів'ян користувалися великим успіхом серед галицьких стрільців, жителів Станіслава, Стрия, Кам'янця-Подільського, Вінниці та інших міст України.

У Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові можна зустріти чимало надзвичайно

цікавих документів про цей бік життя УГА, зокрема листи Василя Стефаніка, Катерини Рубчакової до командування з питань культосвітньої роботи серед стрілецьтва.

За короткий період перепочинку в березні—квітні швидко відновились діяльність пресової служби. Видавалися газети «Перелом», «Стрілецька вістка», «Червоний УСС», «Червоний стрілець». Серед галичан поширювалися опубліковані Червоним галицьким видавництвом брошури «Що таке Радянська влада?», «Основи комунізму», «Ульянов-Ленін». У стрілецьких виданнях продовжували плідну діяльність Андрій Баб'юк (Мирослав Ірчан), Лев Лепкий, Роман Купчинський, Іван Кривецький, Юрій Шкрумеляк, Ростислав Заклинський.

При сотнях і куренях відкривались бібліотеки, школи для неграмотних, стрілецькі клуби. У березні шанобливо пройшли повсюди Шевченківські дні. Чимало коштів зібрано на будівництво монумента Кобзареві в Одесі. 11 березня стрільці взяли участь в урочистому закладенні пам'ятника поетові у Києві, де виступав командуючий ЧУГА В. Порайко. Того ж вечора за участю галичан відбувся святковий Шевченківський вечір, поставлений Лесем Курбасом.

Трудящі України щиро вітали перехід Галицької армії на бік Радянської влади. Селяни Правобережжя відправляли стрільцям хліб, картоплю, яйця, збирали великодні подарунки. У свою чергу галичани допомагали бідноті у проведенні весняно-польових робіт.

Учасники стрілецьких мітингів у Києві, Балті, Вінниці, Одесі, Бершаді висловлювали подяки Радянському урядові за надане довір'я разом із Червоною Армією визволення Галичини. У телеграмі жмеринських частин ЧУГА В. І. Леніну від 16 липня

1920 року говорилось: «Ми готові непохитно стояти в рядах героїчної армії і до останньої краплі боротися за ідеали світової революції». Цей документ зберігається в Архіві Жовтневої революції СРСР.

Слід зазначити, що армійські політпрацівники у виховній роботі надто захоплювались (іноді й обмежувались) мітингами, іншими масовими заходами. Тому вони були нерідко відірвані від життя, не враховували настрої стрілецьких мас. Часто бажане видавалось за дійсне. «Вся робота по перебудові галицьких частин в червоні,— писав у ЦК КП(б)У Іван Сіяк,— обмежувалась перефарбуванням вивісок — заміною тризубців червоними зірками, нарадами, мітингами та наказами звище». Прийом у партію здійснювався кампаніями. У Третій бригаді, наприклад, із семи тисяч стрільців і старшин у квітні було 750 комуністів, серед яких зустрічались і священик, і жандарм.

Буваючи у частинах, Володимир Затонський неодноразово вказував на істотні недоліки у політичній роботі. Він звертав увагу на те, що частини Галицької армії перейшли на бік Червоної армії під тиском обставин. «Перейшли не через революцію, без внутрішнього перевороту, всім гамузом зі старшинами і генералами, що самі переходили на наш бік, бо вже діватись було нікуди».

На стрілецькому мітингу 7 березня в Бершаді Затонський одверто сказав, що значна частина стрільців «задурманена антирадянською пропагандою». Цілком можливо, попереджував він, дехто з присутніх ще перейде до Петлюри або на бік поляків, одумається, та буде запізно.

Морально-політичний стан Червоної української галицької армії став підупадати. Одна з причин — та, що 8 березня в районі Бершаді з'явилась дев'ятитисячна армія колишнього командуючого УГА гене-

рала Омеляновича-Павленка, яка прорвалася через фронт і почала діяти у тилах Червоної Армії. Незабаром її представники з'явилися і серед галичан. Активізували свої дії проти Радянської влади повстанчі загони отаманів Голуба, Волинця, Зеленого. Посланці від генерала і отаманів не просто навідувались, а вели активну агітацію. У результаті кінний полк під командуванням отамана Б. Шепаревича у повному складі перейшов до Омеляновича-Павленка, а армійська технічна сотня — до отамана Зеленого.

У відповідь Одеська ЧК, якою керував, до речі, швагер Й. Сталіна Станіслав Реденс, арештувала 640 галичан, які одужували в одеських шпиталях, у тому числі — 240 старшин. Частини армії облетіла також звістка про безпідставне вбивство комісаром Табукашвілі популярного серед стрілецтва командира арtpолку Ярослава Воевідку. Стрільці учинили над вбивцею самосуд.

Серед галичан поширювались різні чутки. Говорили, що Антанта нібито визнала право Галичини на самостійність, що Євген Петрушевич відновив тісні зв'язки з Петлюрою, що сорок тисяч галичан з італійського полону увійшли до складу польської армії і готуються до війни проти Республіки Рад. Стало відомо, що великі галицькі частини збереглися у Чехословаччині.

Усе це негативно впливало на особовий склад армії, над якою збиралися грозові хмари.

КВІТНЕВА ТРАГЕДІЯ

На початку квітня 1920 року радянські війська західного фронту опинилися у складній ситуації. З великим зусиллям Червоної Армії вдалося зупинити

наступ польських військ. Але при цьому були втрачені Новоград-Волинський, Шепетівка, Проскурів. Щедра допомога США і Антанти дозволяла Пілсудському готувати похід на Київ. У ті дні він отримав від Заходу 560 тисяч гвинтівок, 23 тисячі кулеметів, 2 тисячі гармат, 600 літаків. Безпосередньо на київському напрямі Пілсудський зосередив 70-тисячну групу проти радянських військ загальною кількістю 16 тисяч чоловік.

Командуючий Південно-Західним фронтом Олександр Єгоров та члени Реввійськради Р. Берзін і Й. Сталін прийняли рішення відправити на фронт ЧУГА, яка мала до 20 тисяч бійців та командирів, Причому галичан розвели по дивізіях: бригаду Михайла Барана — до 44-ї дивізії під Чуднів, Юліана Головінського — до 45-ї — у Літин, а Осипа Станімира — у 60-ту, під Бар.

Польовий штаб і партком ЧУГА прибули до Києва. Незабаром туди прибув з Москви І. Сіяк, який очолив комісію Реввійськради фронту по роботі серед галицьких частин. Тоді ж у столицю було переведено запасний курінь армії, яким командував уродженець села Новосілки на Тернопільщині Онуфрій Нагуляк.

На хвилі незадоволення становищем у ЧУГА та в результаті активної діяльності агентів серед старшин Другої бригади визріває план переходу на бік армії генерала Омеляновича-Павленка. До того ж колишній командуючий УГА надіслав до галицьких частин наказ приєднатися до нього і виступити проти Червоної Армії. Ініціативу заколоту, відповідно до інструкцій генерала, взяли на себе Ю. Головінський, А. Ерле, О. Луцький.

Час відступу обрано вдало. 23 квітня 1920 року у Києві зібралась І галицька конференція. У її роботі взяли участь представники Компартії і уряду України П. Любченко, Ф. Кон, В. Блакитний,

185 галицьких комуністів, серед яких — В. Порайко, О. Нагуляк, Ф. Замора, І. Цепко, Я Струхманчук. З великим піднесенням делегати конференції надіслали привітальну телеграму В. І. Леніну.

Напередодні у «Червоному стрільці» було опубліковано відозву голови Раднаркому республіки Х. Раковського. «Єдина наша мета, — звертався він до галичан, — допомогти Східній Галичині вирватись з-під ярма польських панів і утворити в Галичині незалежну владу галицьких робітників і селян... Коли Галичина буде вільною, галицькі робітники і селяни самі вирішать — чи увійти їм у федеративний союз з радянськими республіками України і Росії».

Але ця відозва до військ не дійшла.

У ніч на 23 квітня зв'язкові з бригади Головінського передали усім частинам ЧУГА наказ про виступ. У наказі говорилося: «Два місяці вже минуло, як Українська Галицька Армія, виснажена довгими боротьбами й лютою пошестю, заключила злуку з большевиками.

Великі надії ми покладали на сю злуку. Ми вірили, що вона принесе нам визволення найдорожчої нам Галичини від польського панства, але гірко на цім завелись. Вже зразу було видно, що союз з большевиками веде наше стрілецтво до нової неволі — неволі жидівсько-московської комуні, а не визволення. Що ж дали нам большевики?

Розділили нашу Армію між поодинокі советсько-московські дивізії, старшин наших частин замордували, частину вивезли в далекі московські лягри, наслали хмару комісарів...

Наша Армія як така вже перестала існувати для зовнішнього світу. Не маючи ніякого представництва, замовкла перед цілим світом. З нею міг говорити лише тов. Троцький, Ленін, Нахамкес, Муралов і прочі спасителі.

А тепер знову надійшов мент, де Українсько-Галицьке стрілецьтво скинуло своїх опікунів і віддихнуло вільніше.

Може, знов закинуть нам зраду?

Зраду закинуло нам в минулому році здепрероване наддніпрянське правительство, коли ми перейшли до Денікіна. Закинув нам зраду Денікін, коли ми опинились над пропастью безвихідного положення в його союзі і konieczністю рятунку були приневолені шукати союзу з большевиками.

Закинуть нам тепер зраду й большевики, що ми їх опустили.

Однак ні один щирий Українець не посміє закинути, що ми зрадники свого народу. Коли треба буде завести комуну у себе, то заведемо її, але так, як ми схочемо й як сего буде вимагати інтерес нашого народу.

Ширший світ довідається ще о нас і осудить, чи доброю ми йшли дорогою, чи злою.

Як би се не було, факт є, що в історії не було другої подібної армії, яка би перейшла стільки горя, злиднів і наруг, як Ти, Українське Галицьке стрілецьтво.

Але й нема другого приміру в цілім світі, щоб хто так непохитно стояв за ідею визволення свого народу, як Ти, Український Стрільче.

Команда Бригади все йшла голосом дорогих їй Стрільців. І коли побачила, що послідня дошка рятунку, якого ми сподівались від нашого нового опікуна, завела, — рішилась на послідню спробу визволення.

Тож нехай ніхто з вас не вагається, куди йому тепер йти. Наш клич тепер один: скинути ярмо опікунів, опертися на власних силах й бити всіх ворогів. Тоді тільки станемо сильними і проб'ємо собі дорогу до визволення рідної нам Галичини.

Нехай живе Самостійна Українська Народна Республіка.

Комендант Української Галицької Бригади:

Головінський в. р.

Начальник штабу:

А. Ерле в. р.»

Крім того, в наказі були поставлені бойові завдання усім бригадам розвернутися на схід, оволодіти Вінницею, Жмеринкою, завдати удари по тилкових частинах Червоної Армії і у районі Балти з'єднатися з армією Омеляновича-Павленка.

Вранці 24 квітня бригади Головінського і Станимира покинули свої позиції і вийшли під Вінницю, де наштотхнулися на тилкові частини 45-ї дивізії Якіра і кавбригаду Котовського. У короткому бою галичани зазнали відчутних втрат і відступили.

Перша бригада Михайла Барана не підтримала антирадянський виступ і залишалася на своїх позиціях під Чудновом. Деякі емігрантські історики пояснювали її дії тим, що до неї начебто не дійшов наказ Ю. Головінського. Але це твердження спростував на засіданні спеціальної комісії старшин УГА командир 1-го полку бригади Зенон Носковський. Він говорив, що посланці Другої бригади прибули з наказом і до нього, та «зорієнтувавшись, що Червоні січові стрільці не підуть проти Червоної Армії, висланці листа не віддали, а лише 26-го вранці зрадили ціль свого приходу».

Як тільки у Києві стало відомо про заколот галицьких бригад, командування ЧУГА і всі делегати партконференції прибули на фронт. Частину старшин і стрільців одразу ж арештували. Прибули у бригаду В. Затонський та І. Дубовий мали намір негайно роззброїти галичан. Але командування бригади, зокрема М. Баран, А. Бізанц, З. Носковський, заперило їх, що січовики будуть битися проти поля-

ків. Прохання галичан залишити бригаду як єдине ціле підтримав і Затонський.

Загальний наступ поляків на Київ розпочався вранці 25 квітня. Друга армія генерала Лістовського і Третя — під командуванням самого Пилсудського швидко проломили фронт, ослаблений несподіваним заколотом галицьких частин. Незабаром польські війська, частини уланів і легіонерів з'явилися перед фронтом і на фланзі Першої бригади. Зав'язався тяжкий бій з противником, що мав значну перевагу у силі. Але січовики вистояли. На другий день ворог обрушив атаки на полки Носковського і Волощука. Під вечір галичани змушені були відступити. Їх відхід у районі станції Бабушки прикривали сотні Г. Федішина і М. Німиловича. Командири перебували у гущі стрільців, на найбільш небезпечних ділянках і обидва в цьому бою загинули.

Дрогобичанин Микола Німилович ще учнем міської гімназії вступив у таємний гурток, брав участь у молодіжному визвольному рухові. Мобілізований до австрійської армії, воював на італійському фронті. А з листопада 1918-го — в рядах Галицької армії.

Між іншим, Дрогобиччина висунула немало видатних діячів галицького стрілецтва. Особливо важливу роль відіграли в його історії брати Гриць, Іван і Василь Коссаки, Степан Шухевич, Михайло Волошин, Клим Гутковський, Микола Стронський, Григорій Іваненко.

Незважаючи на тяжкі випробування, які звалилися на плечі січових стрільців, їх моральний дух був високим. Учасник тих боїв Андрій Дівнич згадував, як біля села Білополя до них під'їхав член Реввійськради М. Муралов.

— Ви, мабуть, знаєте про зраду двох бригад, то,

може, й ви захочете до поляків? — звернувся Муралов до стрільців.

— Що ви, товаришу командир, ми воюємо з ними вже півтора року. Це ж вони, кляті, загнали нас сюди, — відповів хтось Муралову.

27 квітня, виконуючи завдання командуючого Дванадцятою армією, полк Носковського прорвався у напрямі Києва. Але інші частини бригади в районі Михнівки оточено польською дивізією генерала Ромера. Їх об'єднав підполковник Бізанц і вивів групу до Цибулева, де вона розпалася. Частина стрільців на чолі з Мирославом Ірчаном вирішила пробиватись через фронт до червоних. Група Бізанца — чисельністю до 500 чоловік — рушила на захід здаватися у польський полон. Третя — найбільша — у складі двох тисяч чоловік продовжила рух на південь, до армії Омеляновича-Павленка. Але під Немировом галичани оточили і роззброїли польські війська.

2400 січових стрільців Першої бригади, що потрапили в полон, під конвоем пригнали до Вінниці. Представники Петлюри запропонували їм службу у своїй армії. Але тільки 330 (в основному старшини) погодилися знову взяти до рук зброю. Решта стрільців обрали полон і польські концтабори.

Тяжка доля спіткала Другу і Третю бригади. 27 квітня їх частини були оточені, роззброєні поляками і направлені в концтабори. За колючими дротами Бугшопа, Вадовиць, Пікулич, Тухолі, Калішу тоді опинилися, за свідченням комісії Міжнародного Червоного Хреста, понад 23 тисячі галичан. Про їх долю буде сказано пізніше.

Окремим підрозділам ЧУГА все ж вдалося пробитися до армії Омеляновича-Павленка. Але тільки на короткий час. Бо коли галицькі стрільці побачили, за кого і задля чого воює генерал, вони відійшли

від нього і під командуванням генерала Кравса пробилися через польський фронт у Карпати. На початку вересня 1920 року група Кравса перейшла кордон Чехословаччини. Власті її інтернували і помістили у таборі Ліберці, недалеко від польського кордону. Через деякий час у ньому зібралось до п'яти тисяч чоловік. Вони зорганізувались у бригаду і підтримували військовий порядок.

Заколот галицьких частин дуже болісно сприйняли командування Червоної Армії та уряд Радянської України. З великою прикрістю командир 45-ї стрілецької дивізії Й. Якір доносив Реввійськраді Південно-Західного фронту: «Не встигла (Друга — Авт.) галицька бригада виявити свою готовність бік о бік з радянськими військами вести боротьбу з поляками, як в ніч на 23 квітня частини 2 і 3-ї галицьких бригад підступно зрадили Робітничо-селянській Росії і підло вдарили у тил нашим доблесним частинам. Під сильним натиском поляків і внаслідок глибокого обходу галичанами правого і лівого флангів нашої дивізії частини повинні були залишити кілька пунктів».

У Центральному державному архіві Радянської Армії зберігається і доповідна записка члена Реввійськради фронту Р. Берзіна Л. Троцькому, в якій, зокрема, зазначається: «За період польського наступу справу значно погіршила зрада Галицьких частин і дії банд у тилу, які ускладнили становище у районі Києва».

В результаті по всій Україні, особливо в Києві, Вінниці, Одесі, прокотилася хвиля масових арештів. Сотні, а може й тисячі людей, які мали якимсь відношення до Галицької армії, було арештовано й кинуто в тюрми або табори. У першу чергу зазнали репресій представники командування армії, курсанти Київської школи червоних старшин, запасні курені

і тиллові підрозділи. Частину галичан за блискавичним вибоком ЧК було розстріляно. Так, у Одесі, де перебувало близько двох тисяч галичан, 500 ув'язнених загнали в ешелон для відправки до Києва. 28 квітня, коли надійшла звістка про квітневі події на фронті, ешелон оточили червоноармійці і обстріляли його щільним вогнем. Як писали очевидці, загинуло до 60 чоловік. Правда, решту привезли до Харкова і відпустили.

З нагоди 10-річчя цих подій берлінський часопис «Український прапор», опікуваний Євгеном Петрушевичем, писав: «До більшого безглуздя, до більшої ганьби і до більшого злочину, ніж провідники квітневого перевороту, не могли додуматись і найбільші вороги тої страдницької армії... Безумовно, відносини між галичанами і більшовиками не були ідеальними. Але, хоч і ослаблені, вони радо йшли з більшовиками на польський фронт... В результаті поляки вбили двох зайців: дістали відкритий шлях на Київ і позбулися збройної сили — Української галицької армії». До цієї оцінки квітневої трагедії нічого додати.

Так закінчила своє існування Червона українська галицька армія і взагалі Галицька армія як військова одиниця.

Але її справу — боротьбу за визволення Галичини — продовжували окремі галицькі частини у складі Червоної Армії влітку 1920 року, які билися з поляками в Надзбруччі та під стінами древнього Львова. Тисячі колишніх галицьких стрільців на терені рідного краю і за кордоном у складі різних громадсько-політичних організацій вели наполегливу боротьбу за національне і соціальне визволення трудящих з-під ярма польської окупації.

Червона калина похилилася

ЯК ІШЛИ ДО ТЕРНОПОЛЯ У НОВУ СТОЛИЦЮ...

У задушливі липневі дні 1920 року Червона Армія, вибивши пілсудчиків із Поділля, вступила на галицькі простори.

Тернопіль проголошено тимчасовою столицею Галицької Соціалістичної Радянської республіки, її уряд очолив досвідчений більшовик-ленінець Володимир Затонський.

Повсюди проводилися мітинги, сходи селян і червоноармійців, перші суботники по обмолоту хліба, відбудові залізничних шляхів, телеграфних ліній. Новою владою поширювалися численні листівки українською і польською мовами. Одна з них — «До селян та робітників Галичини» — закликала:

«До зброї! До бою з панамі!

В рядах червоних борців вертають до вас ваші діти і сини, які все чесно і гордо держали червоний стяг і не зрадили власному бідному люду! Вони

довго скитались по широких ланах України, довго торгували їхньою кров'ю різні петрушевичи і петлюри, продаючи їх царським генералам і польським панам, але дух бунту проти гнобителів своїх і чужих не завмер в них.

Дорогі товариші!

Ми, галицькі більшовики-комуністи, що все стояли і стоїмо за тим, що тільки сам робітник і селянин має право розпоряджати своїм життям, що ніхто не має права жити коштом другого, а всі повинні працювати на себе самі, повертаємо до вас з поміччю вирватись з цих тяжких кайданів, в які опутали вас і свої і чужі пани!

Вся влада в Галичині належить тільки галицьким селянам і робітникам! Вони диктують всім свою волю, вони рішатимуть про дальшу судьбу краю!..

Чесні трудові інтелігенти!

Ваше місце з робочими масами. Ви мусите скупити цю ганьбу і стид, які кидають на вас недавні дні нашого минулого. Ви мусите вичистити від себе всіх тих дрібноміщанських діячів, що своєю лакейською політикою відповідають перед масами і історією за сотні тисяч розритих стрілецьких меж на Україні і в Домб'є... 18 липня 1920 року».

У складі Чотирнадцятої і Першої Кінної армій у рідні краї повернулось немало стрільців, які щиро вірили і надіялись, що нарешті до краю завітає очікувана воля, оновлення. Про це, зокрема, свідчить телеграма бійців-галичан В. Леніну і Л. Троцькому, надіслана пізно ввечері 26 липня:

«...Твердо керуючись великими принципами визволення трудящого люду від гніту капіталу, робітника — від гніту фабриканта і селянина від панського засилля, накресливши ці великі слова на своїх червоних знаменах, вступаємо на землі Галичини з метою визволення пригноблених». Цю телеграму

нешодавно виявлено у раднаркомівському фонді Центрального державного архіву Жовтневої революції СРСР.

У перші ж дні визволення недавнім стрільцям було довірено ряд відповідальних посад у нових радянських органах влади. Зокрема, надзбручанець Михайло Баран обраний заступником голови Галревкому, членом Політбюро КПГ, включився у дипломатичні баталії, представляв урядову делегацію на Мінській і Ризькій міжнародних конференціях. Керуючим канцелярією Галревкому став колишній сотник Іван Сіак, завідуючими відділами юстиції — Федір Конар, а військовим — Омелян Паліїв. Федір Замора очолив Тернопільський, Василь Сірко — Тереховлянський, Євген Ілляшук — Бродівський повітові ревкоми.

Однак незабаром радість революційного оновлення — впровадження українського шкільництва, створення комнезамів, сільськогосподарських комун бідноти, безплатних медичних лічниць і притулків, визволення частини арештованих галичан із таборів Кожухова і Харкова — змінилась смутком. Самоуправні реквізити окремих військових підрозділів у селах, оподаткування господарств за національною ознакою викликали не тільки подив, а й обурення населення.

Уже через кілька тижнів, у серпні, частини Червоної Армії почали відступати під навалюю білопольських полчищ. Безперспективний і фактично авантюрний штурм 16—17 серпня міцно укріпленого Львова, де противник зосередив кілька піхотних дивізій, шість бронепоездів, 50 бойових літаків, на якому так наполягав член Реввійськради фронту Й. Сталін, знекровив Першу Кінну армію. Документи Центрального державного архіву Радянської Армії свідчать, що в окремі серпневі бої під га-

лицькою столицею втрати будьонівців сягали 200—300 бійців.

У книзі відомого військового історика Дмитра Волкогонова «Тріумф і трагедія. Політичний портрет Й. В. Сталіна». (Київ, 1989) підкреслюється, що у відповідь на наказ Головному Сергія Каменева від 5 серпня передати Західному фронту Михайла Тухачевського Дванадцяті, Четирнадцяті і Першу Кінну лише 13 серпня Сталін заявив, що «зміну основних завдань арміям у даних умовах вважаємо неможливою». Не погодився він на передачу армій навіть після повторної директиви.

Про львівську трагедію, генсек швидко «забув», зваливши всю провину за поразку на польському фронті на «зрадника» Тухачевського. Талановитий маршал у 1937-му відкрив багатотисячний список репресованих радянських воєначальників.

Відчутної поразки, а головне — втрат, зазнала й Четирнадцята армія. Лише під Бучачем вона втратила дві гармати, 68 кулеметів, 915 возів з провіантом, радіостанцію, автомобіль командуючого 41-ї стрілецької дивізії, канцелярію штабу. Понад 1200 бійців потрапили у полон.

21 вересня робітничо-селянський уряд краю — Галревком, повітові і міські комітети фактично припинили свою діяльність, а їх працівники перебрались за Збруч. Однак крах Галицької СРР був спричинений не тільки військовою міццю маршалка Ю. Пілсудського, а й форсованими діями нового Радянського уряду та місцевих органів влади краю по реалізації лівацького лозунга керівництва РКП(б) щодо «перенесення соціальної революції і радянської влади у Європу». Про це, зокрема, чесно доповідав 23 вересня В. І. Леніну голова Галревкому В. П. Затонський: «За час свого перебування у Галичині ми не зробили 10 долі того,

що можна було б зробити... Взагалі все йшло стихійно... Стихія справа хороша, коли революція виникає самочинно, але набагато гірше, коли її необхідно насаджувати ззовні». На жаль, упродовж десятиріч науково-ідеологічна бюрократія не дозволяла обнародувати цей документ. Широкий загал читачів дізнався про нього лише у дні відзначення піввікового ювілею возз'єднання Західної України з УРСР (Дерев'янка С. Галицьке дійство скінчилося... // Наука і суспільство. 1989. № 11.)

У ВИРІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Восени двадцятого року в краї знову почав заправляти пан-окупант. Разом з польськими поміщиками і банкірами у Галичину ринув за земельним наділом величезний загін осадників-колоністів — недавніх вояків. Відновили діяльність польські шовіністичні політичні об'єднання. Природно, що в такій задушливій політичній атмосфері (край, по суті, став колонією Польщі) зростає національно-визвольний рух.

Його ліву течію очолили Компартія і комсомол Західної України (створені відповідно у 1919 і 1921 роках), пролетарська партія Сельроб, а з 1922—1923 років — ще й Українська соціал-демократична партія, які виступали за возз'єднання краю з Радянською Україною. Особливо міцними були їх ідеологічні позиції у 20-ті роки — період непу та проведення політики українізації в УРСР. Тому не дивно, що комуністичне середовище ввібрало не одну сотню січового стрілецтва. Секретарями ЦК КПЗУ обирались Карло Саврич, Йосип Крілик, Роман Кузьма, Мирон Заячківський, Григорій Іваненко. У складі ЦК на підпільній роботі працювали Ми-

кола Стронський, Олекса Кожан, Енцель Ступ, Йосип Купранець, Михайло Теслюк, немало колишніх стрільців очолювало окружні і повітові партійні комітети. Секретарями ЦК КСМЗУ були Бартоломей Копач, Андрій Шах, одним із активістів ЦК Сельробу — Осип Букшований.

Недавній стрілець УГА двадцятисемирічний Іван Марцюк, уродженець села Воробіївка на Зборівщині, у 1919—1920 роках очолював на Тернопільщині партизанський загін, який завдав немало клопотів окупаційним властям. У одному з боїв був поранений. Бережанський окружний суд заочно виніс вирок «кривднику» польських поміщиків — смертну кару. Влітку 1920-го був інструктором Галревкому, згодом — викладачем Київської профшколи.

На жаль, майже всі вони стали жертвами сталінського свавілля...

Стержем правого крила національно-визвольного руху стали УВО і ОУН, політичними керівниками і військовими функціонерами яких у різні роки були відомі стрілецькі командири.

Створена 1920 року Українська військова організація ставила своїм завданням творити низку збройних формувань для визволення краю з-під польської окупації. У 1922 році її головним комендантом призначено Євгена Коновальця. Його правою рукою був Роман Сушко.

Взимку 1929 року на віденському з'їзді націоналістів УВО реорганізовано в ОУН. До її керівництва прийшли Євген Коновалець, Роман Сушко, Володимир Мартинець, Юліан Головінський, Віктор Курманович — колишні старшини СС, УГА. Пізніше — Степан Бандера (батько якого служив капеланом УГА) і Андрій Мельник.

Євген Коновалець загинув 23 травня 1938 року в Роттердамі, куди приїхав на зустріч з агентом.

Агент прибув з СРСР, і в кав'ярні «Атланта» передав Коновальцю пакет, який незабаром вибухнув у руках останнього.

У час нового військового лихоліття, у липневі дні 1943-го, на Львівщині з'явився тепер уже полковник абверу Альфред Бізанц, який здійснював зв'язок з ОУН і був одним із засновників дивізії СС «Галичина». У 1945 році після розгрому фашистської Німеччини полковника арештували органи контррозвідки Червоної Армії.

Між двома політичними угрупованнями — з деяким тяжінням управо діяла найбільш масова галицька партія — Українське національно-демократичне об'єднання, куди ввійшли відомі політики та ідеологи ЗУНР (Д. Левицький, С. Шухевич, Р. Перфецький та інші). Більшість з них приїхала з Відня й Праги до Львова протягом 1923 року. Саме тоді конференція послів Великобританії, Франції, Італії та Японії прийняла остаточне рішення закріпити Східну Галичину за польською державою, а еміграційний уряд ЗУНР після опублікування антиокупаційного протесту самоліквідувався.

З почуттям обов'язку перед народом краю представники стрільцтва активізували просвітницьку діяльність. Командир легіону УСС Михайло Галушинський очолював у Львові Горожанський комітет, що опікувався інтернованими в'язнями — стрільцями, а згодом — найбільш масову культосвітню організацію «Просвіта». Його перу належить ряд спогадів, а також наукова праця «Польське шкільництво за часів української держави» (1922). Будучи послом, він кілька разів виступав і на засіданнях сейму з осудом кривавих паціфікацій властей на західноукраїнських землях восени 1930 року. Інший стрілецький командир — Степан Шухевич став відомим адвокатом, вигравши не один полі-

тичний процес на захист української інтелігенції. Його племінник Роман Шухевич (генерал Чупринка) у 40-ві роки очолював Українську повстанчу армію. Водночас тисячі колишніх стрільців і старшин стали активістами численних українських товариств — «Просвіта», «Учительська громада», «Ощадливість», «Зоря», «Відродження», «Рідна школа», «Сільський господар», «Союз українок», «Медична громада», «Український спортивний союз», «Український військовий союз», «Пласт», «Луг».

Навколо львівського видавничого кооперативу «Червона калина» і літературно-мистецького видання «Митуса» гуртувались стрілецькі митці Юрій Шкрумеляк, Роман Купчинський, Едуард Козак, Василь Бобинський, Олесь Бабій, Микола Голубець, Михайло Гайворонський, Лев Лепкий. Особливо плідно працював Р. Купчинський, уродженець села Розгадів Бережанського повіту на Тернопільщині. У 1921 році виходить його драматична поема «Великий день», згодом — роман-трилогія «Заметіль», що складався з окремих творів — «Курилася доріженька» (1921), «Перед навалою» (1928) та «Вилітали орли» (1930), а також книжка прози «У зворах Бескиду» (1933), численні оповідання, гуморески. До речі, Р. Купчинський створив музику і слова відомої у краї пісні «Зажурились галичанки» і романсу «Човен хитається». Згодом журналіст газети «Діло» емігрує в Німеччину, опісля — у США. Помер Р. Купчинський під Нью-Йорком у 1985 році. У травні 1989 року широкий загал читачів республіки познайомився з його вибраними творами на сторінках журналу «Жовтень», а у лютому 1990 року — у підбірці «Курилася доріженька», що її опублікував київський тижневик «Україна».

Відзначимо також, що тема січових стрільців залишалася болючою темою міжвоєнного часу.

Її розробляли Богдан Лепкий, Петро Карманський, Степан Чарнецький, якому, зокрема, належать знані не одному поколінню галичан поетичні рядки:

Ой, у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну,
Гей, гей! Розвеселимо!..

Літопис стрілецтва з ентузіазмом відтворювали історики й активісти Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка у Львові — І. Іванець, В. Левицький, Б. Гнатевич, М. Горбовий, Й. Гірняк, Г. Гладкий. Завдяки їх зусиллям накладом НТШ у 1935 році видано велике, ілюстроване документальними фото і стрілецькими малюнками, видання «УСС».

У СЕРЦІ І ПАМ'ЯТІ ЗЕМЛЯКІВ

Велику організаційну і просвітницьку роботу проводило Товариство охорони воєнних могил, члени якого відновлювали стрілецькі поховання, розробляли проекти меморіалів, організовували на Зелені свята збірки пожертвувань (в окремій роки вони становили близько 30 тисяч золотих).

У дні Зелених свят повсюди на стрілецьких могилах відбувались урочисті панахиди. Особливо шанобливо проходив цей акт пам'яті на Янівському цвинтарі у Львові. Зокрема, 22 червня 1929 року мітинг-панахида зібрав не менше двадцяти тисяч чоловік. У вшануванні взяли участь юні пластуни, які через естафету принесли срібну чашу із землею стрілецьких могил з гори Маківки. Того ж дня урочистості за участю десяти тисяч чоловік відбулись на горі Лисоня під Бережанами.

Подібні патріотичні акції викликали неоднозначну

реакцію польських шовіністичних кіл, зокрема членів «Стшельда». Так, за мовчазною згодою властей у 1930 році молодчики сплюндрували стрілецькі могили у селах Княже Золочівського та Білобожниця Чортківського, містечках Поморяни Зборівського, Потуртори Бережанського повітів, інших населених пунктах. Усе це, звичайно ж, викликало гнівний осуд українського населення, особливо ветеранів-стрільців.

У той же час могили польських вояків завжди були святково прибрані. 5 липня 1923 року до Львова прибув Ю. Пілсудський. Він поклав вінок на могилу Невідомого польського солдата, а через день виголосив у ратуші промову: «Оборона Львова відіграла завелику роль в історії Польщі. В обороні Львова були в сім часі найбільші зусилля цілої Польщі. 4/5 військових сил Польщі зібралися було на полі бою біля Львова... Курені за куренями пхав я до Львова, який безнастанно домагався підмоги... Ворог виявився сильнішим, як думали, бо становив загрозу Львову... Львів буде завжди польським!». Та цим планам не судилось реалізуватись...

Ще 12 січня 1918 року за ініціативою товариства «Маківка» у Львові відбувся з'їзд інвалідів УСС. Ветеранами січового легіону і УГА, їх сім'ями безпосередньо опікувалось Українське товариство допомоги інвалідам (Львів, вул. Руська, 3), яке, крім надання матеріальної допомоги майже сотням хворих стрільців, спорудило Дім українських інвалідів з кравецькою і шевською майстернями. Всього ж у 1929 році філії товариства у Львові, Тернополі, Чорткові, Сокалі, Самборі і Перемишлі здійснювали опіку над 863-ма інвалідами УГА.

Благодійницьку діяльність проводив і Фонд воєнних вдів і сиріт, який очолював голова Науко-

вого Товариства імені Т. Г. Шевченка К. Студинський, згодом — голова Народних Зборів Західної України, проректор Львівського держуніверситету ім. І. Франка. Найбільші суми у цей фонд внесли зарубіжні емігрантські організації, зокрема США, Канади і Чехословаччини.

У ТАБОРАХ ПОЛЬЩІ І ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Відразу після окупації Львова, наприкінці листопада 1918 року, польські військові власті розпочали масові арешти, зокрема українських політичних діячів, представників інтелігенції, яких потім вивезли під Краків, у створений табір Домб'є. Серед них були Іван Кивелюк, Володимир Охримович, Кирило Студинський, Володимир Бачинський, Володимир Старосольський, Михайло Волошин, Володимир Загайкевич. Незабаром у таборі з'явилися полонені стрільці і старшини Галицької армії, які в ході боїв потрапили у полон. Восени 1919 року їх налічувалось понад 800 чоловік. Тоді ж створено табори для полонених стрільців у Пікуличах і Ланцуті.

Кількість полонених значно зросла у травні 1920 року, коли були оточені, роззброєні і кинуті за колючі дроти таборів Друга, Третя і значна частина Першої бригад ЧУГА. За деякими даними, у цей час у польських тюрмах і таборах перебувало понад 60 тисяч українців. Комісія Міжнародного Червоного хреста на початку 1921 року виявила в них 23 тисячі військовополонених стрільців, що перебували в жахливих умовах і практично були приречені.

Одним із найстрахотливіших був табір Бугшопи у форті над Бугом (неподалік Бреста), де у трьох колишніх німецьких складах опинилось понад п'ять тисяч стрільців. Половина з них загинула внаслідок

епідемії, голоду і холоду. Майже чотири тисячі галичан, у тому числі півтори тисячі колишніх січових стрільців Є. Коновальця, перебували в таборі Вадовичі, ще п'ять тисяч — у робочих командах. Більше двох тисяч стрільців і 90 старшин УГА знаходились в таборі Стшалків, стільки ж у Яновці неподалік Львова. Восени 1920 року в цих таборах опинилися і полонені бійці Червоної Армії.

Інтерновані були абсолютно безправні. Ось як згадував про порядки в таборі Вадовиці у 1923 р. В. Виноградський: «Вадовицький табір ще з австрійських часів обнимав кількадесят бараків і був у дуже занедбаному стані. Не було ні каналізації, ні ліжок, полонені і інтерновані спали на заболоченій і вонючій долівці, в бараках тьма насікомих і щурів. У кімнатах до 40 кв. метрів було поміщено по сто чоловік і більше.

У тих відносинах відвідала нас з початком травня місяця Червоного Хреста, в склад якої від українців входили пані Шепалевичева і доктор Студинський зі Львова...»

Але приїзд місії не полегшив становища галичан. Правда, частину старшин УГА перевели в табір Домб'є, більш пристосований для перебування інтернованих.

Для старшин галицької армії засновано табір в Тухолі (120 км на південь від Гданська). В ньому перебували Ерле, Льобковіц, Шльостер, Аріо та інші офіцери. Влітку 1920 року після втечі з Києва туди потрапив генерал Мирон Тарнавський із сином. Визволившись, він повернувся на Бродівщину, де й прожив у селі Черниці до смерті в 1936 році. Слід відзначити, що охорона старшинського табору не відзначалася особливою пильністю, і чимало старшин з Тухолі втекли до Чехословаччини.

Як уже згадувалось, ще в травні 1919 року чотири тисячі стрільців Гірської і Самбірської бригад було інтерновано в Чехословаччині, де й засновано перший табір у Німецькім Яблоннім. Наприкінці серпня 1920 року в ЧСР через Карпати пробилась група генерала Кравса. Всього тут перебувало понад п'ять тисяч галичан, які з дозволу чеських властей зберегли військову організацію, утворили бригаду в складі трьох куренів. Очолював її генерал В. Курманович.

Великий табір, так званий Ліберці, був заснований у серпні 1920 року, куди переведено групу генерала Кравса. Сюди прибули ешелони військовополонених галичан з Італії, зокрема 5 вересня — 327 стрільців і 40 старшин, а також втікачі з Тухолі. У липні 1920 року приїхали ще 119 старшин. У цьому таборі перебували також старшини А. Вольф, А. Шльосер, П. Бакович, Р. Волощук, К. Крушельницький, Г. Стефанів, В. Хоміцький, Г. Коссак. У таборі Юзефів знаходилося ще кілька сотень галичан. Серед них — відомий сотник Юліан Головінський. Після закінчення 1928 р. ветеринарних курсів він повернувся в Галичину. У жовтні 1930 року його, керівника крайового проводу ОУН у Львові, арештувала польська поліція. При спробі втекти у село Глібовичі був убитий. У цьому ж таборі перебували до 1921 року В. Бобинський і Р. Ерстенюк, які згодом виїхали на Радянську Україну і загинули в роки сталінських репресій.

1921 року в червні всіх галичан з Ліберців переведено до табору Юзефів, де умови життя були значно гірші. Командиром табору став А. Вольф, який через три роки там же й помер. Про життя стрільців у Юзефові свідчить щоденник, що регулярно публікувався у табірному щомісячнику «Український скиталець», заснованому у вересні 1920 року сотником Осипом Демчуком.

Переглянемо одну із його сторінок.

«10 травня 1921 р. зорганізовано старшинський курінь з трьох сотень. Командантом — от. О. Лисняк.

11 травня відбулися Загальні збори «Самопомоці». Виділ: голова сотник М. Хробок, містогорова сотник К. Куріца, поручник О. Довбенко.

13 травня 1921 р. прибуло до табору вісім утікачів з польського полону.

14 травня чеську таборову охорону замінено нашими людьми. До денного приказу залучено як прилогу заклик КПК до описування пережитих подій як джерел до історії УГА в цілі видачі історії УГА, яку хоче видати проф. Боберський в Америці і звернувся з тим до Української бригади в Німецькім Яблоннім і до нас.

17 травня відійшов з табору до тутешнього арсеналу робітничий відділ в силі 28 людей під командою поручника І. Михалкова.

18 травня приїхав з Ліберця ще один транспорт. Між ними генерал Кравс, що був у довшій відпустці у Відні...

3 червня оголошено призначення полковника Г. Стефаніва комендантом всіх робочих сотень на Підкарпатській Україні і Словаччині.

7 червня відновлені заняття на Курсі вищої освіти в салі чеської ІМКИ в місті...

11 червня прийшло від професора М. Грушевського 3500 корон для членів табору.

12 червня відбувся в салі «Достойницької Бесіди» концерт в пам'ять п'ятиліття смерті Івана Франка...

18 червня зійшов з ума підхорунжий Е. Чемерник, народний учитель...»

Усього в чехословацьких таборах на початку двадцятих років перебувало близько 15 тисяч галицьких стрільців і старшин. Військові частини безпосередньо підпорядковувались уряду ЗУНР, що зна-

ходився у Відні, через посла у Празі С. Смаль-Стоцького. Чехословацький уряд Масарика витрачав на галичан від 50 до 100 мільйонів крон на рік. Старшини отримали право і можливість вчитись у створених українських вищих учбових закладах, а стрільці залучались до обов'язкової праці у складі «робітничих сотень» в Кошице, Комолко, Мукачеві, Пряшеві. У таборах існували школи, гімназії, курси, культпросвітні гуртки, бібліотеки, суди честі. Видавався журнал «Український скиталець». Дозволявся вільний вихід до міста.

Відносно свободою користувались по-різному. Уродженець Сколе Федір Бекеш 21 серпня 1920 року з групою стрільців-галичан повернувся додому і очолив селянське повстання проти окупантів у Бескидах. Його загін роззброїв польські підрозділи і організував до півтори сотні бійців. Бекеш проголосив Бойківську радянську республіку, зайняв Славське, дійшов до Тухлі назустріч червоним козакам корпусу В. Примакова. Але під ударами переважаючих сил ворога 29 серпня повернувся у Чехословаччину.

Якось влітку 1921 року в чехословацьких таборах Ліберці, Юзефові з'явилися одягнені у новеньку військову форму (права, без відзнак) посланці з Галичини. Це були люди генерала Ю. Тютюнника, які приїхали вербувати з колишніх стрільців і старшин УГА у військо для продовження боротьби з Радянською Україною. Емісари були страшенно розчаровані, коли з кількох тисяч галичан жоден не зголосився до тієї армії.

Виявилось, що в лютому 1921 року в Львові з дозволу Ю. Пілсудського створено «Партизансько-повстанський штаб» на чолі з Ю. Тютюнником, до якого увійшли колишні старшини Окремого загону січових стрільців Є. Коновалець, Р. Сушко, Р. Даш-

кевич. Вони спішно вели підготовку до походу на Радянську Україну, який був здійснений восени того ж року з території Польщі на Поділля. У ході походу загони Тютюнника розстрілювали представників органів Радянської влади.

У районі села Малі Мінки група Тютюнника була вщент розбита кавалеристами Г. Котовського. Приблизно 400 стрільців зарубано в бою, а ще 537 захоплено в полон. Трибунал у складі Котовського, Гаркавого і Фріновського (майбутнього поплічника ката Єжова) виніс вирок для 359 чоловік: розстріл.

Вирок здійснено у селі Базар...

Після цієї акції на категоричну вимогу Радянського уряду провокації на кордоні припинилися. У тому ж 1921 році Є. Коновалець перебрався зі своїми помічниками у Берлін, де заснував Союз українських старшин, який офіційно займався організацією військової підготовки української молоді.

Після того, як у березні 1923 року Антанта віддала Східну Галичину Польщі, чехословацький уряд вже у листопаді припинив матеріальні дотації галицькій військовій еміграції. Фактично ж табори було розформовано лише у 1925 році.

Ще у листопаді 1921 року з нагоди четвертої річниці Жовтневої революції Радянський уряд оголосив амністію рядовим учасникам військових формувань Колчака, Денікіна, Петлюри, Врангеля. Восени 1923 року на VI з'їзді Рад Київщини Влас Чубар, говорячи про помилування Юрія Тютюнника, сказав: «Ми маємо вже розклад білої української еміграції. Незабаром обдурені селяни і робітники прозріють, коли вони побачуть, що тільки з робітничо-селянським урядом можна провадити роботу в тому напрямку, щоб перейти до мирної праці, вернутися до своєї країни, щоб утворювати нове життя».

Наприкінці жовтня у пресі з'явилось звернення до всіх українських військових емігрантів Юрія Тюнника, який у серпні прибув на Радянську Україну з стрільцями. У ньому він закликав усіх стрільців негайно повертатися на Україну і працювати на користь свого народу. Він тоді вірив у милосердя Радянської влади. Але у 1929 році генерала арештували і розстріляли.

А взимку 1922 року у Відні утворилася Спілка провідних діячів УНР. Її члени — генерал Греков, Макаренко, Андрієвський, Лотоцький звернулися до уряду Радянської України з проханням про амністію і висловили готовність співпрацювати з Радянською владою.

Мабуть, відповідну роль відіграла таємна зустріч після конференції в Генуї 1922 року президента ЗУНР Є. Петрушевича і голови Раднарком УРСР Х. Раковського, оскільки незабаром, крім колишніх військовослужбовців армії УНР, на Радянську Україну виїхали сотні галицьких стрільців і старшин.

У грудні 1924 року з Праги до Харкова прибули 200 старшин Галицької армії на чолі з її колишнім командуючим — полковником Грицем Коссаком. Через півроку прибула ще одна група, у складі якої був Мирослав Ирчан. Наприкінці 1924 року в Чехословаччині перебувало лише 2,5 тисячі галицьких військових. За деякими даними, з чеських таборів на Радянську Україну виїхало кілька тисяч галичан. До речі, тільки за 1921—1922 рр. сюди прибули понад 80 тисяч військовополонених, біженців, військових емігрантів з Польщі. Уряд республіки забезпечив їх місцем проживання, роботою за професією. Значна кількість галичан влилась у червоноармійські ряди.

Близько трьох тисяч галичан залишились у Чехословаччині. Під керівництвом директора Музею виз-

вольної боротьби України генерала М. Омеляновича-Павленка 1929 року в Празі засновано пам'ятну медаль з нагоди десятиріччя українсько-польської війни. Її отримали ветерани УГА Чехословаччини, США, Канади, інших країн, які прослужили в армії щонайменше три місяці або ж були поранені чи полонені.

До речі, при цьому музеї укладено Архів УГА, який у 1948 році розформовано і вивезено до спецсховищ СРСР.

А МИ ТУЮ СТРІЛЕЦЬКУЮ СЛАВУ ПРИМНОЖИМО...

Як уже зазначалось, трагічні події Першої світової війни, політичні лихоліття міжвоєнного періоду, безземелля ще більше розкидали галичан по всьому світу. Тож не дивно, що нині українська діаспора становить приблизно п'ять мільйонів співвітчизників, більшість яких — із західноукраїнського краю. Однак розпорошення вчорашніх стрільців по різних країнах спонукало їх до згуртування, поширення ідей національного відродження.

25 травня 1924 року, Торонто. З'їзд українців Східної Канади об'єднує січові клітини у Січову організацію, обирає її керівний орган — Обозну команду у складі І. Ісаїва, А. Загорійчука, Н. Данильченка, В. Дикого та ін. У 1928 році вона реорганізовується у Канадську січову організацію, а в 1934-му — в Союз гетьманців-державників. Видавала часопис «Канадський українець», згодом — «Канадська січ», «Український робітник». Декілька разів її відвідував гетьманич Данило Скоропадський. Серед стрільців було чимало активістів і фундаторів громадсько-політичних і просвітянських товариств.

Зокрема, боєць Збаразького куреня УГА Іван Хрін неодноразово обирався секретарем Українського Народного Союзу, був меценатом Шевченківської фундації у Вінніпезі (здав 30 тисяч доларів). Співредактором «Народної волі» і тридцятилітнім головою Українського Робітничого Союзу став Антін Батюк (1894—1978). Колишній хорунжий УСС, комендант залізничної станції у Збаражі і Красному, Костянтин Мазуренко у 1923 році став першим головою Об'єднання збаражчан у Канаді, яке зібрало ряд унікальних спогадів про Галичину часів ЗУНР, польсько-української війни.

Помітною була діяльність стрілецьких ветеранів у США. Уродженець Бучача, четар УГА Франц Свістель (1887—1966) у міжвоєнний період обирався секретарем Української парламентської репрезентації у Варшаві, згодом — в'язень фашистського Освенціма; після війни — член Об'єднання вояків УГА в США, голова відділу УККА. Його земляк Осип Назарук (1883—1940) редагував тижневик «Січ», був співредактором часопису «Америка». У 1923 році до США приїхав організатор оркестру УСС, головний капелюк військ УНР Михайло Гайворонський, заснувавши незабаром досить цікаве творче об'єднання — Злучені українські хори.

Колішній січовий стрілець, заступник коменданта Тернополя Роман Слюсар (1890—1957) у 1949 році став співфундатором і головою кредитного кооперативу «Самопоміч», послугами якого скористався не один емігрант України. До речі, 14 жовтня 1939 року його, як активіста «Просвіти» на Тернопільщині, арештували органи НКВС. І лише після втручання голови Українських Народних Зборів професора Кирила Студинського Р. Слюсара звільнили з-під арешту і він легально переїхав до Кракова, а потім — у США.

Немало стрілецьких спогадів зібрав і упорядкував Архів братства УСС у Нью-Йорку.

Відзначимо також, що сотні стрільців потрапили у Південну і Латинську Америку. 23 липня 1933 року дев'яносто українців-галичан Буенос-Айреса заснували «Українську стрілецьку громаду», яка через п'ять років об'єдналась із секціями «Сокола» в товариство «Відродження». Крім того, в Аргентині діяли товариства «Січ» (засноване 1931 р.), «Братство українських січових стрільців» (1951 р.). Одним із організаторів і керівників українського стрілецького і кооперативного руху був надзбручанець Федір Василик (1899—1957).

Поручник УГА Антін Король (1896—1966) після другої світової війни очолював «Українську громаду» у Венесуелі (Каракас), заснувавши при ній стрілецьку секцію «Чорноморці». Водночас працював професором геології університету в Суїдад Борівор, обирався членом НТШ у Канаді.

Старшина УГА Юліан Галат (1887—1960) піднімав українське шкільництво у Бразилії, викладав у Прудентополі.

Сотник УГА, військовий комендант Тернополя, Теребовлі, Житомира Василь Болюх (уродженець Кутковець з-під Тернополя, помер 1955 р.) у сорокові роки був головою Українського Центрального Комітету Австрії, головою Контрольної комісії і Ради зонального представництва української еміграції французької зони Німеччини, потім — першим головою Об'єднання українців Австралії. Після нього це об'єднання деякий час очолювали четар УГА львів'янин Володимир Григевич (1896—1958), командир СС Віктор Соловій (Варлаам), який у 60-ті роки став архієпископом Української автокефальної православної церкви Австралії і Нової Зеландії.

Документи тогочасної преси засвідчують, що всі ці стрілецькі товариства і громади, як і поодинокі галичани-емігранти, з особливим хвилюванням спостерігали за подіями в УРСР, на західноукраїнських землях. У 1930—1931 роках вони збирали кошти землякам—жертвам кривавої польської пацифікації, а через два-три роки — голодуючому населенню Радянської України, проводили мітинги і маніфестації протесту проти сталінського терору і санаційної політики уряду Пілсудського. Крім того, збирали кошти для стрілецьких ветеранів, у фонд «Прогресу», «Рідної школи», української преси.

СТАЛІНСЬКИЙ ЗАШМОРГ

Навіть після трагічних квітневих подій 1920 року на території Радянської України у складі Червоної Армії залишилися тисячі галичан-військовослужбовців, підрозділи і частини ЧУГА. Дещо, мабуть, перебільшені, але цікаві дані приведено у ноті польського уряду, отриманій весною 1921 року Х. Раковським. У відповідь на протест уряду Радянської України щодо перебування на території Польщі українських військових частин Ю. Пілсудський зазначав, що на Україні теж перебувають галицькі стрілецькі полки у Проскурові, Гайсині, Умані, Вапнярці, Жмеринці, а також кінні частини у складі Першої Кінної Армії та 60-ї стрілецької дивізії.

Влітку 1920 року майже всі галицькі частини і підрозділи були виведені у глибокий тил — Казань, Саратов та інші міста. Півтисячі галичан направлено у Київську школу червоних старшин. Однак у ході підготовки Червоної Армії до загального наступу проти військ буржуазної Польщі, які захопили Київ і значну частину правобережної Ук-

раїни, галичан повертали і окремими частинами включали до складу радянських військ. В основному — до 44-ї, 45-ї та 60-ї стрілецьких дивізій.

31 липня 1920 року В. Затонський пише членові Реввійськради фронту Й. Сталіну листа, в якому просить прискорити відправку до 14-ї армії галичан з Москви, Омська, Туркестану і Сибіру, а також з 44-ї дивізії, де їх дуже багато.

Дійсно, у складі 132-ї бригади 44-ї дивізії І. Дубового воював проти білополяків влітку і восени 1920 року 1-й полк колишньої бригади ЧУСС під командуванням Юліана Гоїва. У ньому служили і прекрасно зарекомендували себе старшини — ветерани легіону УСС Петро Шеремета, Степан Мельничук, Микола Стронський, Яків Струхманчук, Михайло Баран та багато інших.

1-й полк 45-ї дивізії навіть називався Галицьким, оскільки дві тисячі його стрільців були вихідцями з Галичини. У складі полку служили Мирон Заячківський, Роман Кузьма, Михайло Козоріс, Іван Цепко, Ростислав Заклинський, Дмитро Шкільник, Остап Стеця, Михайло Сенік, Павло Сампара, Онуфрій Нагуляк та інші. Під час походу Червоної Армії на західноукраїнські землі до Галицького полку добровольцями вступили близько 200 чоловік з Бродівщини. Серед них — Олекса Кожан, Мирон Олексюк, Євген Іллящук, Пилип Гузюк, Павло Миськів, Енцель Ступ. Ці переважно молоді галичани вже пройшли нелегкі випробування. Так, Олекса Кожан у 22 роки побував у австрійському таборі Гмінд, служив у австрійській армії, воював на італійському фронті, півтора року перебував у полоні у Північній Італії. 26-річний Петро Ковалишин з села Настасів на Тернопільщині юнаком виїхав до Канади, за революційну діяльність був засуджений на 5 років і депортований у Польщу. А на початку вересня

1920 року став червоноармійцем. Забігаючи наперед, слід зазначити, що Петро Якимович після закінчення Харківської школи червоних старшин сумлінно служив на відповідальних посадах в армії, отримав звання комдива (генерал-майора), а в серпні 1936 року був безпідставно арештований і загинув у в'язниці.

Після закінчення громадянської війни взимку 1921 року 1-й Галицький полк у складі дивізії Й. Якіра прибув в Умань. Незабаром тут опинилися галицький курінь П. Шеремети із 44-ї дивізії і запасний галицький курінь з Вінниці. Всі частини об'єдналися у 1-й Галицький полк 45-ї дивізії. Командиром призначено М. Яцківа, комісаром О. Нагуляка. Секретарем партбюро полку обрано І. Цепка. В редакції дивізійної газети плідно працювали М. Козоріс, М. Ірчан, Р. Заклинський, у політвідділі — О. Кожан, П. Гузюк, курінями командували П. Шеремета, Ю. Кметик, І. Мазяр. Галицький полк був однією з кращих бойових частин Української робітничо-селянської армії. У березні 1921 року V Всеукраїнський з'їзд у Харкові нагородив його орденом Червоного Прапора.

20 липня 1921 р. відбувся перший випуск Харківської школи червоних старшин. Об 11-й годині на Радянській площі відбувся парад усіх військових учбових закладів тодішньої столиці республіки. Його приймав М. Фрунзе. Серед почесних гостей були Х. Раковський, Г. Петровський та інші.

Тієї весни тритисячний полк отримав назву 402-й Галицький. Влітку з нього почалася демобілізація бійців старшого віку. На мітингу в Умані перед ними виступив В. Затонський. «Галичани, що служать в Радянській Армії, можуть при бажанні вернутися домів, при тім ми їм скажемо всяку поміч при переході границі. Нам лишається тільки побажання, щоб при їх помочі Східна Галичина увій-

шла по змозі якнайскорше в склад Радянської федерації».

У липні 1922 року уряд Польщі дав згоду на розпуск військових частин армії УНР, що дислокувалися в цій країні, вимагаючи розформувати 402-й Галицький полк, що й було зроблено. Залишено тільки сотню охорони штабу дивізії в Умані. Напередодні до галичан приїжджав голова ЦВК Григорій Петровський, голова уряду Християн Раковський. Вони займалися питаннями влаштування стрільців і старшин, ділові і військові якості яких цінувалися дуже високо. Значна частина їх залишилася служити в Червоній Армії і досягла високих посад. Так, колишній селянин із Прошової на Тернопільщині Степан Підлісний закінчив академію, командував полком, загинув під час боїв у Фінляндії. Онуфрій Нагуляк у 1932 році очолив Харківську школу червоних старшин. У 1937 році розстріляний. Така ж трагічна доля спіткала Павла Сампару, Богдана Петрицю, Петра Соколовського, Юліана Гоїва та інших.

Значна частина, близько восьми сотень, виїхала в Галичину, решта залишилася після демобілізації на Радянській Україні. Так, на педагогічній та партійній роботі в Бердичеві перебували Мирон Заячківський, Роман Кузьма, Петро Шеремета, Олекса Кожан, Степан Мельничук, Іван Цепко.

Згодом Петро Шеремета зібрав партизанський загін, який у ніч на 22 жовтня 1922 року перетнув Збруч і почав збройну боротьбу з польськими окупантами. Але стрільців захопила поліція. Керівників загону розстріляли.

...Лягли головами усі в колі смерти,
Тільки двох за плечі вхопили до рук,
Идуть в кайданах на їх суд — смерти не відперти:
На смерть Петро Шеремета і Степан Мельничук!

Як їх стріляли в Чорткові у суді,
Блиснули як громом на весь рідний край,
Гордо чола підняли і з повної груді
«Нехай жие Україна! — Крикнули — стріляй!»

Так писав про героїв стрілецький поет Василь Пачовський.

Через Збруч або іншими шляхами в Галичину для продовження боротьби за визволення краю виїхали пізніше майбутні члени комуністичного підпілля Р. Кузьма, М. Заячківський, О. Кожан, Й. Купранець, О. Букшований.

Політика українізації, перехід до непу підняли моральний дух і творчу насагу тисяч галицьких політемігрантів. Багатьом із них довірено відповідальні посади в партійних і радянських органах, державних установах Харкова, Києва, Полтави, Вінниці, Умані, Бердичева, інших міст Радянської України.

Так, у Бердичеві у ті роки самовіддано працювали вчорашні військові: Мирон Заячківський — завідувачим відділом агітації окружному партії, редактором міської газети, Олекса Кожан — завідувачим відділу народної освіти, Петро Шеремета — інструктором земвідділу окрвиконкому, а також Роман Кузьма, Степан Мельничук та багато інших.

Немало їх осіло в столиці, зокрема в наркоматі освіти. Вони завжди отримували допомогу від наркома Миколи Скрипника, який постійно цікавився подіями у поневоленому краї, восени 1929 року побував у Львові. До речі, саме це стало чи не основним звинуваченням на його адресу з боку сталінських поплічників. Навіть тодішній голова ВУЦВК завжди врівноважений Григорій Петровський на похоронах М. Скрипника у липні голодного 1933-го року говорив: «Микола Олександрович, на жаль, підпав під вплив цієї зграї Ерстенюків, Яворських, Баданів

(усі — галичани. — Авт.) та інших недобитків петлюрівщини і вони творили за його спиною свою кайнову роботу».

У харківських, київських вузах і наукових інститутах плідно працювали академік Матвій Яворський, професори Михайло Лозинський, Іван Сіяк, Михайло Баран, Микола Балицький, Роман Ерстенюк, Тарас Франко, Никифор Гірняк, Володимир Гадзінський. Директором музею Т. Шевченка у Харкові був Ростислав Заклинський. У Харкові і Полтаві очолював трудові школи Федір Замора. У Таращанському технікумі і Житомирському сільгоспінституті викладав іноземні мови Федір Бекеш.

Колишній командуючий ЧУГА Василь Порайко обирався головою Полтавського губвиконкому. У 1989 році «Новый мир» опублікував лист видатного російського письменника Володимира Короленка, тодішнього жителя Полтави, до В. Порайка з приводу розстрілу дев'яти арештованих органами губернського ЧК. Ми не знаємо, що відповів письменникові голова губвиконкому. Незабаром В. І. Порайко, вже як заступник голови Раднаркому республіки, сам потрапив у чорні списки, і відтак — у ежовські «рукавиці».

Активну участь у процесі українського національного відродження взяли талановиті стрілецькі письменники, члени товариства «Західна Україна» Мирослав Ірчан, Василь Бобинський, Михайло Козоріс, Василь Атаманюк, Яків Струхманчук, Іван Ткачук та інші. Колишній командир полку ЧУГА Михайло Дацків і Лесь Курбас очолили Харківський театр «Березіль», на сцені якого виступало сузір'я прекрасних галицьких акторів — таких, як Мар'ян Крушельницький, Ольга Рубчак, Осип Гірняк, Амврозій Бучма, Володимир Блавацький, Гнат Юра, які прийшли із фронтового театру УГА.

Однак на рубежі тридцятих років ставлення до західноукраїнських емігрантів різко змінилося.

Ще у 1920-му Володимир Короленко писав з Полтави наркому Луначарському, що «країні загрожують нечувані нещастя. Першими жертвами їх будуть інтелігенти. Потім міські робітники. Потім Червона Армія...— пророче говорив великий гуманіст.— Серце моє стискується передчуттям, що ми тільки ще коло порога таких бідунів, перед якими померкне все те, що ми відчуваємо тепер».

Почалося з розгрому ЦК Компартії Західної України. На початку 1928 року за ініціативою тодішнього генсека Компартії України Л. Кагановича безпідставно звинувачено і виключено з партії секретарів ЦК КПЗУ Й. Крилика (Васильківа), Р. Кузьму (Турянського), інших галичан. Згодом їх репресували і вони загинули в катівнях. Така ж доля спіткала наступне керівництво КПЗУ. Мирон Заячківський (Косар), Григорій Іваненко (Бараба) були відіслані до Москви з підпільної роботи і потрапили під каток сталінських репресій. У катівнях НКВС загинули практично всі секретарі ЦК КСМЗУ— Андрій Шах, Бартоломей Копач, Іван Вантух...

Досить швидко уряд Радянської України забув про те, як у 1924 році, та й пізніше, голова Раднаркому Влас Чубар та інші його представники закликали колишніх стрільців і старшин УГА на Україну. На об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У в листопаді 1933 року секретар ЦК Станіслав Косіор обурено говорив: «З усіх контрреволюціонерів, що їх тепер викрито, переважна більшість до нас приїхала з-за кордону — з Праги, Галичини й інших міст... Це галицькі націоналісти, які цілком продалися польським поміщикам, суттю ополечилися і були виряджені сюди готувати інтервенцію

зсередини... Після СВУ викрито націоналіста Матвія Яворського. Потім виявлено і викрито так званий український націоналістичний центр, на чолі якого стояли Грушевський, що повернувся «чесно» працювали з радянською владою, пропущений нами на Україну галицький генерал Коссак...»

Безпідставно звинувачуючи тисячі людей, віддаючи їх на розправу яничарам Ягоди і Єжова, українських наркомів внутрішніх справ В. Балицького та І. Леплевського, тодішній перший секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, поляк за національністю, через кілька років як член міфічної «Польської організації військової» також був арештований і розстріляний.

Жорстока розправа сталінських посіпак над переважно українською інтелігенцією і в першу чергу вихідцями із Західної України, колишніми стрільцями і старшинами легіону УСС, УГА і ЧУГА досягла найбільшого розмаху у 1930—1934 і 1937—1938 роки.

У той трагічний час політичні процеси, масові арешти хвилями прокочувалися по Україні, захоплюючи тисячі невинних людей, які чимось заважали Сталіну та його оточенню утримуватись на верхівці влади у країні. Галичанам пред'являлись безглузді обвинувачення в належності до міфічних організацій, які нібито готували інтервенцію Польщі і Німеччини проти СРСР. До цих «організацій» нарком Балицький та Леплевський зі своїми слідчими зарахували велику групу військових, серед яких були начальник Харківської школи червоних старшин Г. Коссак, комісар Київського військового училища комдив (генерал-майор) П. Ковалишин, полковники Ю. Гоїв, О. Нагуляк та багато інших. Усі вони загинули.

Історики підрахували, що за всю історію Росії в сумнозвісні Соловки — архіпелаг Соловецьких таборів на островах Білого моря — було заслано 300 державних злочинців. До початку тридцятих там побувало понад 300 тисяч ув'язнених. Сталося так, що за радянських часів «відкрила» Соловки у червні 1920 року сотня стрільців на чолі з колишнім начальником штабу УГА Сенем Горуком, які були переведені туди з підмосковного Кожухова. Наступну групу — 217 стрільців по дорозі на Соловецькі острови потоплено у Білому морі.

З тих часів у Соловки — символ жорстокості і беззаконня — регулярно надходили численні транспорти з чесними і талановитими людьми, що потрапили під важку сталінську руку. Сюди булислані і приречені на смерть від голоду, хвороб чи настрою «начальників» Мирослав Ірчан і Лесь Курбас, Михайло Лозинський і Мирон Заяцький, Михайло Козоріс і Осип Букшований, сім'я Крушельницьких і Микола Чайківський, Іван Цяпка і Федір Палашук, сотні інших колишніх галицьких стрільців. На 1934 рік кількість засланих на Соловки перевищила 660 тисяч. І це незважаючи на масу померлих і розстріляних без суду. Так, у 1929 році за один день для залякування в'язнів за наказом місцевого начальника тюрми розстріляно триста чоловік. 7 листопада 1937 року, в день 20-х роковин Жовтня, соловецькі кати здійснили нелюдську акцію: розстріляли двадцять в'язнів, засуджених у 1934 році до 10 років тюрми. Майже всі вони були галичанами.

Холодна земля Соловецького архіпелагу стала останнім пристанищем для багатьох наших земляків. Є якась справедливість у тому, що настав час повернути добрі імена цих людей, життєві шляхи яких відобразили героїзм і трагізм нашої історії.

За останні роки побачили світ оригінальні історичні розвідки з історії ЗУНР, січового стрілецтва професорів Степана Макарчука і Юхима Карпенка, кандидатів історичних наук Юрія Киричука, Сергія Лилика, краєзнавців Петра Арсенича і Євгена Гасая. Трагічну долю колишніх стрільців, згодом — відомих діячів комуністичного руху, описали професори Юрій Сливка у своєму виданні «Сторінки історії КПЗУ» (Львів, 1989) і Май Панчук у книзі «Білі плями героїчного літопису» (Київ, 1989).

Восени 1989 року, напередодні 71-ї річниці утворення ЗУНР, уперше за роки Радянської влади у Львові на стадіоні «Дружба» зібрався мітинг з нагоди відновлення української державності на Західній Україні і Північній Буковині. На небаченому раніше святі виступили поряд з активістами «Меморіалу» бійці Української галицької армії Костянтин Яринкевич і Михайло Штангерт.

Настрої тисяч присутніх схвилювано висловив голова правління Львівської організації Спілки письменників України Роман Лубківський: «Історія українського народу — це історія героїчних звитяг і трагічних поразок, багатьох можливостей і звершень, і не менш великих втрат».

Як веління часу прозвучали й заключні слова директора Інституту суспільних наук АН УРСР професора Ярослава Ісаєвича: «Нашою спільною справою, спільною турботою повинна стати боротьба за те, аби теперішнє національно-культурне відродження українського народу було не тільки всенародним, а й остаточним. І нині, і повсякчас, і на віки вічні!...»

З М І С Т

Слово до читача	3
У ВОГНІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
Перший здвиг	7
Ми не поклонимся цареві!..	15
Маківка	22
Від Стрипи до Лисоні	27
Грозвий подих революції	40
На захист Центральної Ради	54
«І ЧИ ВОЛЮ ЗДОБУДЕМ, ЧИ ЗГИНЕМ...»	
Проснувся город од нових пісень...	63
Битва за Львів	71
Становлення армії	85
Антанта проти ЗУНР	92
Ультиматум Бертелемі	100
На Городоцькому напрямі	106
Кривава весна 1919-го	114
Відступ	121
Чортківський пролом.	127
НА КРУТИХ ПЕРЕЛОМАХ	
Зажурились стрільці січовії...	138
У стані Добармії	145
Під червоні стяги	151
Квітнева трагедія	161
ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ	
Як ішли до Тернополя у нову столицю...	170
У вирі національно-визвольного руху	174
У серці і пам'яті земляків	178
У таборах Польщі і Чехословаччини	180
А ми тую стрілецькую славу примножимо...	187
Сталінський зашморг	190